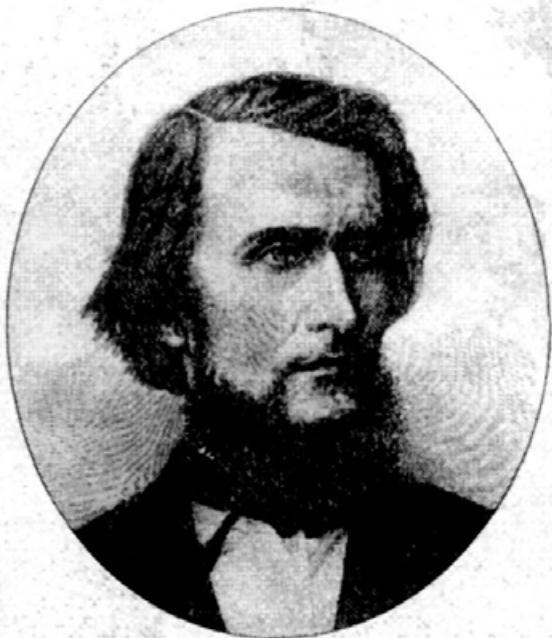

Szabó Miklós

**K. D.
USINSZKI**

**ORSZÁGOS PEDAGÓGIAI
KÖNYVTÁR ÉS MÚZEUM**

Szabó Miklós

**K. D.
USINSZKIJ**

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum
Budapest
1999

388245

ISBN 963 7644 92

Hibás szám

ISBN 963.7644.92.X

H3 169.976

1988

Kiadja az Országos Pedagógiai
Könyvtár és Múzeum - Budapest
Felelős kiadó: Balogh Mihály
Terjedelem: 9,3 ív. Munkaszám: 26/99.

T a r t a l o m j e g y z é k

Bevezetés.....	5
Usinszkij ifjúkora.....	16
Professzor Jaroszlavlban.....	21
A gatcsinai árvaház tanára.....	27
„A köznevelés nemzeti jellegéről ”.....	31
„A pedagógiai irodalom hasznáról”.....	37
„Az iskola három eleme ”.....	39
A Szmolnij intézet inspektora.....	43
Usinszkij nemzetszemlélete.....	47
Nevelői gondolkodása, egyénisége.....	53
A munkáról.....	62
„Gyermekvilág”.....	65
Nyugati tanulmányút.....	73
„Svájci levelek”.....	75
„Anyanyelvünk”.....	81
Szó, nyelv, nyelvtan.....	90
Usinszkij nevelési elvei.....	93
Didaktikája.....	102
A tanítóképzésről.....	111
A nőnevelés kérdései.....	121
Ipariskola. Vasárnapi iskola.	
Felsőoktatás.....	124
„Az ember mint a nevelés tárgya”.....	129
„Népiskoláink keletkezéséről”.....	143
Usinszkij „az orosz pedagógia atyja”.....	149
Rövidítések.....	159
Irodalomjegyzék.....	161
Név- és tárgymutató.....	171

Bevezetés

A 19. század közepe választóvonalat jelentett a jobbágytartó nagybirtokos régi Oroszország és a polgári értékrendre áttérő modern berendezkedés között. A hűbéri társadalom korát a kapitalizmus gazdasági és szellemi uralma váltja fel.

A régi rendszer korhadtságát I. Miklós idejében (1825-1855) a külső rend leple takarta, de az ország belsőleg rendkívül gyenge volt. Nem csoda, hogy 1855-ben, a cár halála és a nyugati erőkkel szemben viselt krími háború elvesztése után, kettős erővel robbant ki a közvélemény addig visszafojtott elkeseredése. Mindenki egyetértett az elmúlt uralom elítélésében. Nyilvánvalóvá lett, hogy az általános elmaradottságért a korszerűtlen belső rendszer a felelős. A nemzeti lelkiismeretvizsgálat számos ponton igazolta a „nyugatosok” (Belinszkij, Herzen, Turgenyev stb.) gondolkodását: Európától elzárkózni nem szabad, hanem át kell venni tőle mindazt, ami korszerű és hasznos.

A modern igényeket képviselő társadalommal szemben azonban továbbra is ott állt a földbirtokosok hűbéri állama, élén a cárral, mely nem akarja megengedni a nagybirtokrendszert, a népet csak évszázados függőségben tudja látni, irtózik minden komolyabb

gazdasági és társadalmi változtatástól. A Miklós örökébe lépő II. Sándornak (1855-1881) azonban mégis számolnia kellett a hirtelen megszaporodott parasztfelkelésekkel és a méltán elkeseredett közvéleménnyel. A forradalmi hangulatot levezetendő engedményeket tesz. A cenzúrát mérséklék, a külföldi utazásokat engedélyezik, a politikai elítéltek sorsán enyhítenek. A kormányzat kénytelen előkészíteni a jobbágyszabadítást és a többi, Oroszország igen óvatos korszerűsítését célzó reformot, közöttük az iskolákét is. De közben a háttérből vigyázva ellensúlyozzák az „elmék felgerjedését”, s igyekeznek megakadályozni mindent, ami ártalmas szélsőség gyanújába esik. A hírhedt belügyi szerv, a „III. ügyosztály” tovább dolgozik, az önkényuralmi intézkedések folytatódnak.

A nemzeti lelkiismeret az ország elmaradottságaért leginkább évszázados műveletlenségét, ezért pedig nevelését, az iskolázást teszi felelőssé. A krími háborúban elszenvedett katonai vereség egyik fő oka is az elavult tisztképzés volt. De a hivatalos közoktatás rendszerének csődje szintén legalább ennyire nyilvánvaló, csak eddig nem lehetett róla beszélni.

Néhány hónappal a cár halála és a krími események után napvilágot látott Ny. I. *Pirogov* sebészprofesszor pedagógiai cikke,

„Az élet kérdései”¹, ez az emberi lelkiismeret mélyéből fakadt, izgatott hangú, szenvedélyes, gyermekien őszinte felkiáltás a túlzottan gyakorlati nevelés ellen. A társadalom anyagi törekvéseivel szemben a nevelésnek a „belső háborúra” kell előkészítenie a gyermeket - írja. A harcra való előkészítés annyi, mint „emberré tenni minket”. A szakképzés nem készít elő az erkölcsi harcra, amely az emberre vár, hanem csak gyakorlati és szolgálati elismerésre, önzésre vezető célja van, mert „már gyermekkorunktól fogva kereskedőket, katonát, tengerészeket, lelkipásztorokat vagy jogászokat csinál belőlünk.” A szakképzés csak az emberré nevelés után következhet. „Az egyoldalú szakember: durva empirikus vagy utcai sarlatán.”²

A nagy hatású cikk nyomán felpetzdült a pedagógiai élet. A nevelés ügye most valóban közkérdéssé változott. A sajtó, amely a közvéleménnyel együtt nőtt nagyhatalommá, széles teret nyújt a vélemények kicserélésének. Nemcsak a társadalmi kezdeményezésből - mondhatni elég sűrűn - keletkező pedagógiai szaklapok, hanem az iskolákkal rendelkező különböző hatóságok, minisztériumok lapjai és egyéb folyóiratok is cikksoroza-

---

¹ Николай Иванович Пирогов (1810-1881) cikke: „Вопросы жизни” а „Морской сборник” (Tengerészeti Gyűjtemény) c. folyóiratban jelent meg 1856-ban.

² Н. И. Пирогов, Избр. пед. соч., АПН РСФСР, М. 1952. с. 71.

tokban foglalkoznak nevelési kérdésekkel. Egyhangúlag elítélik a korai specializálódást, a szűk, praktikus nevelést, a rendi különbségeken alapuló iskolázást, a vesszőzést, a széles tömegek írástudatlanságát.

A nép oktatásának kérdése áll az érdeklődés középpontjában. A pedagógiai lelkesült-ség kora ez a pár esztendő, amikor az orosz ember közösségérzete a nép tanításának szenvedélyében tör napvilágra. A társaságbeli fiatalság - különösen a narodnyik mozgalom - a gyermekek és az egyszerű nép oktatását Oroszország iránti szent kötelességének érzi. Írásra-olvasásra tanítják, fel akarják világosítani, minden tudásukat szeretnék vele megosztani. Lázasan keresik a tanítás új módszereit. Az iskolából el kell tűnnie az ostoba büntető-fegyelmező rendszernek, a rendőri szellemet pedagógiai magatartás, a botozó tekintélyt erkölcsi ráhatás váltsa fel. A gyermek egyéniségének elnyomásával a szabadságot, a magoltatással a tanulás iránti érdeklődés felkeltését állítják szembe. A „pedagógiai tavasz” napfénye hirtelen egész sor kísérletet, próbálkozást hívott életre, amelyek mind a gyermekkel való méltányos, emberi bánásmód alapelvéből indultak ki. Ingyenes „iskolák”, tanfolyamok, „vasárnapi iskolák” keletkeztek. A filantróp kultúrmunka igézete az értelmiség szélesebb rétegeit is megragadta. Tolsztoj ekkor szervezi meg

nevezetes Jasznaja Poljana-i iskoláját, s az ő leírásának hatása alatt és iskolájának mintája szerint vidéken nem egy földbirtokos rendezett be iskolát parasztjainak. A társadalmi igények nyomására a nevelés hivatalos szelleme és szerkezete is kénytelen átalakulni. Az 1860-as évek iskolareformjai a polgári szellem áttörését jelentették a közoktatás egész területén. A társadalmi kezdeményezés szerephez jutott, az önkormányzatok bekapcsolódtak az iskolaügybe. Anyagi és szellemi függetlenség csirái bontakoznak a pedagógiában. Uvarov³ hírhedt hármass formulája, az „egyeduralom, pravoszlávia, nemzetiség” a liberalizmus légkörében végleg elvesztette misztikus erejét, széthullott és helyébe új törekvések léptek. Az egyeduralommal a polgár emberi önállósága, az ortodoxiával a természettudományos materializmus, az orosz nacionalizmussal a Nyugattól való elmaradottság érzete került szembe az értelmiség tudatában. Nagy gondot fordítanak a népiskola kifejlesztésére, de az általános és kötelező oktatás még nem valósul meg. Az iskola most már rendi különbséget nem ismer, elvben mindenki előtt nyitva áll. Az I. Miklós-kori közép- és felsőfokú zárt nemesi intézetek nyilvános iskolákká lettek. A középiskola az általános művelés helye, többen az egyetemet

---

³ Сергей Семёнович Уваров (1786-1855) tankerületi főigazgató, az Akadémia elnöke. 1849-ig közoktatási miniszter.

is ennek tartják. A gimnázium egyeduralma a reáliskola recepciójával megingott. Azzal, hogy a „reális gimnázium” megvalósult, a polgári nevelés legjelentősebb eredményét érte el. Létrejött a katonai gimnázium és az első állami leányiskola-típus. Az egyetem autonómiája helyreállt és a szakfőiskolák nyugati színvonalra emelkedtek.

Az eredmények a kormány fékező politikája ellenére elvitathatatlanok. De a voltaképeni problémák mélyebben voltak. A nevelés régi fogalma válságba került, s vele lényegileg az egész orosz pedagógiai világ bizonytalanságba jutott.

A gazdasági élet nyomására a század 30-40-es éveitől az anyagi és szellemi kultúra minden területén megkezdődött gyors szétágazódás lendületétől az állami eszközzé változtatott s a rendiség fenntartása érdekében egyre merevebbé váló közoktatás művelődési és pedagógiai vonatkozásban egyaránt elmaradt. A bontakozó közgazdaság, a politikai állásfoglalás új problémái, a szociális kérdések, a nyugatosság, a természettudományos világszemlélet, az irodalom, sajtó stb. maguk is olyan elemi erejű, aktuális nevelő tényezők voltak, amelyeknek az ifjúságra kifejtett hatása az iskoláét mindjobban meghaladta, művelő tartalmában pedig egyenest szembekerült vele. Az iskola tehát a reformok korában igyekszik ismét hatékonyabb nevelő tényező.

vé válni. Ennek szüksége tárgyi oldalon a hagyományos gimnáziumi tantárgyak művelő erejének, iskolai jogának felülvizsgálására, új tantárgyak bevételeire, sőt új iskolafajok, intézmények elismerésére vezetett, az élet oldalon pedig a nevelés eddigi fogalmát kiszélesítette, s a gyermeki személyiség tisztelete alapján szabadabb, emberségesebb módszereket honosított meg.

II. Katalin (1762-1796) kora óta élt a nevelésnek zárt nevelő intézetekhez kapcsolódó fogalma. Ebben maguk a tantárgyak és az oktatás mikéntje alárendelt szerepet játszottak. Mihelyt a 19. század első felében a reális tudás fokozódó követelményei gyakorlatibb tantárgyakkal kezdték bővíteni az iskola anyagát, a művelődés, képzés szempontjai előléptek és a régi nevelési gyakorlat korszerűtlenségei érezhetővé váltak. A cárizmus viszont a nevelésen, amelyet a nyilvános intézetekben is külön „osztályfelügyelők” láttak el, a köteles szellem létrehozását értette. A nevelői személyzet rendszerint műveletlen, sokszor durva emberekből állt. Tanító és nevelő egymást nem hallgatta meg, az osztály eredményeiért senki nem felelt, a hibákat az igazgatótól kezdve végig másra tolták, folytonos volt a belső harc, mert senkinek a kötelességei nem voltak pontosan körülhatárolva. Az intézetek életét az igazgató, a tiszteletbeli főigazgató és még magasabb személyiségek

rendelkezései szabályozták. Nem csoda, hogy a nevelés és tanítás igazi kérdései az utolsó helyre szorultak. A módszerek a büntetés és jutalmazás rendszerének fejlesztésében merültek ki. Az oktatás a „nevelés”-től egyre inkább elidegenedett, csak a fegyelmezés és serkentés módszerei maradtak közösek, „nevelők”. Ez az elkülönültség erősen meg-
rögződött a régi nevelők tudatában. A „nevelés” a Miklós-kor utáni nemzedék szemében már egész természetesen rossz értelmű fogalom (Pirogov, Piszarev⁴, Tolsztoj). A nevelés válsága a polgári szellem vívmányaival, a reális tantárgyaknak a művelődés hivatalos rendjébe emelésével és a testi büntetés megszüntetésével hirtelen tudatossá, nyilvánvalóvá lett. Az iskolai gyakorlat - a köteles szellem mint nevelési cél és a botozás mint eszköz híján - hatékony újabb célt és módszert nem ismerve, bizonytalan helyzetbe jutott. Az iskolai formalizmus a reformok után is tovább virágzik, bár az iskola igyekszik most már annyira csupán a tárgyi művelődés helyének látszani, hogy maga a Közoktatási Minisztérium jelenti ki: „a gimnázium tulajdonképpen tanító és nem nevelő intézmény” s a nevelést a szülői házra hárítja.⁵

---

⁴ Дмитрий Иванович Писарев (1840-1868) a népi forradalom híve; elvi célja „gondolkodó realisták” kinevelése.

⁵ Рождественский, 440.

Az emberré nevelés új eszménye és a nevelésnek értelmezett fegyelmi ellenőrzés régi gyakorlata között az 50-es években nagyranőtt szakadék a kérdés valamilyen rendezését követelte. A pedagógia elé új utakat a hagyományos nevelő hatalmak - cárizmus, egyház - szerepének meggyengülésével a reális oktatás kibontakozó követelményei szabtak. Az általános műveltség vitáját ez indította meg, s jellemző, hogy mindkét tábor - a klasszikus és a reális iskola hívei - már magából a tantárgyak tartalmából vezeti le a művelő- és nevelőerőt. A Pirogov hangoztatta „tudománnyal való” nevelés eléggé jelezte a tiszta tárgyszerűségnek a nevelési eszmények területére való behatolását. A tanítás célja tehát az általános műveltség, ezt pedig maguknak a tanítás tárgyainak művelő s ezzel egyszersmind nevelő hatása biztosítja. A nevelés voltaképpen céljáról nem vitáznak, természetes, hogy ez csak „az ember” lehet.

A hivatalos pedagógia nehezen tud szakítani a múlttal. A gimnázium addigi osztályfelügyelőit a rendelet ugyan „nevelővé” keresztelte át, elvileg a tanárokkal egy színvonalra emelte s tőlük egyetemi vagy gimnáziumi végzettséget kívánt, de ilyen képesítéssel már nem akadt jelentkező erre a hírhedt pályára s kényszerűségből meg kellett hagyni a régi felügyelőket. A nevelés továbbra is a diákok külső ellenőrzésében merült ki. Az új

módszerek a műveléssel való nevelés, a „nevelő oktatás” gyakorlata vagy elmélete sincsen még kialakulva, annál kevésbé tudományosan, lélektani tényekkel megalapozva.

A II. Sándor korában munkába állt fiatal pedagógus-nemzedék azonban már magába fogadta az új gondolatok szellemét. A nevelői eljárások alkalmazását a tárgyat tanító tanár, nem pedig a külön felügyelő vagy nevelő feladatának, eszközeinek kezdik felfogni és ennek megfelelően etikai korszerűsítésnek vetik alá: a büntetés és jutalmazás helyett a gyermek saját tevékenységét kell felébreszteni, a tanár erkölcsi súlyával neveljen, a „belső embert” kell a növendékekben kifejleszteni. Erős hatást tesz a herbartizmus⁶ s befolyása növekvőben van, egyes tankönyvek még a népiskolában is német módszereket honosítanak meg - bár többen élesen szembenállnak ezzel -, másokat viszont a „szabad nevelés” jelszava ragadja meg s nem tanárnak, hanem a tanulók barátjának, idősebb testvérének, apjának érzik magukat. Az iskolában a szociális és politikai propaganda hatása is mutatkozik.

A diákok titkos önképzőköreiben Herzen,

---

⁶ *Joh. Friedrich Herbart* (1776-1841) német filozófus, pszichológus, pedagógus. A pedagógia tudományos rendszerének megalapozója, a nevelő oktatás hirdetője.

Csernisevszkij, Dobroljubov⁷ műveit tanulmányozzák. Voltak szabadabb szellemű nevelők is, akik ezt elősegítették. A fegyelem sok helyen meglazult, itt-ott zűrzavar jelei kezdenek lábrakapni.

A pedagógiai köztudat a 60-as évek elején tisztában van az iskola problémáival. Nagyon időszerűvé vált a nevelés és oktatás összefüggéseinek, a tárgyiasabb nevelés mibenlétének, eszközeinek megvilágítása. Tudták, hogy a régi rossz, sokan keresték az újat, sokan Nyugatra fordultak, de nem volt köztük világító, egyesítő eszme, közös cél, az eszményből levezetett tudatos gyakorlat. A fogalmak nem voltak egyértelműek, szenvedélyes vitázó hangulat uralkodott. Sem általánosan elfogadott, sem sajátos, orosz hiteles mérték nem volt. Az orosz nevelés törvényhozóra várt.

Ez a kor, amely a társadalmi lelkiismeret mélyéről szakadó problémákkal terhes, az irodalom, festészet, zene világnagyságain kívül végre csakugyan megszülte az orosz nevelés klasszikusát is.

---

⁷ Александр Иванович Герцен (1812-1870) reformer gondolkodó, liberális író, publicista, a kor közoktatásának legélesebb bírálója. – Николай Гаврилович Чернышевский (1828-1889) kiemelkedő publicista, egy népi forradalom híve, a „Mit tegyünk?” (1863) c. programregény szerzője. – Николай Александрович Добролюбов (1836-1861) Csernisevszkij munkatársa, a „forradalmi harcok” kinevelését hirdette.

Usinszkij ifjúkora

Konsztantyin Dmitrijevis Usinszkij⁸ 1824. február 19-én (mai időszámítás szerint március 2-án) Tulában született ősi ukrán családból. Gyermekkorát a Gyeszna folyó melletti Novgorod-Szeverszkben levő kis birtokukon töltötte.⁹ Itt kapta azokat az első legmélyebb benyomásait, amelyekből szellemi fejlődése táplálkozott. Ő maga mindig gyermekkori élményeire támaszkodott leginkább. „A gyermek lelkébe csak akkor lehet bepillantani, ha elevenen visszaemlékszünk saját gyermekkorunkra és első gyermeki benyomásainkra” - írta visszaemlékezéseiben.

Apja, a kormányzóság pénzügyi kamarájának tanácsosa, a városka arisztokráciájához tartozik, művelt ember; nyugalomba vonulása után érdemei elismeréseként családtagjaival együtt örökletes nemességet kapott. Fia, a gyenge testalkatú, eleinte otthon tanuló érzékeny Konsztantyin, vallásos, patriarkális erkölcsű neveltetését anyjának köszönhette, akit azonban már 11 éves korában el kellett vesztítenie.

Később apja, nem tudni miért, elhagyta a házat, így otthon teljesen magára maradt. Egyedüllétében a természet festői világa ra-

---

⁸ Константин Дмитриевич Ушинский (1824-1870).

⁹ Mai nevén Новгород-Северский, kisváros Ukrajnában.

gadja meg, a városka határában levő történelmi romokkal kapcsolatban útleírásokat, regényeket olvas apja könyvtárából, és a gimnáziumba naponta oda is, vissza is megtett másfélórás gyalogúton saját regényes, történelmi fantáziáit szövi. Ez kifejlesztette képzeletvilágát és életszerű látásmódját, fokozta született szabadságérzetét és nagy önállóságot gyökereztetett meg benne. Almodozó lényével a számtan és a geometria nem fért össze, s kiváló képességei ellenére a gimnáziumot ezekből a tárgyakból „gyenge” eredménnyel fejezte be. Mégis szerette a gimnáziumi életet, amely ebben a kisvárosban előnyösen nélkülözte a Miklós-kor kaszányastilusát és a szolgálatra előkészítés szellemét. A fiatalság itt a tudomány iránti tiszteletre, eszmények szeretetére nevelődött.

1840-ben, tizenhat éves korában került a moszkvai egyetem jogi karára. Itt jutott be abba a szellemi világba, amely egész életére lekötötte. Professzorai külföldet járt, széles látókörű, lelkes fiatal tudósok voltak; közülük különösen T. Ny. Granovszkij¹⁰ és P. G. Red-

---

¹⁰ Тимофей Николаевич Грановский (1813-1855). Az egyetemen általános történelmet adott elő.

kin¹¹ tett rá nagy hatást. Mindketten történészek, hegeliánusok, „nyugatosok”. Granovszkij a berlini egyetemen a híres földrajztudós, Karl Ritter buzgó hallgatója lett; erős szónoki képességű előadó volt, baloldali liberális, az ember „erkölcsi tökéletesedésének” híve. Redkin magát Hegelt is hallgatta Berlinben - bár később elfordult gondolataitól és A. Comte pozitivizmusát tette magáévá; szerinte a tudomány és a civilizáció haladása megváltja a világot a rossztól. Szintén kitűnő előadó volt. Usinszkij nemcsak a jogtudomány, különösen a jogtörténet és filozófia, hanem valószínűleg a pedagógia terén is döntő indításokat köszönhetett a nevelési kérdésekben is szaktekintély, szuggesztív Redkinnek.

Az egyetemen már kitűnik tehetségével, elmélyíti német és francia nyelvtudását is. Anyagi helyzete miatt sok időt kellett magántanítványokra fordítania. Segíteni kész, jó szívű, de - az eszmék embere, „idealista”; határozott véleményeiről, szókimondó őszinteségéről ismerték; nézeteit szenvedélyesen védelmezi, mások nézeteire, érzékenységre

---

¹¹ Пётр Григорьевич Редкин (1808-1891) jogtörténész, filozófus, pedagógus, a „nyugatosok” kiemelkedő alakja; járt a dorpati és berlini egyetemen: jogtörténeti működése mellett hatásosan terjesztette a német pedagógia, különösen a pestalozziánus A. Diesterwey gondolatvilágát; nevelési folyóiratok munkatársa, szerkesztője, a első orosz pedagógiai társaság (1859) és az első Fröbel-társaság (1879) megalapítóinak egyike.

nincsen tekintettel. Később maga is elismerte, hogy természete „mindig érdes” volt.¹² Egyetemi naplójának tanúsága szerint Hegel eszméi és a német romantika termékeny talajra leltek benne.¹³ Az orosz írók, költők mellett Goethét, E. Th. A. Hoffmant, Novalis-t olvassa. Az ifjúkor küzdelmei a tudatos önnevelés területére vezették. Lelki harcait filozófiai problémák szövik át. Ő a „teremtő akarat” embere, de csak az „ész törvényei” szerint szabad kibontakoznia. Hibáinak leküzdésére tiszpontos „receptet” szerkeszt, s naponta felírja, mit vétkezett ellene. Céljaiban még bizonytalan, nincsen önbizalma, határozatlan. Sokat vitatkozik, fő hibájának ingerlékenységét, hirtelen és bő beszédre való készségét tartja. Gyötrődő világából a tudomány és a művészet látszik megszabadítónak. Sokat jár színházba, tragédiát ír. Szeretne meghalni. Vallásossága és hivatásának egyre erősödő érzete mégis a felszínen tartja. Önzetlenül, névtelenül a jövő generáció számára akar építeni. Eszméket kell terjesztenie, az igazságért fog szenvedni és meghalni.

Ősi élménye és örök menedékhelye a természet, amelynek hívása állandóan él benne. A gimnáziumban a legjobb előmenetelt az

---

¹² Levele L. Ny. Modzalevszkijnek, 1866.03.30. Собр. соч. 11/188. Modzalevszkijről lásd a 75. sz. jegyzetet.

¹³ Ушинский. Материалы ч. 2. 16-46.

irodalmi-történelmi tárgyakban és a földrajzban érte el. Most, egyetemi éve elején - nyilván Granovszkij hatására - Karl Ritter nagy művének tanulmányozásába merül.¹⁴ Ritter és Alexander von Humboldt az uralkodó földrajzi szemlélettel szemben, amely csak a leírást ismerte, az összehasonlító irányzat megteremtői voltak: az emberi fejlődés kérdéseit, a fajok különbségeit a különböző földrajzi adottságokra vezették vissza. A gondolat nagy újdonságnak számított, hatása Usinszkijt is lekötötte s a nemzet jelleme és földje közötti összefüggés egyre jobban kezd érdekelní. Az embereket a természet meg-
szépítő világában látja.

A tudományos élményeket jelentő moszkvai egyetemen ekkortájt kialakuló fiatal értelmiségi nemzedéknek a jelen politikai és társadalmi problémáival küzdő világa, Belinszkij cikkei, a szlavofilek¹⁵ és a velük szembenálló „nyugatosok” harcai őt is élenken foglalkoztatják. Természetes, hogy a nemzeti kultúra önismeretre ébresztőinek olyan egyénisége mint Belinszkij, akit az emberi személyiségbe, a gyermeki lélekbe, a nemzetiség talajába kapcsolódó, belső hévtől

---

¹⁴ *Karl Ritter: Die Erdkunde im Verhältnis zur Natur und zu Geschichte des Menschen, oder allgemeine vergleichend Geographie.* Berlin, 1817-1818.

¹⁵ A szláv népekkel való együttműködést képviselő szlavofilek szerint a Nyugat „rothadó világához” való közlekedés helyett az orosz alapokra kell visszatérni.

izzó gondolatai miatt a modern orosz pedagógiai gondolkodás igazi megindítójának tekintenek, mélyen hatott fogékony lelkére: igen szerette őt, sok eszméjét magáévá tette.¹⁶

Professzor Jaroszlavlban

/1846. aug. - 1848. szept./

Az egyetemi évek végeztével az egyetemi tanári kinevezés előfeltételének számító tudományos fokozatra, a magiszterségre készült, de érezte, hogy nem ez lesz az igazi hivatása. Mint a legkiválóbban végzett hallgatók egyike 1846-ban megbízott professzori állást kapott a moszkvai egyetem közvetlen irányítása alatt álló jaroszlávi „Gyemidov Jogi Líceum” (felsőfokú iskola) jogi tanszékén.¹⁷

Líceumi működése megnyugtatja. Előadásaiban a hegeli általános koncepció keretében marad, de az elmélet helyett már a valóság érdekli, szót emel az álmodozás, absztrakció ellen. Hangsúlyozza, hogy az önkényes teóriák és rezonőrök helyett az élő, fejlődő, konkrét társadalmi organizmussal kell foglal-

¹⁶ Виссарион Григорьевич Белинский (1811-1848) az orosz irodalmi kritika klasszikusa, a közélet nagyhatású irodalmi, szellemi, pedagógiai alakja.

¹⁷ Jaroszlavl a 11. században alapított Volga-parti város. (A nevet jelzőként a szóvégi „l” nélkül használják.) Павел Григорьевич Демидов (1738-1821) a liceum megalapítója volt.

kozni. Belinszkij 1834-ben azt írta, hogy a népek sajátosságai, gondolkodásmódja, vallása, nyelve, szokásai rendkívül fontosak, szoros összefüggésben vannak, feltételezik egymást, és mindez „minden okok okából, az éghajlat és a hely közös forrásából ered.”¹⁸ Usinszkij nagy figyelmet szentel az orosz népi és földrajzi sajátosságoknak. „A népfaj és földje mintha egymás számára lenne teremtvé, ugyanazon törvény szerint és ugyanarra a célra.”

Már legelső líceumi előadásaitól kezdve - amelyek kézírata megmaradt - feltűnik az alig 22 éves fiatalember érett, komoly műveltségre valló filozofikus gondolkodásmódja, logikus okfejtése, remek analízáló képessége. Tudós alkat, aki azonban igen határozottan fogalmaz, és persze nem mentes a túlzásoktól. Tanítványai megszerették lobbanékony professzorukat: tudása, szabadelvű meggyőződése, eszményeihez hű, jellemes egyénisége erősen hatott rájuk.

A szlavofilek és a nyugatosok nézetei között önállóan foglal állást. Az orosz nemzet két összetevője - a patriarkális ázsiai lét és az európai jellegű államiság - közül bármelyiknek a túltengése a nemzet különlegességét tenné tönkre. E két tényező egybefonódottságában jelentkezik az orosz eredetiség, s enél-

---

¹⁸ „Irodalmi álmódosítások”, id. Ушинский, Архив, IV/626.

kül az oroszoknak nincsen élete a történelemben - mondja. Az orosz nemzeti jelleg, a nemzetiség problémája egyelőre csak a joggal kapcsolatban merül fel benne. Szerinte a nemzet saját szellemét kellene szóhoz juttatni. „Minden intézmény, amely megfelel a nemzet szellemének, visszhangra lel benne, és minden idegen intézmény gyenge. Mivel csak az állami és nemzeti élet lehető teljes összhangja adja meg az állam szilárdságát, minden intézménynek, következőleg a közigazgatásiaknak is, nemzetinek kell lenniük irányukra és formájukra nézve.” Az orosz jognak szervesen a hazai intézményekre és szokásokra, a nemzetire kell épülnie a receptszerű német jogtudományi szisztéma átvétele helyett - kívánja „A kamerális képzésről” szóló liceumi ünnepi beszédében 1848-ban.¹⁹

Usinszkij figyelme középpontjában az életszerű és annak szerves egysége áll. Lényegi látásmódja nem engedi elaprózódni. Pontosan ismeri a gyakorlat problémáit, de ezeket a módszerekre és elvi összefüggésekre irányulva, tudományos síkon, kritikusan tárgyalja. Másik jellemző vonása, amelyet említett ünnepi beszéde is tanúsít: a tények és

---

¹⁹ „Kamerális” = kincstári, államszámviteli. A kamerális tudományok enciklopédikus jellegűek voltak, tárgykörükbe minden belefért: jogtörténet, orosz történet, néprajz, politikai gazdaságtan, természetrajz, pszichológia, filozófia, filológia stb.

kapcsolataik pedagógiai vonatkozásai iránti érzék.

Az ifjú tudós azt hitte, hogy a tudomány területén megtalálta a helyét. Lelkes működését azonban nem tudta összehangolni az iskola Miklós-kori formalisztikus szellemével, szembekerült az igazgatóval. A fő ok szabad gondolkodása és nézeteihez való makacs ragaszkodása volt. „Politikai megbízhatatlanság” miatt két másik fiatal kollégájával együtt 1848-ban elbocsátották.

Igen súlyosan érte a csapás. Minden, amit az egyetem befejezése után a tudomány világában, teljes meggyőződéssel most már négy éve épített, összedőlt benne. Az előadás művészetébe belső hévtől fűtött lírai dikciójával mélyen beleélte magát, s a katedrával szinte életelemét vesztette el. Önérzete és függetlenségérzete is megsérült. 1849 szeptember végén átköltözött Pétervárra. De sehol sem alkalmazták pedagógusként, anyagi nehézségei keletkeztek, magántanítványa alig volt. Végre 1850 elejétől a Belügyminisztériumban, a „másfelekezetűek ügyosztályán” kapott gyengén fizetett irodafőnök-helyettesi állást. Neki, aki soha nem bírt csak szám lenni, most a névtelen kishivatalnok megölő sorsa jutott.

A városból otthonába, a természetbe vágyik vissza. „Elég egyetlen könnyű célzás, egyetlen szó, amelyből a falu frissesége árad,

hogy legforróbb lelki vágyaimat a természet, a békés falusi élet felé fordítsa, hogy egész lényemet szomorúsággal és undorral töltsse el a városok, a fővárosok élete, a hivatal, e jelentéktelen és haszontalan elfoglaltság s e piszkos, szűk, fullasztó légkör iránt, amelyben a könyörtelen sors szenvednem kényszerít! Milyen természetellenes a mi életünk!... Csak nem ebben a börtönben kell elvesznem, amelyben még falak sincsenek, hogy szétzúzzam rajtuk a fejem?" - írja naplójában.²⁰ Keserősége a szabadságot elnyomó cári önkényuralommal is szembefordítja: forradalmi verseket másol egy családi albumba.²¹

Egyedüllétében, szegénységében csak akaratereje s hazafias hivatásszeretete virraszt. „A lehető legjobban hasznára lenni hazámnak - ez egyetlen célja életemnek és erre kell irányítanom minden képességemet.” Marcangoló belső világától menekülve 1851 elején megházasodik. Új utakat keres, alkotásra kényszeríti magát. Jogi, politikai-gazdaságtani, pénzügyi és irodalmi műveket, részben német és francia eredetiben eddig is sokat olvasott, most lázasan tanul angolul. 1852-től fordításokkal, kritikákkal a „Kortárs”-ba dolgozik, majd az „Olvas-

---

²⁰ Сопр. соч. 11/43-44.

²¹ Уо. 11/279-287.

mányok tára” c. folyóirat munkatársa lett.²² Tudományos és irodalmi híreket állít össze angol és amerikai újságok alapján, tárcákat, ismertetéseket ír. A következő évben már fordításokat közöl d'Israelitől, Thackeray-től, Dickens-től. Megpróbálkozik saját művekkel is, van hozzá tehetsége: egyik romantikus útleírását Turgenyev elismeréssel jutalmazza. De gyorsan szélesbedő műveltsége, látóköre, kritikai érzéke s tudományos fogalmazási képessége, amelyre az egyetem és líceumi évei nevelték, most már mindinkább az ésszerűségek világához köti. Viszont nem volt szűkebb értelemben vett jogtudós.

Egyre mélyebben foglalkoztatják a népek szellemi arcának és lakóhelyük természeti meghatározottságainak összefüggései. Földrajzi cikkeket ír, és az európai népek kultúráját ismerteti. A fellendülő ipari fejlődés optimizmusa ragadja meg konkrét feladataival. Különösen Anglia és Amerika kulturális élete érdekli, ahol az industrializálódás új szellemi arculatot teremtett. Úgy érzi, Oroszország ugyanilyen fejlődés előtt áll.

A hegeli tudományos séma elhalványul benne, az angol gondolkodók hatása alatt a tudományok „faktikussá” válásától, vagyis a tények bemutatására szorítkozástól, a minél

---

²² А „Кортárs” („Современник”) Nyekraszov-Belinszkij irodalmi folyóirata, 1854-től Csernisevskij vette át; az „Olvasmányok tárá” („Библиотека для чтения”) А. В. Сztarcsevskij szerkesztette.

szélesebb empiriától várja szerves egységbe szövődésüket. A valóság életteljes egész, s ennek a tudományokon át kell csillannia. Belső fordulata a konkrét felé mindinkább a „nemzeti” köré kristályosul. Elmélyed az orosz sajátosságok kutatásában, erősen érdeklik nyelvi, filológiai kérdések. Azt gondolja, hogy természettudomány, történelem, etnográfia és filológia egységében új tudománynak kell megszületnie, amely az egyes népek jellegzetességeinek egymás közt folyó harcát történeti és filozófiai szellemben mutatná be.

Egyébként mindig az életszerű egység kutatója maradt, s élete végéig foglalkoztatta egy olyan szintézis megalkotásának gondolata, amely a földrajzot, természetrajzot és történelmet egymással való szoros összefüggésükben tárta volna fel.

A gatesinai árvaház tanára

/1854. nov. - 1859. jan./

Hogyan lett Usinszkij pedagógussá? Lelke mélyén igazában mindig az volt. Elfogulatlan, életszerű valóságglátását a gyermekkorból hozta magával, egyetemi élményei a tudomány világát nyitották meg előtte. Az életszerűnek a szeretete mindenben és mindig a belső fejlődés keresőjévé avatta. Ugyanaz az etiko-esztétikai hajlam, amely az önnevelés

szülője, a másik ember s a fiatalok, a gyermekek világában is az életszerű meglátására, kézbevételeire és alakítására ösztönzi. A kiváló pedagógus, Redkin személyes példája és alighanem indításai jelentős mértékben befolyásolták őt, aki éppen a liceumi tanítás szellemi műhelyében, a lelki alakítás művészetében talált először önmagára - és erre a művészetre különösen a hivatali szoba aktázó légkörében kellett sajgó honvággyal visszagonolnia.

Miután belügyminisztériumi hivatalát feloszlatták, 1854-ben bejutott a Szentpétervár közelében levő gatcsinai árvaházba, ahol egyik volt liceumi felettese működött igazgatóként. Ebben az intézményben, amely az elemi ismereteken kívül öt évi általános művelést és három évfolyamos, hivatalnoki szolgálatra való előkészítést nyújtott, orosz földrajzot és irodalmat kezdett tanítani. A gyermekek oktatása természetesen egészen új feladatot jelentett számára.

Ugyanekkor az „Olvasmányok tárában” az Athenaeum c. angol folyóirat cikkeit kellett ismertetnie az amerikai nevelésről. A cikkek az oktatás gyakorlati problémáival szembekevert Usinszkijban a nevelés elméleti perspektíváit nyitották fel: most aztán igazán önmagára talált, izgatottságában éjjel nem tud aludni. „A cikkek rettenetes fordulatot idéztek elő fejemben, meggyőződéseimben, fo-

galmaimban. A nevelésre és művelődésre vonatkozó egész sor kérdést vetettek fel eszemben, sok, teljesen új gondolatra vezettek. Nem tudom, mit teszek, mi lesz velem, de elhatároztam, hogy e naptól kezdve csakis pedagógiai kérdéseknek szentelem magam.” Alaposan tanulmányozza az angol és amerikai iskolarendszert. Elméletben és gyakorlatban most már egyetlen tárgy köti le: a nevelés. Ő, aki kiskorában otthon tanult, akit a gimnáziumban sem tört meg semmiféle iskolai rutin és soha nem részesült pedagógiai szakképzésben, pszichológiai érzékével, lélekalakító készségénél és gyakorlati képességeinél fogva az iskolai életben rátalált a helyes útra.

1855-ben a gatcsinai intézet inspektora, tanulmányi vezetője lett. Arra készült, s nagy munkát fektetett be, hogy e zárt intézmény nevelési és tanítási rendszerét megváltoztassa, a túl korai hivatalnok-képzésen javítson, az iskolát általánosan művelő középiskolává fejlessze. Át akarta alakítani az anyanyelv oktatását is. Terveivel azonban felettesei ellenkezését váltotta ki, azzal utasították el, hogy nem illetékes. Usinszkij tehetetlen.

Annál szélesebben nyílt meg előtte az elmélet világa. Felfedezi az intézetben egyik elődjének, E. O. Gugelnek 15 év óta lepecsételt pedagógiai könyvtárát és ebben elmé-

lyedve megismerkedik a szakirodalommal.²³ „Ennek a két [könyv]szekrénynek nagyon sokat köszönhetek az életben, és, Uramisten!, mennyi durva hibát elkerülhettem volna, ha már pedagógiai pályára lépésem előtt megismerkedtem volna ezzel a két szekrénnel!” - írta később.

Nevelői gondolatvilágát ismerve feltételezhetjük, hogy a Gugel-könyvek között egyes korábbi orosz gondolkodók, pl. Szkovoroda, Novikov műveit is megtalálta; biztosan ismerte a kortárs Odojevszkij írásait, akivel a nevelői érzés bizonyos rokonsága is összefűzte, és az Európa-szerte neves Herbartot. Különösen Pestalozzi hatott rá a nevelés természetszerűségének, a gyermek saját képességeinek és tevékenységének hangsúlyozásával, az elemi oktatás módszereivel. Pestalozzi eszméjét nagy felfedezésnek tartja, amely „az emberiségnek több hasznot hozott és hoz, mint Amerika felfedezése” - írta.²⁴

Usinszkij szellemi fegyverkezése éppen idejében történik. Pirogov közfigyelmet keltett cikke („Az élet kérdései”, 1856) nyomán, a hirtelen felpezsdült „pedagógiai tavasz” hangulatában keletkezett pedagógiai folyóira-

---

²³ Егор Осипович Гугель (1803-1842) Pestalozzin kívül Helvétius gondolatainak és J. J. Jacotot nyelvtanítási módszerének népszerűsítője volt.

²⁴ Собр. соч. 3/95.

tok csábító lehetőségeket jelentettek. A „Kortárs” külföldi lapszemleírójaként már évek óta alkalma volt az egyes népek kultúrájának pedagógiai jellemzésére, de most teljes szívvel az írás felé fordul. Elméleti műveltségén és írói tehetségén kívül erre különösen az képesíti, hogy filozófiai hajlama és történeti-nemzeti felfogásának mélysége jóval szabadabb és szélesebb látókört biztosított neki, mint az iskola légkörében megrekedt didaktikusoknak. Minden pedagógiai jelenséget könnyen megértett és szervesen feldolgozott magában. Nevelői gondolatvilága az első két gatcsinai év alatt teljesen kiérlelődött és 1857-ben egyszerre három fontos cikket eredményezett. A cikkeket az éppen ő és Redkin biztatására megindult „Nevelési Szemle” közölte.²⁵

„A köznevelés nemzeti jellegéről”

Az oroszok közül a címben kifejezett gondolatnak először Szkovoroda adott hangot a 18. században.²⁶ Szerinte a nevelés minden nép saját természetéhez van kötve, s nem szabad átvenni a német vagy a francia nevelési rendszert; az orosz nevelést az orosz nép természetének, hagyományainak, történelmé-

²⁵ „Журнал для воспитания” 1857/1, 5, 7-8.

²⁶ Григорий Саввич Сковорода (1722-1794) ukrainai kozák, egész Európát bejárta filozófus, népszónok, vándorénekes.

nek, erkölcsöknek, szokásainak megfelelően kell kialakítani. Novikov szerint is a nemzeti jellemvonásokra kell alapozni a nevelést.²⁷ Belinszkij központi eszméje ugyan az „emberiesség” volt de, hangsúlyozta, hogy erre a gyermeket csakis a nemzeti sajátosságok révén nevelhetjük. Odojevszkij megállapítja, hogy „a pedagógia, mint az orvostudomány is, legvégső megalapozottságában ugyanaz, de a gyakorlatban országonként, sőt szinte egyénenként változnia kell.” Idegen helyről nem lehet egészében átvenni egyetlen módszert sem, minden tankönyvnek a saját földje számára kell megszületnie.²⁸

„A köznevelés nemzeti jellegéről” szóló terjedelmes tanulmányában²⁹ Usinszkij mindenekelőtt megvédi a tudomány általános emberi jellegét a „nemzeti tudományokat” kívánó szlavofilekkel szemben: az egyes tudományok nemzeti kidolgozása még nem jelenti azt, hogy eredményeik is nemzetiék, miután a tudományos eredmények az egyetemes emberi ésszerűségre alapozódnak. A nevelés számára azonban a tudomány nem

²⁷ Николай Иванович Новиков (1744-1818) a 18. sz. végének közvéleményt formáló nagy hatású publicistája, szervező; európai műveltségű önálló gondolkodó.

²⁸ Владимир Фёдорович Одоевский (1803-1869) ősi orosz fejedelmi család utolsó sarja, romantikus, filantróp író, ismeretterjesztő; pedagógus lélek, tankönyvek, gyermekmesék szerzője.

²⁹ „О народности в общественном воспитании”, 1857. Собр. соч. 2/69-166.

cél, hanem eszközei egyike csupán. A nevelés tárgya az ember a maga egyedi és nemzeti sajátosságaiban. A nemzeti sajátosság az ember természeti mivoltában s erkölcsi jellemében gyökerezik. Amint az egyéni, családi, úgy az ezeknél finomabb, mélyebben fekvő nemzeti jellegzetességek is átöröklődnek. Az európai nemzetek nevelési rendjének egymás közti hasonlósága részben a hasonló célokra és az emberi természetben rejlő lélektani alapok közösségére, részben az egyházi nevelés történelmi egységére vezethető vissza. Az újkori állam kialakulása után azonban csak a tudomány maradt közös, ám a középkori nevelés egyes továbbélő alapjaira - klasszikus nyelvek - és azonos iskolai formáinak felhasználásával a legkülönbözőbb nemzeti törekvések épültek. Jelenleg minden európai nemzetnek saját jellegzetes nevelési rendszere van, saját külön célokkal és eszközökkel. A köznevelést ezekben az országokban az illető nép jelleme és történelme határozza meg.

Ismerteti Anglia, Franciaország, Németország és Amerika nevelését s rámutat, hogy e rendszerek alapja az az embereszmény, amelyet saját jellemüknek megfelelően kialakítottak. A német tudományosságnak például univerzális normák kialakítására törekvő igényei vannak. De bármily „ravaszul kifundált” is a német pedagógia, az sem „a tudomány”,

amely az egész emberiségre kötelező, hanem csak a németet tükröző spekuláció. Ezzel szemben „a mi szláv gondtalanságunk és igazi természeti ösztönökben való gazdagságunk nem engedi meggyökerezni nálunk a spekuláció betegségét... A mi szláv következtelenségünk, amelynek alapjai néha rendkívül mélyek, megment bennünket.”

A köznevelés természetesen nem számolhat minden növendék egyéni, született saját-ságaival, hanem általános célja az, hogy második természetet vessen belé: meggyőződéseket kell kialakítani, ezekből szokásokat, amelynek végül hajlamokká válnak. Bizonyos természeti hajlamokra a nevelésnek is támaszkodnia kell. Elsősorban a növendékek jellemerejét kell gondosan megőriznie, amelynek helyes, jó irányítást a mindenkiben élő nemzetiség, nemzeti jelleg fog adni. „Csak egyetlen, mindenkiben közös született hajlam van, amelyre mindig számíthat a nevelés: ez az, amit nemzetiségnek nevezünk.”³⁰

A nemzeti érzés az emberben minden meggyőződésnél mélyebb erőként él és soha nem vész ki, még a gonosztevőből sem. A nevelésnek, amely a nemzetiségből meríti erejét, a nemzetiséget fejlesztenie is kell. Ezzel hozzájárul a nemzeti önismeret kibontakozásához,

---

³⁰ A magyar nyelvben a „nemzetiség” szónak ez a korábbi jelentése, amelyet Usinszkij érint, mára kétségtelenül elévült - de nincs rá jobb kifejezésünk.

ami a nemzet történeti jellegének fejlődését segíti elő. „Isten leggyönyörűbb alkotása a földön minden élő, történeti nemzetiség, és a nevelésnek csak merítenie kell ebből a gazdag s tiszta forrásból.” A nemzeteknek a köznevelés az, ami a gyermeknek a családi nevelés. Az egyes ember, bármennyire fejlett is, mindig is alacsonyabban áll a nemzetnél, szűk látóköréből nem is tudja megítélni nemzete hibáit. Közös eszménye a nemzeteknek egy van, a kereszténység, amelynek tűzoszlopa után minden nemzetiségnek haladnia kell a vele tartó igazi neveléssel együtt.

Végeredményként megállapítja, hogy a nemzeti nevelésnek minden nép számára való gyakorlata és elmélete nincsen; minden nemzetnek saját, külön nemzeti nevelési rendszerre van, amelyek egymástól nem vehetők át. „Amint nem lehet más nemzet mintája szerint élni, bármily csalogató is ez a minta, éppúgy nem lehet idegen pedagógiai rendszer szerint nevelődni, bármily összhangzóan felépített és alaposan átgondolt is az. Ebben a vonatkozásban minden népnek a saját erőit kell megfeszítenie.” Az egyes népek nevelési tapasztalatai azonban, éppúgy, mint a történelmiek, a többinek is drága kincse.

Tehát Oroszországnak is a maga sajátos, nemzeti nevelését kell kialakítania. A legnagyobb baj az - mondja -, hogy az orosz iskolák nem organikusan a nemzet múltjából

nőttek és nem saját szükségleteiben gyökereznek, hanem adminisztratív intézmények. A nevelésben, nevelési elvekben, iskolákban a történelem folyamán egymásnak ellentmondó változásokat vezettek be, nincsen történeti hagyomány, ezért nem alakulhatott ki az orosz iskolának határozott nemzeti jellege sem. Nincsen filozófiai, pszichológiai, pedagógiai tudományosság, nincsen saját embereszmény, a gyakorlatban pedig az adminisztratív iskolai rendtartás alatt „tarka nevelési zűrzavar” uralkodik. A köznevelés semmit sem tett a jellemalakítás, a meggyőződések kifejlesztése területén, de a szükséges gyakorlati készségekre sem tanított meg. Még az újságoknak is nagyobb hatásuk van a fiatal nemzedékek nevelésére az iskoláénál. Az iskolát oroszra és organikusra, szervessé kell tenni. A hiányzó történelmi alapot utólag megteremteni természetesen lehetetlen és nem importálható ez külföldről sem. Az egyetlen megoldás a racionális út: az orosz élet saját szükségletei alapján ki kell dolgozni és a közvéleményben meg kell gyökereztetni, hogy milyen legyen az orosz iskola, és másrészt, a tudományok alapjára kell helyezkedni.

Ő maga e két kivezető lehetőség megvalósításának szentelte egész erejét. A nevelést először is nemzetivé igyekezett tenni, azután a tudományok alapjára helyezni.

„A pedagógiai irodalom hasznáról”

Az orosz társadalom a Miklós-korban nem szólhatott hozzá a nevelési kérdésekhez, pedagógiai közvélemény nem alakulhatott ki, az iskola problémáinak megvitatásáról szó sem lehetett. Usinszkij felismerte a pedagógia méltatlan helyzetét. Míg Angliában, Amerikában az iskolai gyakorlatot élő nevelési közvélemény táplálja, Oroszországban ilyesmi nem létezik - mondja. Törekvése: a nevelési kérdéseket közérdekűekké tenni. Gondolatai ezzel rögtön és közvetlenül a „pedagógiai tavasz” alaphangulatába illeszkedtek.

Cikkében³¹ rámutat a bajok gyökerére: hiányzik a pedagógiai irodalom, a pedagógusok megvetéssel néznek a teóriára. Az elméletre azonban szükség van az iskolai gyakorlatban; nem elég pusztán a pedagógiai tapasztalat és a pszichológiai érzék. A nevelés az orvoslással állítható párhuzamba: tevékenység lévén, mindkettő művészet - mondja -, nem pedig szigorúan vett tudomány, mint a matematika, asztronómia, kémia stb.³² „A

³¹ „О пользе педагогической литературы”, 1857. Собр. соч. 2/15-41.

³² Lehet, hogy Usinszkij már ekkor ismerte az általa később sokszor idézett Fr. Ed. Beneke német pszichológus-pedagógus hasonló nézetét. Beneke művei: „Lehrbuch der Psychologie als Naturwissenschaft” (1833) és „Erziehung und Unterrichtslehre” I-II. (1835-1836) aligha hiányoztak Gugel könyvtárából. Usinszkijt pedig a pszichológia mindig is nagyon érdekelte. Вö. Собр. соч. 2/643.

tények összeköttetése eszmei formájukban” - ez lesz a nevelés elmélete. Szükség van a pszichológiára is, mely azonban még elmaradt tudomány az anatómiával, fiziológiával, patológiával szemben, pedig a lelki élet jelenségei éppoly állandóak és kutathatók, mint a testé. A nevelés nem lehet pusztán kuruzslás, amibe bárki, bármikor belekaphat. A nevelőknek meg kell ismerkedniük az ember értelmi és erkölcsi természetével, tanulmányozniuk kell a pszichológiát. Erre a leghatalmasabb eszköz: élő pedagógiai irodalom kialakítása. Míg a társadalmi közömbösség az iskola tespedésére vezet, a nevelés iránt érdeklődő társadalom megóvja a tanítót a mechanikussá válástól, kiragadja az iskola zárt levegőjű, altató világából és a gondolkodás nemes magaslataira emeli. De a szülőknek is szükségük van arra, hogy tudják, mi a helyes nevelés, mit követelhetnek meg az iskolától, a nevelőktől és gyermekeiktől. A nevelésben minden a nevelő személyiségén múlik, a személyiséget viszont a „szabad meggyőzés, a pedagógiai nevelés, a pedagógiai irodalom révén lehet kifejleszteni.” Az emberre és általában a társadalomra a nevelés „főleg meggyőzéssel hat; ilyen meggyőzés lehetőségének eszköze éppen a pedagógiai irodalom.”

„Az iskola három eleme”

Egy nevelési intézmény nevelő ereje azon múlik - mondja e tanulmányában Usinszkij³³ -, hogy tevékenységének három eleme, az adminisztrátori, a nevelői és a tanítói milyen kombinációban és milyen módon kapcsolódik egymáshoz. A legszorosabb kapcsolat példája az angol nevelés a maga ősrégi, zárt magánintézeteivel (college), amelyekben a tanárok és a növendékek együttlakása révén az iskola, illetve a nevelési folyamat mindhárom eleme egyesül: az oktató egyúttal nevelő is és a gazdasághoz, adminisztrációhoz szintén van köze. A legnagyobb nevelői hatás a növendékekkel való személyes együttlétből fakad. Az angol internátusok nevelői eredményességének titka abban áll, hogy megőrizték elődeik, a jezsuita kollégiumok nevelőerejét. A nevelési mozzanatot előtérbe helyező jezsuita iskolák mágikus erejének jellemzésére Usinszkij alig talál szavakat, a jezsuiták „a tanítás mesterei” voltak, bár nevelésüket egyébként elítéli, mert „céljaik rosszak, erkölcstelenek” – mondja, – s szembenállnak az ember „szabad keresztény nevelésével”. Az angol nevelést irányító régi, bevált eszmény viszont a „gentleman” kifformálása.

---

³³ „Три элемента школы”, 1857. Собр. соч. 2/42-68.

A németeknek a tudomány iránti vonzódása visszatükröződik a német iskolákban is. Itt tanítás folyik, nem pedig nevelés; a tanár a fő személy; az intézmény vezetője mindezekelőtt a tanulmányi ügyeket vezeti, s ő a tanári konferenciák elnöke; az adminisztráció - nyitott inézetekről lévén szó - nem nagyon fontos. Minden a tanítás köré koncentrálódik; a kevés számú zárt, internátusos iskolákban is az oktatás van az első helyen, s nem kapcsolódik szorosan a neveléshez.

A francia internátusokban teljesen szétesnek az iskola adminisztrációs, tanítási és nevelési elemei; közülük legfontosabb az adminisztráció; nevelés pedig „alig létezik Franciaországban.” Van „osztályguvernőr” (*maître d'études*), aki nem tanár, csak tanulmányi felügyelő, de a tanárral nem értik meg egymást, kölcsönös a vádaskodás; a növendékeket külső eszközökkel, jutalmakkal, büntetésekkel kényszerítik tanulásra. „Hol van itt a nevelés? Ki foglalkozik vele? Az igazgató adminisztrál, a cenzor [fegyelmi felügyelő] a tanítási rendre ügyel, a tanár kikérdezi a lelkét és osztályoz, a nevelő arra vigyáz, hogy a gyerekek ne lármázzanak; hát akkor ki nevel?”

Legrosszabbként egy angol katonai iskola nevelési állapotait mutatja be a *Westminster Review* egy cikke alapján.

Végso megállapítása szerint: nem lehet a nevelést más nemzetektől utánzászerűen átvenni, de vannak a három iskolai elem egységének megvalósításából levonható tanulságok. „A nevelésben mindennek a nevelő személyiségére kell alapozódnia, mert nevelőerő csak az emberi személyiség élő forrásából fakad.” Az intézetnek bármilyen rava- szul kifundált szervezete, szabályzata sem helyettesítheti a személyiséget a nevelés te- rén. „Csak személyiség tud hatni a személyi- ség fejlődésére és meghatározására, csak jel- lemmele lehet jellemet formálni.” Ezért oly fontos a „fő nevelő” kiválasztása; minden egyéb másodrendű: a rossz nevelőt utasítá- sok, szabályzatok sem teszik jobbá, a jónak meg ezek feleslegesek és csak megzavarhat- ják. A fő nevelő személy legyen a fő oktató is, ő tanítsa a leginkább nevelő, központi tárgyat. „Az oktatás a nevelés leghatalmasabb szerve, és az a nevelő, aki ettől a szervtől meg van fosztva, elveszti a növendékekre való befolyásának legfőbb és leghatékonyabb eszközét.” A fő nevelő vagy igazgató éljen együtt a növendékekkel, hogy példájával is hathasson rájuk. Jó kartársi szellemben igaz- gassa a nevelőket és oktatókat. A kezdetben kisebb tanulólétszámú intézmények csak ne- velő szellemük megerősödése után bővílhet- nek nagyobbá. Az internátus gazdasági veze- tésében az igazgató, a gyanúsítgatások elkerü-

lése érdekében, ne vegyen részt. A gimnázium alsó és középső osztályaiban az internátusi oktatók egyszersmind nevelők is legyenek; az alsó osztályokban a nevelő tanítsa valamennyi vagy majdnem valamennyi tárgyat és lakjék együtt a növendékekkel; ezek, ha lehet, három-négy évre is maradjanak a keze alatt. Külső tanárok és az igazgató mint fő tanár, a felsőbb osztályokban taníthatnak. A nevelőtanárok emeltebb fizetést kaphatnának. A tantárgyak megosztottsága a tanárok, illetve a nevelési feladatoké különböző személyek között csak kárt okoz. Ekkor senki sem nevel, a magukra maradó tanulók egymást rontják és csak „elvadulnak”.

Usinszkij voltaképp egy eszményi internátus képét vázolta fel -, hogy az orosz viszonyok között milyen reményekkel, az más kérdés. Bírálata a hazai iskolai állapotok és elsősorban a gatcsinai árvaház rendszere hívta ki, ezért a cikket, gatcsinai inspektor lévén, inkább álnéven jelentette meg.³⁴

---

³⁴ Собр. соч. 2/630.

A Szmolnij intézet inspektora

/1859. febr. - 1862. márc./

Usinszkij nevét 1857-ben megjelent első pedagógiai tanulmányai ismertté és elismertté tették.

Bizonyos, hogy II. Sándor cár felesége, Marija Alekszandrovna cárné (hivatalos néven „császárné”, 1824-1880), aki a jótékony-ság mellett egész életét a leánynevelésnek szentelte és a gondoskodásába vett gatcsinai intézetet is többször meglátogatta, megismerkedett a vele egykorú Usinszijjal, a tanulmányi vezetővel. A cárnét nyugtalanította 16 éves fiának, a később 22 évesen elhunyt Nyikolaj Alekszandrovicsnak a nevelése, és Usinszkij valószínűleg az anya felkérésére és számára írta - kb. 1858-1859 folyamán - a trónörökös neveléséről szóló négy levelét.³⁵

A nevelési gondolatokban gazdag s főleg „meggyőződések” kívánó erkölcsi eszmefuttatások mellett Usinszkij részletezi a trónörökös által tanulmányozandó tudásanyagot, de arra is rámutat, hogy a trón várományosának népe anyagi és szellemi szükségleteit is figyelembe kell vennie, s - a maga szókimondó stílusában - megjegyzi, többek között pl., hogy az udvaroncok „a legveszélyesebb kör-

---

³⁵ A leveleket először 1908-ban tették közzé „Письма о воспитании наследника русского престола” címen. Архив К. Д. Ушинского, 1962. IV. 573-603.

nyezet”. Mindenesetre tisztában volt merészségével: „Ha ezt vagy azt a kifejezést megengedtem magamnak, amit a cenzúra kihúzott volna, azt gondolom, hogy a cenzúra az alattvalók számára létezik, nem pedig az uralkodóknak.”³⁶

Nem tudni, hogy a cárné pártfogása mennyiben játszott közre: 1859 elején kinevezték őt a patinás Szmolnij intézet inspektorává, azzal a feladattal, hogy a nőnevelés egy évszázada óta alig változott Beckoj-féle rendszerét az új kor követelményeihez alkalmazza.³⁷

A szentpétervári intézet, valódi nevén „Nemesi Leánynevelő Társulat”³⁸, Ő Császári Felsőge Kancelláriájának IV. ügyosztálya, az 1828-ban létrehozott „Marija Császárné Intézményeinek Hivatala” nevű hatóság felügyelete alá tartozott. (A hivatal névadója I.Pál cár özvegye, a nőnevelést szintén a szíven viselő Marija Feodorovna, 1759-1828, volt.)

Az intézetet eredetileg nemesi származású bennlakó növendékek számára hozták létre még 1764-ben, de már a következő évtől volt polgári tagozata is. A 6-18 éves lányok koruk

---

³⁶ Уо. 603.

³⁷ Иван Иванович Бецкой (1704-1795) a II. Katalin-kori nemesi-rendi nevelésügy fő alakja, aki az orosz iskolaszervezetet európai színvonalra emelte.

³⁸ „Воспитательное общество благородных девиц”. Usinszkij idejében mintegy 24-25 férfi tanára és 2 hitoktatója volt.

alapján négy osztályt alkottak, minden osztály három évfolyamos volt, így 12 évet töltöttek az intézetben. Később a nemesi tagozat (Nyikolajevszkoje ucsiliscse) kilenc, a polgári (Alekszandrovszkoje ucsiliscse) hat évfolyamosra csökkent. Az intézetben franciás manír uralkodott, a tanárokat előírás szerint „Monsieur”-nek, a nevelőnőket „Madame”-nak, „Mademoiselle”-nek szólították; az órákon - melyek 90 percesek voltak - nem volt szabad kérdéseket feltenni, a szünidőben nem mehettek haza stb.

Usinszkij rögtön elkészítette a reformok tervezetét és a hivatalos jóváhagyás után igen gyorsan, egy év alatt sikerült végrehajtania a rábízott feladatot. Az élettől és a korszerű neveléstől teljesen elszakadt - általa, első benyomásai alapján röviden „megrekedt állóvíz”-ként („sztojaccseje boloto”) jellemzett - intézményt a hetek alatt maga köré gyűjtött kitűnő pedagógusok segítségével általánosan művelő, demokratikus iskolává alakította. Mindkét tagozat 7 évfolyamos lett, év végi vizsgákkal. Az oktatás anyagát az egész intézet számára azonossá tette; a legjobb növendékek számára külön, két éves tanítónői továbbképző osztályt szervezett, a második év a pedagógiai gyakorlatnak volt szentelve; új tanterveket dolgozott ki, amelyekben a francia nyelv háttérbe szorításával az orosz anyanyelv és irodalom oktatása került előtérbe,

magukat az irodalmi műveket kellett a növendékeknek olvasniuk; jelentős helyet kaptak a reális, természettudományi tárgyak, új volt a természetrajz és a fizika, szemléltető anyaggal, kísérletekkel; bevezették a tanári konferenciákat; az órák 60 percesre rövidültek; a tanárokat a mindennapos megszólítással (keresztnév és atyai név) lehetett illetni, szabad lett az órán kérdéseket feltenni; komoly változást jelentett, hogy ezentúl a növendékek az ünnepekre s a nyári szünetre hazamehettek.

Az újítások általános figyelmet keltettek és az ország más intézeteiben is bevezették azokat. A nyugati műveltségű cárné (leánykorában hesseni hercegnő) modern felfogásán kívül a közhangulat nyomása is közrejátszott abban, hogy 1859-1860 folyamán a leánynevelő intézetek zártságát feloldották, az iskolák nyilvános intézetek lettek.

1860-ban az állami liberalizmus odáig ment, hogy Usinszkijt, aki éppoly kevésbé volt az állam embere, mint Pirogov, a Közoktatásügyi Minisztérium Lapjának szerkesztésével bízták meg.³⁹ A lap szívesen közölt pedagógiai cikkeket, s az ő nevével nyilván több előfizetőre számíthatott. Mint szerkesztő legtöbb munkatársát Szmolnij-beli tanárkollegái közül válogatta össze.

---

³⁹ „Журнал Министерства Народного Просвещения” (1834-1917) eredetileg hivatalos közlöny volt.

A főváros pedagógiai élete most köréje kezd kristályosulni, csütörtök-estéit neves pedagógusok és tudósok látogatják. Valószínűleg voltak kapcsolatok a Redkin szervezte Pedagógiai gyűlések - a későbbi Pedagógiai Társaság -, Usinszkij csütörtökjei és az új nevelés gyakorlati színhelye, mintegy pedagógiai laboratóriuma, a Szmolnij között.⁴⁰

Usinszkij nemzetszemlélete

A 30-40-es években alakulni kezdő új orosz nemzetiség-fogalom nem volt széles tömegek birtoka. Azonban az orosz egyház évszázados nemzetiség-kultusza és a cárizmus meg-megerősödő elzárkózása Nyugattól kedvező előfeltételei voltak mind a hivatalos, mind a népies nemzeti eszme újjászületésének, ami a német romantika, Napóleon kiűzésének hatása és Karamzin igen népszerű orosz történetsszemlélete nyomán be is következett.⁴¹ Csakhogy Uvarov hivatalos nemzetiség-fogalma a múlt megőrzésére irányult, viszont a gazdasági élet, a civilizáció, a művelődés gyors kifejlődése a nyugati nemzetek színvonalának elérését tűzte az orosz hazafias érzés elébe. A nemzetnek ezt a jövőre irányuló tudatát fogalmazzák meg a nyugatosok. A

---

⁴⁰ Ганелин, 68-76.

⁴¹ Николай Михайлович Карамзин (1766-1826) az orosz történetírásnak a régi hagyományok tiszteltére nevelő mestere.

szlavofilek népi romantikájában túlhangsúlyozott nemzeti különlegesség-érzet is a nemzeti tudat általános elmélyüléséről tanúskodott.

Míg az orosz szellemi élet a század első évtizedeiben szinte kizárólag a német tudományos mintákat követte, az eszmék mérkőzésének e forrongó korában - Lomonoszov után mindenestre 100 évvel⁴² - általánosan felébred az orosz eredetiség tudata, a nemzet saját belső szükségleteire fordul a figyelem, sokasodnak a természettudomány orosz tudósai, felvirágzik a nemzeti művészet irodalmában, zenében, festészetben. Ez a belső, saját szükségleteket szem előtt tartó nemzeti érzés, amelyet a liberalizmus csak felszabadított és hatékonyra formált, volt Usinszkij legfőbb ihletője. Eredeti érdeme és klasszicitása éppen abban rejlik, hogy az újjászületett nemzeti érzéssel fűzte össze a nevelésnek ekkorra már szervetlenül széthulló kérdéseit. Nemzetszemléletével a nép reális, gogoli látásától éppúgy különbözött, mint a forradalmi demokraták gondolkodásától. Nemzetfogalma nem a „rút orosz valóság” (Belinszkij) kritikai forrásaiból, hanem egyszerűen az orosz testvériségtudat elemi mélységeiből fakadt. Célja is más. Népe életszerű, szerves

⁴² Михаил Васильевич Ломоносов (1711-1765) az orosz tudomány és az orosz irodalmi nyelv „atyja”, elsőként hangsúlyozta egyházi vagy rendi műveltség helyett a kor színvonalán álló orosz nemzeti kultúra megteremtésének szükségességét.

alktóerejét s erényeit azért dicsőíti, hogy önbizalmat s lendületet öntsön a meggyőződés-
telen, lapos, idegenutánzó közvéleménybe.

Az orosz nemzetiség szerelme mágikus erőként élt lelkében. Áhítattal hajol meg „a nemzet történelmileg kialakult organizmusa s mélységes, megfoghatatlan teremőereje” előtt, amelyből mindenki csak merít. Gyermeki bizalom tölti el a nép iránt. A paraszt arcán nehéz munkája után is az emberi méltóság tükröződik - írja -, vannak világos, szilárd meggyőződései. Családi érzései közvetlenek, bensőségesek; a közösségben önzetlenül összetart, mély emberiség jellemzi, szomjazza a műveltséget. Ha a nép műveletlen, nyers, durva massa is, de nem ostoba. „Ha mi az egyszerű népet sok mindenre meg akarjuk tanítani, ne feledjük, hogy van sok, amit mi magunk tőle tanultunk.” A csodálatos népdal s a mélységes kincseket rejtő nyelv, maga a költészet az ő alkotása. Az orosz népet a jelenben egyesítő és múltjával összekötő orosz nemzeti mivolt és a nemzeti vallás a kisdud nemzeti nevelésnek „anyai mell, amelyből táplálkozhat.” Az idegen ételt, a nyugati eredményeket a nevelés csak az anyatej-kor után veheti fel magába. A szláv jólelkűség a kereszténységgel a régi korban patriarkális erkölcsiséggé ötvöződött össze, amelyet a civilizációtól nem érintett falvak mélye most is őriz. De az új, civilizációs kornak ez már

nem tud megfelelni, a fejlődésben a nemzet nem állhat meg. Haladásában azonban a történelmileg kialakult alapokra kell támaszkodnia. Ezeket az alapokat a nevelés számára maga a nép jelzi. Az az orosz nevelés, amely a nemzeti életet hűen kifejezi, tükrözni fogja majd a patriarkális életmód meghitt elveit, amelyektől a római jog szigora éppoly idegen, mint a merkantil számítás és könyörtelenség. Felhasználja a szláv érzelmek erőforrásait, az ösztönök szokatlan bőségét, az idegen dolgok iránti meglepően nagy befogadókészséget s az ősi vallást. Usinszkij a pravoszláviában látja az egyetlen vallást, amely rendíthetetlenül tartja nemcsak a kereszténység általános alapigazságait, hanem a maga ősi formáit is. „A kereszténység fenséges történelmi templomát a pravoszlávia őrizte meg.” Mostanra nem a nép mély és értékes erkölcsisége, hanem csak ennek régies formái avultak el. A régiből a polgári, állami, és a szó teljes értelmében vett közös emberi, vagyis keresztény erkölcsnek kell kinőnie. Az egyház és az iskola feladata az, hogy a családi életet nem széttörve, „egyszerű népünket a patriarkális életmód szűk, túléltszférájából a polgári társadalom, az állam és az emberiség tágasabb és szabadabb szférájába vezesse ki.” Most, a társadalmi reformok előestéjén, amikor - a jobbágyfelszabadítással - húszmillió új polgár fog jelentkezni, a falusi élet megvál-

tozik, a gazdasági élet fellendül, most jött el a történelmi pillanat, most kell gondoskodni a nemzeti iskola kialakításáról.⁴³

A család és a nép idilli festegetése nem öncélú parasztromantika Usinszijnál, hanem őszinte meggyőződése és a közönségre való hatás kiváló eszköze. Éppen eszményi patriótta magatartása volt sikerének titka abban a korban, amikor orosznak lenni valami mélyebb emberséggel volt egyértelmű. Kétségtelen azonban, hogy a társadalmi és politikai harcoktól igen távol állt. Ő a maga polgári demokratizmusával annak a liberális, főleg nemesi társadalomnak a felfogását osztotta, amelyik a nemzeti hagyományokat és tulajdonságokat megőrizve akarta népét a nyugati kultúra színvonalára emelni. Szerinte Oroszország boldogulása abban áll, hogy az orosz szükségleteknek megfelelő állami-nemzeti organizmusa fejlődjék. A nevelés kérdéseiben angol mintára társadalmi közvéleményt kíván, mert ez a nemzet jellemét kifejezve, az állam hivatalos, „adminisztratív” iskolai rendszerével szemben a nevelés valódi közneveléssé, társadalmivá válását segítené elő. Az angol, amerikai, svájci iskola állapotáról szóló ismertetéseivel a társadalmi kezdeményezés és öntevékenység eredményeit felmu-

---

⁴³ „О нравственном элементе в русском воспитании”. Собр. соч. 2/425-488. A jobbágyfelszabadítás 1861-ben történt.

tató nevelést azért népszerűsíti, hogy hasonló-ra adjon ösztönzést.

A nemzeti szellemnek át kell hatnia az egész nevelést. „Az orosz iskolában az orosz nyelv, az orosz földrajz, az orosz történelem legyen a fő tantárgy.” Míg a nyugati ember mindennél jobban ismeri a saját hazáját, anyanyelvét, földrajzát, történelmét, politikai viszonyait, az orosz ember „épp azt ismeri legkevésbé, ami a legközelebb van hozzá: szülőföldjét s mindazt, ami hazájával kapcsolatos.” Ezeket az ismereteket nem tanuljuk vagy rosszul tanuljuk meg. A haza ismeretét azonban „éppoly szükségesnek kell tekintenünk minden emberre nézve, akárcsak az írni-olvasni tudást.” Az orosz nyelv, természet és történelem tanulásának rögtön az ábécéskönyv után kell következnie, s ugyanolyan szilárdan kell ezeket elsajátítani, mint az ábécét. A nép történelme, harcai, élete a hazafiúi érzelmek nevelésének alapja. A hazafiúi érzés az ember legmagasztosabb, leglángolóbb, legerősebb érzése, amely „társadalmi cementként” becsületes, egyetértő társadalommá egyesíti az embereket. Hazafi az az ember, aki minden egyéni érdekét, személyi, egoista, polgári törekvéseit a haza, a nép, a közösség, az állam érdekeinek rendeli alá, minden erejét és tudását a haza javának szenteli. Az iskola nevelő munkájának fő célja, hogy a tanulókban a hazaszeretet és a

haza iránti odaadás magasrendű érzelmét ki-
nevelje.

Usinszkij jelszava ez volt: dolgozzunk
becsületesen és szerényen a haza javára, és
ennek a becsületes munkának az eredménye
legyen a legfőbb örömünk. Maga is erre tö-
rekedett.

Nevelői gondolkodása, egyénisége

Usinszkij nevelői gondolatvilága a
Szmolnijban teljesedett ki. Alapelemei korán
lehiggadt legmélyebb élményeivel, az élettel,
a természettel, a családdal, a vallással kapcsolo-
latos érzései voltak. Ezeket maguktól értetődő
dolgoknak tudta, amelyek hatékonyságát,
nevelői erejét nem is kell külön igazolni.

Az életre mélységes, gyermeki tisztelet-
tel néz. Pirogovban ugyanezt a magatartást
érzi rokonnak. Ő, aki „felébresztette a nálunk
addig alvó pedagógiai gondolkodást”, éppen
bölcs, evangéliumi lelki gyermekségénél fog-
va tudott filozófiai szemszögből a nevelésre
tekinteni, és nem az iskolai fegyelem vagy a
didaktika, hanem „az élet kérdését” látta
benne. Az élet az elsődleges, mely megszabja
a célokat; még a tudomány is az élet elsőbb-
ségének szolgál: „a dolgok ereje akaratlanul
az életet tolja előtérbe, ezzel tanúsítva, hogy
nem a tudománynak kell az élet végleges
céljait kimutatnia, hanem az élet jelöli ki a

gyakorlati célokat magának a tudománynak is.”

Rendkívül bízik a természet nevelő erejében. „A természet egyike a leghatalmasabb hatóerőknek az ember nevelésében, és ennek részvétele híján a leggondosabb nevelés is mindig szárazan, egyoldalúan, kellemetlen mesterkéeltséggel visszhangzik. Szegény gyermek az, aki felnőtt anélkül, hogy mezei virágot szakított volna s nem taposott a zöld fűben kedvére!” Ami a gyermek életkedvével ellenkezik, attól ő is eleve irtózik: a nagyvárosi iskola zord kaszárnyavilágától, a sötét helyiségektől, a moccanás nélküli „csendes” viselkedéstől. „Nevezetek engem barbárnak a pedagógiában, de életem benyomásaiból azt a mély meggyőződést merítettem, hogy egy gyönyörű táj a fiatal lélek fejlődésére olyan óriási nevelő hatással van, amellyel nehezen tud versenyre kelni a pedagógus hatása” - írja gimnáziumi éveire visszaemlékezve.⁴⁴

Az orosz család és a pravoszlávia nevelési jelentőségét főleg az „*Az erkölcsi elemről az orosz nevelésben*” c. hosszabb cikkében részletezte. Ez a Közoktatási Minisztérium Lapjában jelent meg, amelynek akkor már szerkesztője volt.⁴⁵

---

⁴⁴ Собр. соч. 11/52-53.

⁴⁵ „О нравственном элементе в русском воспитании” 1860. Собр. соч. 2/425-488.

Az egyéni érdek követése (egoizmus) és a közösségi érzés egyaránt velünk születik, de a közösségi érzésre épülő „társadalmi erkölcsiség” hiányzik az egyénből, erre őt nevelni kell. Az erkölcs nem a tanultság függvénye; a nevelésnek viszont döntő szerepe van az ember erkölcsi méltóságának kialakításában. Meg kell állapítani, hogy „az erkölcsi befolyás a nevelés fő feladata; sokkal fontosabb feladata, mint az értelem fejlesztése általában, a fej megtömése ismeretekkel, vagy az, hogy az illetőnek egyéni érdekeit részletesen elmagyarázzák”. A családi nevelés nem a helyes célokat követi. A szülők önző, hiú felfogása szerint a nevelés csak a karrierre való előkészítés eszköze. „Keressétek először az Isten országát - mondja az Üdvözítő -, és minden egyéb hozzáadatik nektek. De mi az Isten országa, ha nem a hit, az igazság és jóság országa? Ám mi nem így járunk el: gyermekeinket nem az élettél való harcra, hanem csak arra készítjük fel, hogy könnyebben tudjanak az árral úszni....Igen, bátran kimondjuk, hogy családi egoizmusunk gyökerében mérgezi meg köznevelésünket - ez a legmélyebb rákfenéje”, amelyből minden egyéb baj és betegség származik. Pedig nem az iskola, hanem a család a gyermek első nevelője. A nők, pedagógiai adottságaiknál fogva gyermekük legtermészetesebb nevelői. Az orosz anya gyermeke nevelését végső szükség

kényszere nélkül ne adja más kezébe. Legjobb, ha a gyermek nyolcadik-tizedik életévéig a családban marad. Az elemi iskola is hasonlítson inkább a családhoz, mint egy iskolához. A családi érzés patriarkális bensősége, a mesterkéetlen szeretet különbözteti meg a szláv családot a tartózkodóbb, formálisabb nyugatitól. Az orosz nemesi családban önfeláldozó patriotizmus szerénykedik, s ha ez a napi életben meg is vesztegethető, a történelmi szükség esetén előtör és nagy dolgokat visz végbe. Egyszerű, meleg vallásosság is rejlik a formák megszokottsága alatt. Az egyházi szertartások mélyen belevésődnek a lélekbe és nagy nevelőerejük van. Ezek az orosz nevelés évszázados gyökerei, amelyeket nem lehet kiirtani a lelkekből, hanem inkább meg kell erősíteni őket. A túlságosan korai intézeti nevelés azonban képtelen erre.

A nevelés Usinszkijnál elsősorban erkölcsi fogalom, „szent dolog”, az emberi szellemnek valóban legnagyobb „élet-kérdése”. Mivel a jelenlegi nevelés önzésen, a személyi érdeken alapul, nincsenek a társadalomnak „szilárd meggyőződései” - mondja. Ezzel a fogalommal azonban nem annyira a Miklós-kori iskolázás eredménytelenségét akarja megbélyegezni - mint Belinszkij, Herzen, Dobroljubov és mások -, hanem a hazafias és keresztény erkölcsiség eszményeivel szemben

való közömbösségben marasztalja el az orosz társadalmat.

A kormány iskolapolitikája nyíltan gondolkodás- és meggyőződésellenes volt. A korszerű európai ismeretek előtt nem zárhatta el az iskolát, de - a szellemiek terén mindig rosszul bevált ősi védekező taktikát követve - azt várta el, hogy az új fejlesztések ne érintsék az orosz gondolkodást. Usinszkij joggal méltatlankodik: „nemcsak a filozófiát üzték ki az egyetemekről, hanem az ártatlan logikát is a gimnáziumból; a kormány akaratának buzgó teljesítői a tanintézetekben és az irodalomban nemcsak hogy minden filozófiai irányt üldöztek, hanem egyenest hivatalos s egyszersmind őszinte undorodásukat fejezték ki mindenfajta gondolkodással szemben.”

Felháborodása a demokrata és felvilágosító íróé s olyan pedagógusé, aki a hivatása megszabta határokon nem lép túl, nem forradalmár: az ő feladata az ifjúság nevelésének megjavítása útján formálni a társadalmat. A meggyőzések szilárd alapjait tudományosan megszervezett oktatással az ifjúkorban lehet lerakni. A meggyőzések kialakulása szerinte 16 éves korban kezdődik. Az emberi természet szellemi fejlődésének legfontosabb szakasza a 16-22, 23 éves ifjúkor, amelyben az eszmények, álmok, remények, meggyőzések kialakulnak. Az önnevelés, önművelés ideje ez és - az utópiáké. „Az emberi élet egy

ponton megakadna, ha az ifjúság nem álmodna és az ifjú utópiák szivárványos burkában sok nagy eszme magvai láthatatlanul be nem érnének." Ebben a „hamleti” korban, „az ifjúságot hevítő tűzben ömlik formába az ember jelleme.” Ettől a tűztől nem kell félni, de gondoskodni kell arról, hogy az ifjú lélekbe „jó minőségű anyag” kerüljön. Usinszkij a meggyőződések nevelés útján való kialakítását elsőrendű erkölcsi célnak tartotta, annyira, hogy 1859-ben „Meggyőződés” címen pedagógiai lapot is szándékozott kiadni, de nem kapott rá engedélyt.

Ő maga a hazafias keresztény erkölcsiség legnemesebb képviselői közé tartozott. Saját lelki gyermekségének pontos tükörképét adta Pirogovról írt jellemzésében: bármely pillanatban szembenállni a saját énünkkel, a dolgokról való új meggyőződést készséggel elfogadni, ha igaz, s nem kufárkodni, nem elfogultnak lenni, nem megalkudni önmagunkkal. Valóban hű volt önmagához - és függetlenségének s igazának tudatában meggyőződéseit sokszor nem fogalmazta meg kellő diplomáciai érzékkel. Egyenessége sok ellenséget szerzett neki. Nagyon ideges, szinte betegesen ingerlékeny természete nem állta a zajos társaságot, utált minden frázist, formalizmust, rutint, etikettet, gyűlölte a cinizmust, a voltaireianizmust, a frivolitást, a francia retoricizmus ellenszenvvel töltötte el. A nagy

és szent dolgokban való meggyőződést az emberi lélek kizárólagos tulajdonságának fogta fel, annak, amiben más élőlényektől különbözik. A társadalomban viszont az ember megalkuszik magukkal a legmagasabbrendű meggyőződésekkel is. Azért oly fontos nevelési feladat az erkölcsi befolyás, a jellemnevelés, hogy a növendék ne legyen kiszolgáltatva az életnek s „csúnya” véletleneinek. A nevelés célja: az embert harcra felkészíteni önmagával és az élettel szemben. Ebben rendkívül nagy szerepe van a nevelő személyiségének. Meggyőződésre csak meggyőződéssel, jellemre csak jellemmel lehet hatni. Különösen hatékony az angol módszerű jellemnevelés, a training. A meggyőződések a szoktatás révén válnak a jellem kiegészítő részévé. A nevelési tevékenység Usinszkijnak „magas művészet”, amelynek sikere a nevelő meggyőződöttségén, jellemén, élő példáján múlik.

Milyen volt ez az érzékeny ember külsőleg? Egyik volt Szmolnij-beli tanítványának visszaemlékezései szerint: „Vékony, magas termet, sietős, ideges járás, vastag, fekete szemöldök, lázas, sötétbarna szem, magas homlok, keskeny ajkak, fekete körszakáll, szigorú arckifejezés, átható pillantás.”⁴⁶

Usinszkij, aki szíve mélyéből és értelme egészével hívó ember, a nevelés legfőbb esz-

---

⁴⁶ Водовозова, Собр. соч. 11/502.

ményeit a vallásban találja meg. A kereszténység „rendkívül szelíd és bőkezű” Istenét kíváltképp a szláv lélek igényeivel megegyezőnek érzi, és az orosz kereszténység könnyű kezdeti elterjedése és elmélyülése okának tartja; a Bizánctól átvett hit a későbbi orosz történelmi küldetéstudat kifejeződésévé is vált: „A görög-orosz vallás abban a vonatkozásban fontos a mi történelmünk számára, hogy zászlóvá lett, amely alá gyűltek az orosz szlávok, egész történelmi tevékenységük jeligéjévé vált, különleges történelmi hivatásuk legragyogóbb ismertetőjelévé.”⁴⁷ Az ősi patriarkális erkölcsöt a civilizáció egyoldalúságai most ugyan szétbomlással fenyegetik, gyökerei azonban erősek, s ezekből egy „polgári, állami és általános emberi vagyis keresztény erkölcsiségnek” kell kifejlődnie. Az egyház és az iskola feladata az, hogy a patriarkális lét túlélte, szűk formáiból a polgári társadalom, az állam és az emberiség szélesebb kereteibe vezessék át a népet.

Európa - írja - tudatosan és öntudatlanul a kereszténységet vallja. A Megváltó személyisége az egész európai történelem alapja. Még a szélső materialisták is ezt tanúsítják erkölcsi törekvéseikkel, csupán elméletük tér el tőle. A vallás „nem pusztán a természetfölötti kinyilatkoztatásra alapított intézmény, hanem az emberi lélek alkotása is.” A kinyilatkozta-

---

⁴⁷ Сопр. соч. 1/118.

tással a teológia foglalkozik. „A pedagógia és a pszichológia annyiban érinti a kereszténységet, amennyiben ez az ember lelkének szükségleteiből magyarázható.” Az ember lelke természetből keresztény (Origenész). A jelenkori európai nevelés, amely a pszichológiára épít, voltaképp az emberi léleknek ezt a természetét bontogatja. A nevelés célja - pontosabban: eszménye Usinszkijnál - az igazi nemes emberit, a humanitást kinevelni az emberben. Ebben a célban a kereszténység és a modern pedagógia megegyezik.

Az egyén vallásosságának igen nagy fontosságot tulajdonított. „Azt szeretném, hogy minden ember vallásos legyen, a vallást a nevelés nélkülözhetetlen alapjának vallom.” A nevelés feladata, hogy mindenekelőtt a kereszténység örök igazságait gyökereztesse meg az emberben, mert „minden, amivé az embernek mint embernek válnia lehet és kell, teljesen ki van fejezve az isteni tanításban.” Ez a tanítás ad minden nevelésnek életet és mutat legfőbb célt. Nélküle a nevelés lehetetlen, „fej nélküli szörnyszülött”. Az erkölcsi fejlesztés csak a kereszténységre támaszkodhat. (Usinszkij mestere, Redkin elve is az volt, hogy minden igazi nevelés csak keresztény lehet.) A hittan mint tantárgy nem a tanítás középpontja ugyan, de a tantárgyak élén áll. Tanítását nem szabad a többi tárgytól elválasztani, mert akkor nincs nevelés.

Különösen fontos e tekintetben a népiskola szerepe. A népiskola „a templom előcsarnoka”; a népoktatásnak „az egyház által megszenteltnek” kell lennie. A népiskola tanítója lehet világi vagy egyházi személy, ha felkészült a nevelési munkára. Olyan tanító nincsen, aki nem ismeri annyira a keresztény vallást, hogy ne lenne képes 11 éves paraszty gyermekekkel a nekik való vallásos fogalmakat közölni. Kíváncos lenne, hogy a világi tanító teológiai, az egyházi pedig pedagógiai képzésben is részesüljön.

A munkáról

A „vascár”, I. Miklós halála s a krími háború elvesztésének lélektani megrázkódtatása (1855) egy régi korszak lezárulását jelentette. Az értelmiség a várt reformok, a cenzúra enyhítése, a testi büntetés megszüntetése, a polgári önkormányzatok bevezetése, de különösen a jobbágyfelszabadítás terveinek lázában ég. Megrendült az eddigi szellemi eszmények, a cárizmus, a pravoszlávia uralma, az erkölcsi elvek tekintélye is. A társadalomban lazulás, komolytalanság jelei mutatkoznak, kedélyeskedő hang kezd eluralkodni. Az iskolában is felengedett a légkör: az eddigi didaktikai merevség és pedantizmus helyét szabadabb módszerek keresése váltja fel és terjed a régi, szolid alapok elhanyagolásának

kísértése. Veszélybe jut a tanulás komolysága s a munka tisztelete.

Usinszkij egyénisége más, minden lazulással szembenáll. A társadalmi és pedagógiai hibák miatt a nevelést vádolja és tőle várja a gyógymodot is. „*A munka pszichikai és nevelési jelentősége*” c. cikkében⁴⁸ rámutat, hogy az ember erkölcsi és értelmi fejlődésének párhuzamosan kell haladnia a társadalom gazdasági felvirágzásával, mert különben a jólét leszoktatja az embert a munkáról, pedig ez az élet nélkülözhetetlen feltétele. A folytonos és egyre szélesbedő tevékenység, a szívünkön fekvő „szabad munka”, biztosítja az ember munkában rejlő boldogságát. „A munka nem játék és nem szórakozás: mindig komoly és nehéz.” A munkát a Teremtő a fejlődés alapfeltételéül szabta: „Munkálkodjatok!” Az eredeti boldogságot az ember az ősbűnnel elvesztette, ennek helyébe „az ember megkapta a munkát, és a munkán kívül nincsen számára boldogság.” A nevelésnek az a feladata, hogy „ha az ember boldogságát kívánja, ne a boldogságra neveljen, hanem az élet munkájára készítsen fel.” „Személyes munka nélkül az ember nem tud előbbre jutni; nem állhat meg egy helyben, hanem visszafelé kell mennie.” A munka és a munka szabadsága egymástól elválaszthatatlan; a nem szabad

---

⁴⁸ „Труд в его психическом и воспитательном значении” (ЖМНП, 1860.). Собр. соч. 2/333-361.

munka erkölcsileg nem emeli fel az embert, hanem „az állat színvonalára süllyeszti” - írja az amerikai déli államok négereiről -, ami célzás volt az orosz jobbágytartók rendszerére is. A munka az erkölcsiség és az erkölcsre nevelés alapja. És egyszersmind a pedagógiai tevékenység célja: „Munkát adni az embernek, lelki, szabad, lelket megtöltő munkát és megadni e munka elvégzéséhez az eszközöket.” Felkészíteni a szabad alkotó munkára. „A munka elengedhetetlen feltétele az ember fizikai, erkölcsi és értelmi fejlődésének.” Értelmi és erkölcsi fejlesztésünkről pedig az igazi keresztény nevelésnek kell gondoskodnia.

A munka pszichikai jelentőségéből következik, hogy az iskola nem készíthet fel csupán az anyagi életre. Feladata a halhatatlan lélek táplálása a vallás és a tudomány révén. „Csak a vallás - egyfelől -, amely az ember szívével old meg világproblémákat, és a tudomány - másfelől -, a maga legmagasabb, önzetlen, filozófiai jelentésében, tud már a földön az ember halhatatlan lelkének táplálékot nyújtani.” Másodszor: a nevelésnek nemcsak fejlesztenie kell az értelmet és átadnia bizonyos tudásanyagot, hanem a „komoly munka szomjúságát” is fel kell ébresztenie a gyermekben. Ehhez viszont mindenekelőtt „az élet komoly felfogását” kell beléje oltani.

Csak cikke végén tér rá Usinszkij arra, ami a legjobban bántotta. „Nehezen lehet a valódi nevelés céljával ellentétesebb dolgot elképzelni, mint az a könnyed, bohóckodó hangnem, amelyet az oktatásban, sőt általában a nevelésben egynémely pedagógusok alkalmaznak, akik a gyermekek számára a tudomány keserű piruláját meg akarják aranyozni.” Komolytalan, kedélyeskedő divat vett erőt az úgynevezett művelt körökön. „Nemcsak a komoly beszélgetés, hanem még az élet komoly felfogása is illetlenségnek számít.” A semmit komolyan nem vevő, bohóckodó magatartás azonban „rendkívül pusztító hatású - mondja -, a társadalomból minden ésszerű tartalmat kiűz.” A józan nevelésnek ezzel szembe kell szállnia. Az iskolának is komolyan kell vennie önmagát. Játékkal legfeljebb 7 éves korig lehet nevelni, azután a tudomány komolysága lép jogaiba. A tudomány keserű pirula, a munka teher, a nevelés feladata tehát nem könnyű. A pedantizmust éppúgy el kell kerülnie, mint „az önmagán nevető divatos pedagógiát.”

„Gyermekvilág”

Usinszkij a Szmolnijban jutott először olyan helyzetbe, hogy nevelési és didaktikai elgondolásait az iskolai gyakorlatban is megvalósíthassa. Az anyanyelv és irodalom gim-

náziumi évei óta legkedvesebb tárgya volt, s már Gatszinában törekedett az orosz nyelvi oktatás színvonalának emelésére.

Az anyanyelv oktatásának alapja ebben a korban elismerten az orosz írók, költők szemelvényes szövegeinek nevelési célzattal történő tanulmányozása volt. „Az anyanyelv tanítója ifjú tanítványai kezébe olyan könyvet adjon, amelynek olvasása a lelkükben egész életükre szóló nyomokat hagy” - írta F.I. Buszlajev „Honi nyelvünk oktatása” c. alapvető művében.⁴⁹ Ő az anyanyelvi oktatás céljaira csak az irodalmi műveket tartotta elfogadhatónak, a nyelv tudatosítására nyelvtani módszereket ajánlott, egyéb szemléltető, tárgyi, reális vagy enciklopédikus ismeretek felhasználását kizárta.

Usinszkij jól ismerte Gugelnek - ennek az egyébként személyileg kitűnő pedagógusnak - a Szmolnijban is használt száraz, sematikus olvasókönyveit, kiismerte magát korának bel- és külföldi, többnyire csak a mechanikus olvasási képesség fejlesztését igénylő szakirodalmában, és felébredt benne egy megfelelőbb tankönyv szerkesztésének gondolata. Saját iskolai gyakorlatának sürgős szükségletei is ösztönzik erre.

---

⁴⁹ Фёдор Иванович Буслаев (1818-1897) filológus, nyelv- és művészettörténész: műve: О преподавании отечественного языка, 1844.

Az elemi iskolai és a gimnáziumi anyanyelvi oktatás összefüggésére ebben az időben még nem figyeltek fel. A gimnáziumba kerülő gyermekben a korabeli elemi iskola nem fejlesztette ki a helyes fogalmazás, beszéd és írás képességét, alkalmatlanok voltak rá a gimnáziumi tankönyvek is. Usinszkij ezt a hiányt kívánta pótolni, amikor munkához látott. Elmélyedt a német és angol metodikai irodalomban, összegyűjtötte az orosz népköltészetnek és szépirodalomnak a gyermekek értelméhez mért kincseit, maga is sok természetrajzi olvasmányt írt. 1861-ben kiadta „*Gyermekvilág*” című, 10-14 éves tanulónak szánt olvasókönyvét.⁵⁰

Az előszó az olvasmányok célját nem pusztán nyelvi gyakorlásban, sem az észgimnasztikában vagy az ismeretközlésben, hanem a gondolkodás fejlesztésében jelölte meg. Ennek útja a szemléltetésből az ismeret gondolatává (ideává, képzetté) alakulásán át vezet a nyelvi kifejezéshez. A szónak a gondolatból, ennek pedig a tárgy megfigyeléséből szervesen kell következnie. Nyelvi készség csak a gondolkodási képességből, ez viszont a reális és hasznos ismeretekből folyhat, máskülönben üres fecsegőt vagy felületes rezonőrt nevelünk - mondja.

---

⁵⁰ Eredeti címe: „Детский мир и хрестоматия”, vaskos, 660 oldalas könyv; a következő kiadások már kétkötetesek voltak.

Usinszkij célja a legjobb német példák alapján olyan könyvet írni, amely a gyermeknek az életben már megszerzett ismereteit rendezi, megvilágítja és gazdagítja. Szemléletességénél és a gyermeki észnek leginkább hozzáférhető tövényszerűségeinél, logikájánál fogva a természeti jelenségeket, az állat-, növény- és ásványvilágot tette meg az anyag központjává. Ehhez csatlakoztak az orosz történelemből és földrajzból vett olvasmányok, végül a nemzeti irodalom képviselői, Puskin, Zsukovszkij, Kolcov, Krilov, Karamzin, Lermontov, Turgenyev, Goncsarov, Tolsztoj stb., a külföldi írók közül Herder, Goethe, Campe, Diesterweg stb. verssel és prózával.

A könyv elsőrendű feladata tehát: gondolkodásra nevelni. Ha a tanító mindenekelőtt a helyes gondolatot sajátíttatja el a gyermekkel, akkor ez önállóan és világosan fogja magát kifejezni. A gondolat nélküli oktatási rutin ezzel a alapigazsággal nem törődött. „A gyermeket a legélesebb megfigyelésre, a gondolatokban szigorú rendre, a kifejezésekben szigorú pontosságra kell megtanítani.” Meg kell tanítani arra, hogy a tárgyak sajátosságait rendre kikutassák, felsorolják, leírják, azután a tárgyat más dolgokkal összevelessék, hasonlóságokat és különbségeket megállapítsák. Csak ezután lehet a sajátosság, a hasonlóság, ítélkezés, jelenség, ok, következmény, cél stb.

logikai fogalmait tisztázni bennük, - amire a könyv szintén tartalmazott megfelelő gyakorlatokat. Az olvasmányok érdekességére s egyúttal komolyságára, erkölcsi, jellemnevelő tartalmára nagy súlyt vet Usinszkij. Kerüli a gyermektörténeteket és a gyermeki nyelvet, mert ezek szerinte csak a felnőttek érdekei. Az olvasókönyv a komoly munkára, a tudományra akar előkészíteni s egyúttal a Teremtőben való hitre ösztönöz.

A „Gyermekvilág” bevezetése a Szmolnijban ugrásszerűen megjavította a tanítási eredményeket. A Közoktatási Minisztérium felvette az engedélyezett tankönyvek sorába. Különböző iskolatípusokban kezdték el használni, már az első évben három kiadást ért meg s Usinszkij életében még hetet.⁵¹ Sikerét hiánypótló voltán kívül a szerző pedagógiai érzékének, szerkesztői műgondjának, életteli stílusának, írói művészetének köszönhető. Nagy eseményt jelentett az orosz pedagógiai életben: tartalma és módszere meglepően új volt. Hatása más szerzőket is hasonló munkák szerkesztésére ösztönözte.

De akadtak fanyalgók is. Lev Tolsztojnak sem a könyv tartalma, sem nyelve nem tetszett, meglehetősen heves, túlzó bírálatot írt róla.⁵²

---

⁵¹ 1916-ban a „Gyermekvilág” I. és II. kötetének 47., ill. 41. kiadása volt forgalomban.

⁵² Közölve: Соф. соч. 5/539-552.

A 60-as évek közvéleménye már nem olyan egységes, mint volt 1855 után. Erősödnek a liberalizmus elleni hangok. Az iskola klasszikus vagy reális irányának szembenállása mélyen az orosz társadalmi élet szellemi ellentéteiben gyökeredzett. A természettudományok oktatását sokan veszélyesnek tartják, a hivatalos álláspont is hajlandó a klasszikus vagy a reális oktatást az erkölcsös vagy a materiális szellemmel azonosítani. A „Gyermekvilág” természetrajzi olvasmányanyaga szemet szúrt a megszokotthoz ragaszkodóknak: veszélyeztetheti a hitet, materializmusra és ateizmusra vezethet. Megjelent egy hagyományos szellemű „ellen”-olvasókönyv is.⁵³

A pedagógiai közfelfogás az volt, hogy a tanulók anyanyelvi készségét maga a nyelv, az orosz szépirodalom alapján kell fejleszteni, nem pedig valami egyéb anyagon, ami nem az irodalom körébe tartozik. A „Gyermekvilág”-nak a természetrajzból, fizikából, földrajzból, történelemből stb. bőven merítő sokoldalúságát, enciklopédizmusát nem lehet összeegyeztetni a középiskola szaktárgyi oktatásával. A természettudományos ismeretek megbeszélése nem lehet az orosz nyelv tanárának dolga, akit ráadásul a különböző tárgyi ismeretek közlése saját tár-

---

⁵³ А. Радонежский - А. Г. Филонов: Книга для первоначального чтения, 1866.

gyától való eltérésekre csábíthat. A közoktatásügy élére került új miniszter, Dmitrij Tolsztoj 1867-ben Usinszkij könyvét a reáliák enciklopédizmusa miatt már kihagyatta a minisztérium fennhatósága alá tartozó gimnáziumok és kerületi iskolák számára engedélyezett tankönyvek jegyzékéből.⁵⁴ A megoklás szerint: hasonló enciklopédikus könyveknek „nincs helyük a gimnáziumokban, sem a kerületi iskolákban, helyük az elemi iskolában van, ahol valóban szükségesek az ilyen jó kézikönyvek.” Usinszkij át is akarta dolgozni a könyvet az elemi iskolák számára, de már nem jutott hozzá.⁵⁵

Az eredetileg középiskolai tankönyvnek szánt „Gyermekvilág” éppen enciklopédikus voltával, életteljes, érdekes tartalmával vált a gyermekek és még a felnőttek körében is egyre népszerűbbé. A minisztériumi döntés nem állíthatta meg a könyv diadalútját. Használták, ahol csak lehetett: a „Marija Császárné Intézményeinek Hivatala” által felügyelt Szmolnijban még hosszú ideig. Usinszkij halála után is; a hadügyminisztériumhoz tartozó katonai gimnáziumok számára 1869-ben hivatalosan engedélyezték; már kezdettől állandó használatban volt az elemi és főleg a

---

⁵⁴ Дмитрий Андреевич Толстой (1823-1889) a Szinódus főprokurátora, közoktatási, majd belügyminiszter; az író Tolsztojnak távoli rokona.

⁵⁵ Собр. соч. 5/566.

zemsztvó-iskolák III-IV. osztályaiban; és végül: szerették mint otthoni olvasmányt.

A gyermekirodalom terén - elődeihez képest - Usinszkij valóban nagy munkát végzett. Művét korának modern, reális követelményeihez alkalmazta. Ezzel Belinszkij álmát valósította meg: a gyermeket meg kell ismerettni a valóság egész világával, történelemmel, földrajzzal, természeti jelenségekkel. Másrészt elsőként aknázza ki didaktikai célokra az orosz szépirodalom klasszikusait.⁵⁶ Vérbeli pedagógus ösztönével elkerülte a didaktikai materializmus kísértését; az enciklopédikus anyag nála mindig pedagógiai szempontoknak van alárendelve: fokozatosság, logikai összefüggések, magasabb szellemi szintre jutás stb. Módszeresen az érzékelhető, szemléletesen bemutatott anyag gondolkodási és nyelvi kifejező képességet fejlesztő hatására épít.

Usinszkij „Gyermekvilág”-ának érdemeit ma is elismerik és Tolsztoj „Orosz olvasókönyv”-ével egy sorba állítva „művészi gyermek-enciklopédiának” nevezik. (Sz. Marsak.)⁵⁷

⁵⁶ А. П. Бабушкина, id. Собр. соч. 5/526.

⁵⁷ A „Gyermekvilág” 10. kiadását (1870.) ld. Собр. соч. 4.k. Tolsztoj műve magyar fordításban is hozzáférhető: *Tolsztoj Leó, Regények és elbeszélések*, Új M. Könyvkiadó, 1956. I. k.

Nyugati tanulmányút

/1862-1867/

A Szmolnij intézet tanáráként Usinszkijnek alkalma nyílt a fiatalokra való hatás művészetét megfelelő, érzékeny „emberanyagon”, a saját újításai szellemében gyakorolni.

Az intézetben a bevezetett reformok jótékony hatása azonnal megmutatkozott, a lány-növendékek komoly tanulásra, önálló munkára szoktak, maguk is érezték a változások előnyeit. Az ott töltött idő „legboldogabb emléke volt ifjúkorunknak, intézeti életünknek, amelyet csak néha keserített meg az osztálynevelők gonosz sziszegése, akik teljes szívükből megutálták Usinszkijt és az új tanárokat” - írta egy volt növendék.⁵⁸

Az intézet női nevelőinek többsége nem tudott egyetérteni a tanulmányi vezető reformjaival, bár az igazgatónő kénytelen volt elismerni az újítások eredményességét. A tanulmányi és fegyelmi változtatások mellett Usinszkijnek néha megrögzött nevelési szokásokba is be kellett avatkoznia. Megalkuvásmentes következetessége csak élezte a helyzetet. Súrlódások keletkeztek, végül elkerülhetetlenné vált az összeütközés. Az igazga-

---

⁵⁸ E. H. Водовозова, id. Собр. соч. 11/518. A - kizárólag - férfitanárok valamennyi óráján jelen levő „osztálynevelő” nők (klassznaja dama) feladata a lányok óra alatti viselkedésének ellenőrzése volt.

tónő őt és a reformokat pártoló társait kicsinyes címeken bevádolta a felsőbbség előtt. Usinszkij hosszú felterjesztésben igazolta magát, de egyúttal, 1862 elején beadta lemondását is. Igazán szívéhez nőtt munkahelyét kellett elhagynia, az önigazolás napokig tartó megfogalmazása rendkívül legyengítette, megöszült. Miután a Közoktatási Minisztérium Lapjának szerkesztését - a cikkeinek elvontságát és a személyét ért támadások miatt - másfél év után, már 1861 őszén abbahagyta, most betegségére, krónikus tüdőgyulladására való hivatkozással külföldi gyógykezelésre és tanulmányútra küldését kérte, amit - minden valószínűség szerint Marija Alekszandrovna cárné pártfogása révén - meg is kapott. Feladatává tették a nevezetesebb európai leánynevelő intézetek és az elemi oktatás állapotának tanulmányozását, s a kiküldetés idejére intézeti fizetését biztosították számára. A kiküldetést kérésére többször is meghosszabbították.

Élete és pedagógiai működése ezzel újabb fordulóhoz ért. 1862-1867 között nagyrészt Svájcban és Németországban tartózkodott családjával, ügyei intézése végett néha hazalátogatott. Régi vágya teljesült, amikor Heidelbergben személyesen megismerkedhetett az általa rendkívül tisztelt Pirogovval, akinek 1861-ben kiadott pedagógiai munkáiról még otthon hosszú, elismerő méltatást

közölt a Közoktatási Minisztérium Lapjában.⁵⁹ Alaposan tanulmányozta Svájc iskolaügyét s a nevelést. Járt Németország, Franciaország, Belgium, Itália egyes iskoláiban is. Élményeiről, tapasztalatairól a minisztérium lapjában 1862/63-ban közzétett, módszertani és egyéb megfigyelésekben igen gazdag „Svájci levelek” -ben számolt be.

„Svájci levelek”

Usinszkij lelkiismeretesen felkészült tanulmányútjára. Részletes menetrendet állított össze magának: 17 város legkülönbözőbb intézeteit szeretné meglátogatni, szabályzataikat megszerezni, tankönyveiket megtekinteni s a neveléssel, iskolával kapcsolatban mintegy félszáz - szintén előre összeírt - különböző elméleti és gyakorlati kérdésére választ kapni. Az idegen nyelv nem okozott nehézséget: németül és franciául meg tudta értetni magát.

Rögtön útja elejétől kellemes meglepetéssel tapasztalja azt a közvetlen, természetes magatartást, amivel mindenütt fogadták és ahogyan a pedagógusok tanítványaikat kezelték. Ezt az emberies viselkedést mindig szembeállítja az orosz iskolákban, intézetek-

---

⁵⁹ „Педагогические сочинения Н. И. Пирогова” (ЖМНПр, 1862.). Собр. соч. 3/11-86.

ben uralkodó állapotokkal. Élményeinek legapróbb mozzanatait is életteljesen, friss színekben ábrázolja, stílusa fordulatos, élvezetes.⁶⁰

Bevezetőül röviden vázolja Svájc történelmét és nevelésügyét. Sokat vár a kantonok iskolai színódusaitól a Pestalozzi eszméi alapján nemrég megújult közoktatás terén, reméli, hogy a nevelésügyet az egyes kormányok nem használják fel politikai célokra, a tanítók nem viszik be egyéni politikai és világnézeti kérdéseiket az iskolába, mivel „csak a természet, az ész, a történelem és a kereszténység mindenféle szekta fölött álló, örök igazságainak van joguk a népiskolába bejutni és az emberi fejlődésnek a gyermekben alapjaivá válni; éppen ebben áll a gyermekség szent mivolta, amelyben hinnie kell annak az embernek, aki a nevelés nagy ügyébe belefog.”⁶¹

A berni kanton iskolaügyének részletes ismertetése után az otthon közzétett és magával vitt, előkészületben levő „Népiskolai rendelet” hivatalos tervezetét vetette össze a

---

⁶⁰ A „levelek” alcímet viselő hét hosszú beszámoló főcíme „Pedagógiai utazás Svájcban” (Pedagogicseszkaja pojezdka po Svejcarii) volt. Ld. Собр. соч. 3/87-252. Kiküldetéséről 1867-ben a Szmolnij felettes hatóságának („Marija Császárné Intézményeinek Hivatala”) tett részletes jelentést, ennek teljes szövegét ld. К. Д. Ушинский. Собр. пед. соч. СПб, 1913² (2.k. 213-304); a későbbi, szovjet kiadások a hittan tanításáról beszámoló részeket kihagyták.

⁶¹ Собр. соч. 3/104.

berni helyzettel. Bíráló megjegyzéseihez a látott iskolai gyakorlaton kívül olvasottsága, a szakirodalomba is belemélyedő érdeklődése alkalmas előfeltételeket teremtett. Felfedi a tervezet hibáit, hiányosságait, közöl, tájékoztat, változtatásokat javasol. Megállapítja, hogy mind Svájcban, mind Németországban a „legújabb tanítási eljárásokat és az oktatásnak egész jelenlegi racionális irányát a kötelező iskola számára találták ki”, s az orosz iskolaügy elmaradottságának fő oka az iskolakötelezettség hiánya; ezért terveznek csak „rendeletet”, nem pedig törvényt; a korszerű svájci és német iskolai módszereket otthon megvalósítani ennél fogva lehetetlen.⁶²

Az iskolákban látott osztálytanítós rendszert, amelyben osztályonként egy tanító kezében van valamennyi tárgy oktatása, alsó fokon jobbnak tartja, mint a tárgyak szerinti szaktanítást. Ahhoz, hogy az iskola nevelő jellege már alsó fokon biztosítva legyen, az osztálytanítós rendszer általános bevezetése volna szükséges; a szaktárgyi oktatás alsó fokon „az orosz nevelés rákfenéje.”⁶³ Svájcban a gyermekek mindent az iskolában tanulnak meg, házi feladat még a felső osztályokban sincsen. A tanításból hiányzik a kényszer. Németországi és franciaországi tapasztalatait összevetve a francia iskolákban sok forma-

---

⁶² Uo. 3/127.

⁶³ Uo. 3/134-135.

lizmust talál, a gyermekeket magolásra kényszerítik. Svájcban sok kiváló egyéniséget ismert meg és sikeres pedagógiai működésüket, a tanulók szeretetét látva szemére veti Tolsztojnak, hogy a külföldi iskolát kényszernek, a pedagógust gyűlöltnek állította be Jasznaja Poljana-i cikkeiben. „Gróf Tolsztoj valószínűleg elfelejtette, hogy külföldön most vonatok járnak és hogy a külföldről magunkkal hozott hírek ellenőrzése rendkívül könnyűvé vált.”⁶⁴

A látottakat, tapasztaltakat kénytelen folyton összehasonlítani az otthoni viszonyokkal, s szomorúan kell bevallania, hogy minden az orosz elmaradottságra utal. Maga is sajnálja a dolgot. „Dehát mit lehet tenni, igen tisztelt olvasóm, ha pedagógiai utam közben léptenyomon rendkívül hasznos tanulságokkal és nagyon is szomorú emlékeztetőkkel találkozom.”⁶⁵

Usinszkij józanul ítél, nem esik túlzásba, az erények mellett észreveszi a hiányosságokat is. Van érzéke az emberek, a nevelők egyéni sajátosságainak felismeréséhez és a pedagógusok egyéniségéhez bensőleg kapcsolódó nevelési eljárások értékeléséhez. De nagyon meglepi, amikor a megszokottól eltérő - egyházi - nevelővel találkozik. Augsburgban, a Szt. Orsolya kolostorban „Aquinata

---

⁶⁴ Uo. 3/246.

⁶⁵ Uo. 3/146-147.

priorissza és apácanövendékei egyszerűen elbűvöltek. A legszabadabb gondolkodással és cselekvésmóddal rendelkező kitűnő pedagógus és - katolikus apáca a maga különös fehér öltözetében, aki csak rácson keresztül beszélt a látogatókkal, - e fogalmak hosszú ideig nem fértek a fejembe.”⁶⁶

A latin-keresztény kultúrkörön kívül maradt orosz szellem képviselőinek reagálása nyugati élményeikre mindig meglehetősen megegyezett. Usinszkij is megérezte - mint Tolsztoj - az európaiak másságát. Úgy látja, hogy a svájciak érzéketlenek, a pénz mozgatja őket. Interlakenből írja: „Itt korcsolyázni lehet, de élni nehéz: ezekben az emberekben annyi idegenség és oly kevés közös emberi van, valóban sokkal kevesebb, mint bennünk, oroszokban. Itt mindenkinek megvan a maga életszabálya, azaz bizonyos álarc, amelyet hord, és nem veti le, azt hiszem, még a felesége előtt sem. Lehet, hogy ezt így is kell, de az oroszoknak ez az örökös maskara rosszul esik. Nálunk a szabályokból, elvekből igen-csak kevés van, a szívünk viszont gyakrabban lép színre minden értékével és hibájával együtt. Ha a művelés abban áll, hogy minél jobb álarcot találjon ki, és arra tanítson, ho-

---

⁶⁶ Levele L. N. Modzalevszkijnek, 1863.09.03. Собр. соч. 11/174.

gyan kell azt hordani, hát akkor a lelkük rajta - ez nekünk nem kell.”⁶⁷

Usinszkij végeredményben nevelési és didaktikai, módszertani szempontból egyaránt sok tanulságot tudott levonni nyugati utazásából. Hosszú kinntartózkodásának lehetőségét valószínűleg szintén magas pártfogójának, Marija Alekszandrovnának köszönhette, aki tulajdonképpen egy nőnevelési pedagógiai kézikönyv megírását várta tőle⁶⁸, de ezzel Usinszkij nem tudott foglalkozni.

Útleírását mély meggyőződés, erős hazafiasság hatja át, szenvedélyes gondolkodás jellemzi, s a hatást a szerző egyenes természetéből sugárzó erkölcsisége csak fokozza. A „Svájci levelek”-et Usinszkij éles megfigyelő képessége, kiváló kritikai érzéke, jellemző-készsége, stiláris biztonsága és retorikai meggyőző ereje valóságos irodalmi és szakmai magaslatra emelte.⁶⁹

⁶⁷ Levele M. I. Szemevszkijnek, 1862.08.24. Соф. соч. 11/158. Az oroszoknak történelmük folyamán először Bizánccal, majd Rómával s egyáltalában a nyugati szellemmel való kritikus szembenállását kiváló íróik, művészeik véleménye tükrözte legélesebben. Usinszkij nagy pedagógiai ellenpárja, a nála négy évvel fiatalabb Tolsztoj - akit Usinszkij csak „pedagógiai nihilistának” nevezett - 32 évesen kilenc hónap alatt jónéhány nyugati ország iskoláiba kukkantott be, és amúgy futtában meg is alkotta róluk a maga túlnyomóan elmarasztaló véleményét. Usinszkij vérbeli nevelő, 38 évesen jut el Nyugatra, több ideje is van, öt évet tölt el ott, és a szakember szemével méri fel az iskolai állapotokat, véleményalkotása széleskörű tapasztalatra támaszkodik.

⁶⁸ L. Ny. Modzalevszkij közlése. Соф. соч. 11/434.

⁶⁹ Usinszkij tanulmányútjának egyes konkrét pedagógiai eredményeire a további fejezetekben, alkalmas helyen még visszatérünk.

„Anyanyelvünk”

A középiskolába lépő gyermekeknél tapasztalt gyenge és hiányos nyelvi készség már Gatcsinában felkeltette Usinszkijban egy teljesen az anyanyelv alapjaira épülő elemi iskolai tankönyv gondolatát. A „Gyermekvilág” szerkesztése közben megerősödött benne az elhatározás, de egyelőre csak az anyanyelv jelentőségéről szóló, régen érlelődő gondolatait tudta „*Az anyanyelv*” című cikkében papírra vetni.⁷⁰

A gyermek a nyelvben hatalmas erőket, a természetre, az emberekre vonatkozó széleskörű tudást hoz magával az iskolába. Legelső nevelője az anyanyelv. „A nép teremtette nyelv a gyermek szellemében kifejleszti azt a képességet, amely az emberben a szót létrehozza és amely megkülönbözteti az embert az állattól: szellemet fejleszt.” Maga a nemzet élete van a nyelvhez hozzákötve, amelyben „lelket ölt az egész nép és egész hazája.” „Amikor a nemzeti nyelv eltűnik, a nép sincs többé.” Az anyanyelv a legnagyobb nemzeti nevelő, oktatta a népet akkor, amikor nem volt még sem könyv, sem iskola, és oktatni fogja őt történelme végezetéig. A népköltészetnek, közmondásoknak, népdalnak, nép-

---

⁷⁰ „Родное слово” (ЖМНП, 1861.). Собр. соч. 2/554-574. (A cikk és a három évvel később megjelent tankönyv orosz címe azonos.)

mesének különösen nagy nevelő értéke van. „A népmesék a nemzeti pedagógia első és ragyogó kísérlete, és nem hiszem, hogy valaki is képes lenne ebben az esetben megmérkőzni a nép pedagógiai géniuszával.” A mesével „a természeti orosz pedagógusok: nagyanyánk, anyánk, nagyapánk ... a kemencéről le sem szállva” nevelnek bennünket. „Az anyanyelv elsajátításával a gyermek nemcsak szavakat, összekapcsolásukat és alakváltoztatásukat sajátítja el, hanem a fogalmak, a tárgyakról való nézetek végtelen tömegét is, gondolatok, érzések, művészi minták tömegét, a nyelv logikáját és filozófiáját - könnyen és gyorsan, két-három év alatt annyit, amennyinek húsz évi szorgalmas, módszeres tanulással a felét sem tudná magáévá tenni. Ilyen ez a nagy nemzeti pedagógus - az anyanyelv!” Az anyanyelv ugyanekkor a lélek mélységeit is feltárja. „Megnyitva a gyermek és ifjú előtt az anyanyelv gazdagságát, saját lelkének gazdagságát nyitjuk meg neki, melyet már azelőtt érzett, mintsem érteni kezdte.” Minden nép nyelvében saját jelleme tükröződik. „Ezért a legjobb, sőt az egyetlen igazi mód behatolni a nemzet jellemébe - elsajátítani a nyelvét, és mennél mélyebben hatoltunk be a nemzet nyelvébe, annál mélyebben hatoltunk be jellemébe.” A nemzeti jellem is öröklődik, s a gyermek könnyen elsajátítja anyanyelvét, amely ennek az öröklött természeti hajlamnak

megfelel, de nehezen azt, ami idegen neki. Az anyanyelv nem helyettesíthető a kisgyermeknél mással. Az idegen nyelvek tanulását csak akkor szabad megkezdeni, amikor az anyanyelv már jól meggyökeresedett benne. De akkor is csak egy nyelvvel lehet egyszerre foglalkozni, viszont erre az iskola sok időt, heti 7-8 órát fordítson.

Egy anyanyelvi tudatosítást szolgáló elemi iskolai tankönyv összeállítása komoly elmélyedést kívánt, s a szükséges időhöz Usinszkij csak svájci tartózkodása alatt jutott hozzá. Itt a gyakorlatban kellett látnia egyúttal azt a szakadékot is, amely a nyugati iskolák modern világát az ősi orosz elemi oktatás anyagától, módszereitől elválasztotta. Oroszországban az elemi oktatás még akkor is általában vallási jellegű volt: az azbuki (ábécé) szótagoló bemagolása után a gyermekek az óceyházi szláv nyelv elemeivel ismerkedtek meg, imákat, zsoltárokat, liturgikus és erkölcsi oktató szövegeket olvastak. Falun tanítóként egyháziak (gyjak, gyjacsk) és kiszolgált katonák, obsitosok működtek; a 19. században a művelődési igény növekedésével szaporodott a „szabad megegyezéssel” régi megoldás is: évi 1-5 rubel vagy havi 25 kopejka, vagy: az azbuki kitanulása 3, a Csaszoszlové (hórak, zsolozsmáskönyv) 5, a Zsoltároké 10 rubel; sok helyen az írástudó ember házról-házra járt, ebédért és pénzért oktatott.

Usinszkij megérezte a változó kor követelményeit. A svájci és a német elemi iskolák didaktikájának és gyakorlati eljárásainak megismerése sokban elősegítette munkáját. 1864-ben látott napvilágot az elemi iskolák alsó osztályainak, 7-8 éves gyermekeknek szánt „*Anyanyelvünk*” két kötete.⁷¹ Ez a kisgyermek lelki sajátosságaihoz alkalmazkodó, de szigorú tárgyi logikával felépített első orosz tankönyv, amely valóban az anyanyelvi készség fejlesztésével nevel. A nemzeti nyelven át a patriarkális családiasság szellemében az embert és keresztényt alakítja ki a gyermekben, s következetes gondolkodásra szoktatva a tudományra készíti elő.

Usinszkij a könyvben módszeresen elrendezi a kisgyermek élményeit. Az első kötet az ábécé után a gyermek közvetlen környezetéből (tanszerek, játékok, bútorok stb.) veszi anyagát, a második a gyermek ismereteit a hely és idő szerint csoportosítva (iskola, otthon, udvar, kert, utca, évszakok) már tágabb körben dolgozza fel. A szemléltetést bő képanyag, népköltészeti és irodalmi alkotások (közmondás, találós kérdés, népmese, népdal stb., irodalomból főleg Krilov és Puskin művei) szolgálják. Bibliai történetek, erkölcsi és keresztény lelkületet nevelő szövegek, a karácsonyi és húsvéti ünnepekhez kapcsolódó népies lírai részletek bőven vannak képvisel-

---

⁷¹ „Родное слово” I-II. 1864. Собр. соч. 6/9-240.

ve, s az egyes kötetek végén a megfelelő
őegyházi szláv nyelvi ismeretek is szerepel-
nek. A könyv az orosz természet, életmód és
észjárás hű tükre.⁷²

A mű főleg vevey-i és heidelbergi tartóz-
kodása alatt készült, ekkor komolyan foglal-
kozott orosz nyelvészettel, a sokféle forrásból
összegyűjtött anyagot átdolgozta, rövidítette,
maga is sok történetkét írt, fordított: a két
kötetben (és a később kiadott nyelvtanban)
129 saját munkája szerepel. Az „Anya-
nyelvünk”-nek a „Gyermekvilág”-nál is na-
gyobb sikere volt, még életében megérte a 9.
kiadást. Új módszerei életet vittek az anya-
nyelvi oktatásba, s a régi, rendszertelen, szá-
raz iskolakönyvek csakhamar kiszorultak a
gyakorlatból. 1917-ben az I. kötetnek már
146., a II.-nak 130. kiadása volt forgalomban.

Az „Anyanyelvünk” az azbuki régi, szóta-
goló módszerével szakítva a nyugati iskolák-
ban használt fonetikus, „hangoztató” eljárást
(Lautiermethode) honosította meg. Lényege
az, hogy az élő nyelvet veszi alapul: értelmes
szavak szótagokra, ezek hangokra bontása
(analízis), illetve a hangokból szótagok,
ezekből értelmes szavak összeállítása
(szintézis), majd szóban és írásban való be-
gyakorlása útján sajátíttatja el az olvasás ké-

---

⁷² Az 1917 előtti kiadások teljesek: a gyűjteményes szovjet kiadás
(Соѡп. соч. 6/9-240., 1949.) kihagyott több vallásos cikket és
részletet, imát, vallási illusztrációt és az egyházi szláv szövegeket.

pességét. Usinszkij hangsúlyozza, hogy ezen a téren sokban követi a németek gyakorlatát s különösen Scherr svájci pedagógust.⁷³

Usinszkij újítása a „magyarázó olvasás” következetes alapulvétele. Ez a módszer lehetőséget adott arra, hogy a tanulók magának az anyanyelv oktatásának keretében jussanak hozzá a szükséges természettudományi, földrajzi, történelmi, irodalmi alapismeretekhez. Az alsó fokú oktatás külön tantárgyakra bontását Usinszkij a gyermek fejlesztésének egysége érdekében ellenezte, s a magyarázó olvasást tekintette az ismeretszerzés, a beszédfejlesztés, az erkölcsi-esztétikai nevelés, a környezethez való tudatos viszony kialakítása fő eszközének. Az eljárás gyakorlatilag egyszerűnek látszik: a tanító a témába a gyermeket beszélgetéssel bevezeti, a közös olvasás után pedig kérdés-felelet alakjában a tárgyat minden oldalról feldolgozza; - de ez az ő részéről, különösen a kor osztatlan iskolájában, komoly erőfeszítést, igen jó felkészültséget és didaktikai érzéket kívánt.

Usinszkij egyidejűleg külön „*Vezérfonal*”-at is megjelentetett.⁷⁴ Bevezetőül hangsúlyoz-

---

⁷³ Ignaz Thomas Scherr (1801-1870) a zürichi kanton népiskoláinak megszervezője, egy „Leichtfassliches Handbuch der Pädagogik” (3 köt. 1847-1851²) c. mű szerzője. Usinszkij gyakran hivatkozik rá, ill. könyvére. A „hangoztató” módszer első oroszországi alkalmazója egyébként V. F. Odojevszkij volt.

⁷⁴ Címe a 9. kiadásig (1870): „Родное слово. (Книга для учащихся)”; ezután (1871-től): „Руководство к преподаванию по «Родному слову»”.

za a nők fontos szerepét a gyermekek nevelésében. Az „Anyanyelvünk”-et - amelynek elkészítése közben egyébként bevallottan a saját gyermekeire gondolt - nem annyira az iskolának, mint inkább a családnak szánta; a „Vezérfonal” is „Tanácsok szülőknek és nevelőknek” alcímet viselt, s a következő témákat ölelte fel: a kisgyermek tanításának kezdő időpontja, tárgyai, megszervezése, az osztály fegyelme, az első tanórák, az anyanyelv és a szó szerepe a dolgok megismerésében, a szemléltetés nagy fontossága, az ábécé-tanulás és az írástanítás módja, hangoztató gyakorlatok, az olvastatás, írott és nyomtatott betűk - minderre 6 hónap jut; csak ezután adjuk első könyvként a gyermek kezébe az „Anyanyelvünk”-et. Nagy pszichológiai beleérzéssel foglalkozik Usinszkij a gyermek tanulási képességeivel, pontosan ismerte a kisgyermekek lelkivilágát. Rámutat egyes tanítási eljárások helytelenségére, sok értékes gyakorlati tanácsot ad. A gyermekek számára érdekessé kell tenni a munkát - írja -, de nem tréfává, szórakozássá. (Különben is élesen harcolt a „szórakoztató pedagógia” ellen!) A pusztán az olvasmány érdekességét szem előtt tartó pedagógusokkal szemben kiemeli a komoly - és nem mindig tetsző - munkára szoktatás fontosságát: „éppen a munka, és a nem mindig érdekes, de mindig értelmes és hasznos munka az ember és az emberiség

értelmi és erkölcsi fejlődésének legnagyobb hajtóereje.”

Az „Anyanyelvünk” tartalmából látszik, hogy a könyv elsősorban városi iskolák, városi gyermekek számára készült, akiket Usinszkij meg akart ismertetni a természettel, az állatokkal, az orosz falu életével, a nép romlatlan nyelvével. Azután, látva a könyv sikerét vidéken és a nemzetiségek körében, át akarta dolgozni a falusi iskolák számára is, de már nem jutott rá ideje.⁷⁵

A „Gyermekvilág” sorsát az „Anyanyelvünk” sem kerülhette el, ez is az orosz elemi oktatás évszázados hagyományaival találta szemben magát. A fő vádpont: üres, nem eléggé tartalmas történetkéekkel váltotta fel a szentírási szövegeket, s a valláserkölcsi nevelés háttérbe szorul. 1885-1901 között a könyv I. kötetének elemi iskolai használatát „tartalmatlansága” miatt hivatalosan betiltották - természetesen hiába. Ekkor már évente kiadták, s többmillió példányban forgott közkezen. Szerették a szülők, a pedagógusok, a gyermekek, akiket a könyv olvasmányai, tárgya érdekelt, önállóságra nevelődtek, meg mertek szólalni, gondolkodásuk fejlődött, nyelvi kifejező képességük, beszédkésztségük gazdagodott, a könyv családi hangja a szí-

---

⁷⁵ Modzalevszkij. Собр. соч. 11/449, 452. Лев Николаевич Модзалеvский (1837-1896) Usinszkij Szmolnij-beli kollégája, barátja és hű követője volt: több népszerűvé vált vers szerzőjeként is tevékenyen részt vett az „Anyanyelvünk” szerkesztésében.

vükhöz szólt, s voltak, akiket az oktatás élményszerű, felszabadító hatása annyira magával ragadott, hogy a szülők tanúsága szerint alig lehetett őket az iskolától elszakítani.

A tanítási gyakorlat így alakult: az „Anyanyelvünk” két kötetét az elemi iskolák első két évében használták, a harmadik-negyedik évben a harmadik kötetet⁷⁶ és a „Gyermekvilág”-ot. Így járt el a kor több neves pedagógusa: Ny.A. Korf, a zemsztvóiskolák lelkes szervezője, Ny.F. Bunakov, V.I. Vodovozov stb.

Usinszkij abban a történelmi pillanatban alkotta meg a „fejlesztő oktatás”⁷⁷ ma is klasszikusnak tartott elemi iskolai tankönyvét, amikor Oroszországban az írás-olvasás elsajátítása széles néprétegek sürgető szükségleteként jelentkezett, s ugyanakkor a reális-természettudományos ismeretek iránti igény hatalmasra növekedett, - így az iskola „világi” jellege és „evilági” szellemisége egyaránt az oktatás általános céljává, követelményévé vált. Usinszkij ennek tett eleget, s műve új korszakot nyitott az orosz iskolák történetében.

---

⁷⁶ L. a 92 .lapon.

⁷⁷ „Развивающее обучение” Sztruminszkij szava. Собр. соч. 6/382.

Szó, nyelv, nyelvtan

Az „Anyanyelvünk” szerkesztése közben tisztázódott alapelveit Usinszkij *„Az orosz nyelv elemi oktatásáról”* szóló külön értekezésében tette közzé.⁷⁸

Eszerint az anyanyelv iskolai tanítása a szó, a nyelv és a nyelvtan belső egységére épül. Első cél a „szó adományának” kifejlesztése. A gyermeket mindenekelőtt jó megfigyelő-képességre, logikus gondolkodásra és a pontos, hű nyelvi kifejezés használatára kell nevelni. Az oktatás a szemléltetésből indul ki, ami a fogalom születésével megindítja a gyermek önálló gondolkodását, s a gondolat a velünkszületett „szó adománya” révén kifejezésre jut. Fontos, hogy az anyanyelv fejlesztése a gyermek képességeinek megfelelő, de gazdag tárgyi világ bemutatásával történjék, ugyanis az írók, költők lírai-esztétikai szemléletéhez a gyermek még nem nőtt fel. Szükséges, hogy „a tárgy közvetlenül tükröződjék a gyermek lelkében, és úgyszólván a tanító szemeláttára és az ő irányításával a gyermek érzékelései fogalmakká alakuljanak, a fogalmakból gondolat álljon össze és a gondolat szóba öltözzék.” A szó adományát rendszeresen kell fejleszteni, az új begyakorlása mindig az előzményekre építsen. A nyelvfejlesztési

---

⁷⁸ „О первоначальном преподавании русского языка” (Педагогический сборник. 1864.). Собр. соч. 5/333-356.

gyakorlatok legyenek logikusak, a nyelvi logika a nyelvtanban tükröződik. A dolgok leírásán kívül a történetek elbeszélésének képességét is be kell gyakoroltatni. A tanító legyen járatos a kérdés nehézségi fokozatainak alkalmazásában.

Második cél: a nyelvnek a nemzet és az irodalom által kidolgozott formáját elsajátítani. Az anyanyelv „a nemzet egész életének egyetlen élő maradványa a földön, - és mi ennek az élő gazdagságnak örökösei vagyunk.” A nyelv élő formája az irodalom, amelynek megértésére és átéreztetésére kell nevelni. Versek fejből megtanulását Usinszkij nem helyesli, ez „megöli a gyermek lelkében a vers esztétikai hatását.”

Harmadik cél: a nyelvtan elsajátítása. A tanító az adott alkalommal, a nyelv élő gyakorlata alapján rávezeti a tanulót és megfogalmaztatja a nyelvi tudatosságot alátámasztó nyelvtani törvényt. Ezt a már elsajátított és használt nyelvi formákból kell levonni, nem pedig megfordítva, ahogyan a régi iskola tette.

Az anyanyelvi oktatás e hármas célját az iskolai tanításban nem egymás után, hanem az oktatás menetében egyidejűleg kell megvalósítani.

Usinszkij az elemi iskolai oktatás egészét felölelő tervezett sorozatának részeként - mindenesetre évekkel az oly sikeres két első

kötet után - megjelentette az „*Anyanyelvünk*” III. kötetét, egy önálló nyelvtant.⁷⁹

Az anyanyelv mibenlétének és használatának a gyermeki értelemhez mért tudatosítása, vagyis a nyelvtanoktatás, a többi tantárgyhoz képest „szárazsága” és viszonylagos érdektelensége miatt mindig nehézségekbe ütközött. A 19. századi Oroszországban egymással küzdő logikai-grammatikai és nyelvtörténeti tudományos irányzatok követői és a tankönyvírók egyike sem tudta megtalálni a nyelvtantanítás helyes módszerét. Usinszkij a III. kötethez csatolt „*Vezérfonal*”-ban részletesen foglalkozik a nyelvtan mint tudomány korabeli helyzetével, iskolai oktatásának jelentőségével és gyakorlatával.⁸⁰ Rámutat a nyelvtan tanulásának különlegességére: „a gyermekek figyelmét a külső természetről elvonva, azt az ő saját szellemi állapotukra és folyamataikra irányítja. Sok tudomány csak a gyermek *tudatát* gazdagítja új meg új tényeket tárva elé: a logikusan oktatott nyelvtan az ember *öntudatát* kezdi fejleszteni, vagyis éppen azt a képességet, amelynél fogva az ember az állatok közül kiemelkedik. Éppen ezért számítják a nyelvtant, nem alaptalanul azon tudományok közé, amelyek emberré

⁷⁹ „Родное слово” III. 1870. Собр. соч. 7/9-224.

⁸⁰ „Руководство к преподаванию по «Родному слову» (Приложение к практической грамматике)”. Собр. соч. 7/225-337.

teszik az embert (humaniorák).”⁸¹ Usinszkij hangsúlyozza, hogy a nyelvtan alapelemeivel rögtön a tanítás kezdetétől fokozatosan meg kell ismertetni a tanulókat és be is kell azokat gyakoroltatni. „Provizórikus”-nak nevezett, 101 paragrafust és a főleg Krilov meséiből merített olvasmányokat tartalmazó könyve módszeresen feldolgozott, de gyakorlatias, nem szigorúan tudományos definícióival az anyanyelv tudatos használatát nagy mértékben előmozdító, alkalmas oktatási segédessz-
köznek látszott. Ám az első két kötettől elütő módszerével, szabályaival, gyakorlataival mégis túl nagyfokú nyelvtani érdeklődést tételezett fel a gyermekek részéről. Usinszkij maga is kénytelen volt belátni, hogy nem a tanulók kezébe való. Így valóban inkább csak a tanítók számára bizonyult hasznos segéd-
eszköznek, és kevesebb kiadást is ért meg.

Usinszkij nevelési elvei

Írásaiban vissza-visszatérve jellemezte az orosz nevelési helyzetet. Mélyen elítélte az iskolák szűk, szakképző jellegét, a nevelés kaszárnystílusát és a tanítástól való elkülönültségét, az adminisztratív-bürokratikus szellemnek a nevelés kérdései felett való túltengését. Bírálatát természetesen először is a

---

⁸¹ Собр. соч. 7/243.

gatsinai árvaház iskolája hívta ki, amelynek uniformizált, „árvaházi” kiképzése a növendékek egyéni hajlamaira nem volt tekintettel.

Az előző századok hagyományai, a kor – Hegel maga is – a nevelést még a család, esetleg az internátus dolgának tekintette, az iskolát pedig az oktatás, művelés helyének. A nevelésnek az oktatással való összekapcsolása – a „nevelőoktatás” – azonban Herbart óta Nyugaton már nem számított újonságnak. Oroszországban először Belinszkij hangoztatja, hogy az oktatásnak az erkölcsi fejlesztést kell szolgálnia.

Usinszkij, akinek szeme előtt nem Herbart, hanem főleg az angol nevelési gyakorlat lebeg, kimondja, hogy az oktatás a nevelés „leg hatalmasabb szerve”, eszköze, amely az ember értelmi és erkölcsi fejlesztését szolgálja. Az elv meghirdetésével és gyakorlati feltárásával lett ő éppen a zsákutcába jutott orosz iskola megváltója.

Az oktatás mint sajátos ismeretszerzési és nevelési folyamat végcélja szerint „az ember kialakítása az emberben” a gyermek egyseges, szellemi és erkölcsi fejlesztése útján. A nevelő oktatásban mindent – az oktatás tartalmát, megszervezését, a tanítás módját – a nevelés feladata alá kell rendelni. Az oktatásnak „a nevelés eszközeként”, szerveként az ismeretek bővítésén kívül a meggyőződések kialakítására is kell hatnia. „A tudomány ne-

velő hatást csak akkor fejthet ki, ha nemcsak az értelemre, hanem a lélekre és az érzelmekre is hat.” „A nevelőnek minden lehetőséget meg kell ragadnia, hogy az oktatás segítségével valami jó magot hintsen el a gyermek lelkében s a jó érzelmet minden fogalommal kapcsolatba hozza, amellyel csak megteheti.” Minden tantárgy, minden tudomány, de különösen az anyanyelv és irodalom, pl. a népmese, valamint a nemzet történelme módot ad erre és rendelkezik nevelő erővel, alakíthatja a gyermek lelkét, ébreszthet benne érzelmeket, meggyőződéseket. A tanító legyen nevelő is, legyen képes tanítványait tantárgya útján nevelni.

Usinszkij rámutat, hogy az orosz közoktatás „leglényegesebb fogyatékosága az értelmet és az erkölcsöt fejlesztő erőnek csaknem teljes hiánya.” Alsó fokon a hiányosság fő okát az oktatás szaktárgyi rendszerében látja, mivel a sok tanító között senki sem neveli a gyermekeket. Az elemi iskolában tehát általánosan be kell vezetni az osztálytanítós rendszert. Középfokon helyén van a szaktanítás: „A gimnáziumi tanár legfőbb méltósága, hogy saját tárgyával képes legyen nevelni a növendékeket.”

Az oktatás tartalmát illetően a legmélyebb humánus műveltséget kívánja, de az új közoktatási miniszter, Dmitrij Tolsztoj által visszahozott klasszikus gimnáziumi oktatást

ellenzi. Szerinte az embert „formálisan” fejleszteni nem csak és nem annyira a klasszikus nyelvek tanításával lehet, mint sokkal inkább és közvetlenebbül a „lélek étkét” biztosító következő tárgyakkal: hittan, anyanyelv és irodalom, földrajz, történelem, matematika, természettudományok, modern nyelvek. Különösen döntő az anyanyelv szerepe. A nyelv a nép sok évszázados életének kincsesháza, lelki életének, gondolkodásának, érzéseinek, vágyainak letéteményese. A saját alkotásunk, s igazán beléje tudunk hatolni, ezért van hatalmas nevelőereje: „az ember olyan organikus és egyúttal művészi alkotásának mély tanulmányozása, aminő a nyelv, hatásosabban fejleszti ki a legmagasabb lelki képességeket, mint bármi más.” A középfokú humánus művelődés legfőbb, legelső tárgyának tehát szintén az anyanyelvet és irodalmát tekinti. A klasszikus nyelveket molochnak nevezi, amely oly sok emberi életet nyel el gyümölcstelenül. Tanításuk az iskolát csak eltávolítja az élettől, megakadályozza az élet és tudomány összekötését s ezzel az orosz élet saját szükségleteinek érvényre jutását; a görögök is azért tudtak mintaszerű kultúrát kifejleszteni, mert a saját anyanyelvükön művelődtek; az idegen nyelv tanulásánál nem magára a gondolatra, hanem formájára fordul a figyelem, még hozzá idegen gondolatéra, amelyhez esetleg még fel sem nőtt a tanuló; a klasszi-

kus nyelvek Nyugaton a nevelési tradíció szerves részei, Oroszországra azonban ez nem vonatkozik és átvételükkel az orosz nemzeti pedagógia történeti hagyományát nem is lehet utólag megteremteni; végül irodalmuk éppen nem a keresztény erkölcsiséget tükrözi, így általános művelődés sem építhető rájuk.⁸²

A modern nyelvek oktatásával kapcsolatban az a véleménye, hogy a középiskola alsó két osztályában csak a francia nyelvvel foglalkozzanak, a harmadik osztálytól kezdve lehet második nyelvként a németet is tanítani.

Az iskolai oktatás a humánus nevelésnek szolgálatában kezdettől törekedik az önzetlenség, szerénység, az emberi személyiség iránti humánus érzület fejlesztésére. Neveljünk becsületességre, igazságosságra, igazmondásra, őszinteségre. Usinszkij, aki a munkát fizikai és szellemi szükségletnek fogta fel, erkölcsi téren különösen nagy fontosságot tulajdonít a munkaszeretetre nevelésnek. A gyermek szokják már otthon munkához. A nemesi nevelés legvisszataszítóbb jelensége, hogy a gyermeket minden öntevékenységtől megfosztja a személyzet. A tanu-

---

⁸² A klasszikus gimnázium erőltetésének az egész orosz társadalom ellenállt, Usinszkij felháborodása érthető. De tisztában lévén a latin nyelv és irodalom európai és tudományos vonatkozásaival, fiát, Pását (Pavel) külön latinra járatta és végleges hazatérésük után katonai gimnáziumba íratta be, ahol nem érvényesültek a Közoktatási Minisztérium rendelkezései. Собр. соч. 11/445.

lók munkára nevelésének eszközei: a maguk kiszolgálása, az erejüknek megfelelő házi munka végzése, az iskolában tanúsított aktivitásuk. Az iskolai tevékenység folyamatában a tanuló lényeges erkölcsi tulajdonságait, fegyelmettségét, felelősségérzetét, akaraterejét és végső fokon jellemét lehet fejleszteni. A munkára azonban nem hirtelen szokik rá az ember. Kezdeti fokon fontos szerep jut a gyermek játéknak. „A játék a gyermek szabad tevékenysége,...a gyermeki természet szabad, ihletett alkotása”, amelyet „a cselekvésben megnyilatkozó fantázia” hoz létre. A játékban „a gyermekek, amennyiben még nem rontották el őket, nem annyira a szó szoros értelmében vett élvezeteket, mint inkább az őket érdeklő elfoglaltságot keresik.” A gyermek akkor boldog, „amikor komolyan és egész lényével elmerült játékában vagy más, valamilyen szabadon választott gyermeki foglalatosságban.” A játék és a tanuláson kívüli egyéb elfoglaltságok a szabad munka lehetőségei a gyermek számára. Különösen a népiskolában jelentős a nevelésnek a munkával való összekapcsolása. A fizikai foglalkoztatás játékos munkával kezdődik; ilyen pl. a virágágyások készítése, virágültetés, babaruha-varrás, kosárfonás, rajzolás stb., amelyekbe elmerülve a gyermek a szabad munkához szokik. „Igazában egyetlen iskolának sem szabadna lenni, ahol a tanító vagy tanítónő ne

oktatna lehetőség szerint különböző mester-ségekre és kézi munkákra, vagy ahol ne lenne virágos- és veteményeskert, egy földdarab, amelyen a gyermekek dolgozhatnak; az ember munkára született; a munka jelenti földi boldogságát; a munka az emberi erkölcsiség legjobb öre, és a munka kell, hogy az ember nevelője is legyen. A gyermek, aki így dolgozik – és a munka megfelel erőinek, hajlaimainak –, maga kimutatja, mi kell neki.” Usinszkij szükségesnek tartotta az értelmi munkának a fizikai munkával való összekötését középfokon is. Elsősorban asztalos-, esztergályos-, lakatosmunka, könyvkötészet, szabászat, lányok részére varrás, hímzés, háztartási munkák stb. bevezetésére gondolt.

Külön nem foglalkozott a szoros értelemben vett testi nevelés kérdéseivel, de tudatában volt fontosságának. Szerinte a testi nevelés nem öncélú, hanem az ember sokoldalú fejlesztésének és az alkotó munkára való felkészítésének nélkülözhetetlen eszköze. Az orosz iskola csupán ismereteket közöl, álmodozókat, könyvmolyokat nevel, akik jellem-ben gyengék, cselekvésre képtelenek – mondja. Az iskolának nemcsak életteljesen, hanem a növendéket a maga élő egészében is kell nevelnie. A testi és szellemi erőket egyensúlyban, az idegrendszert rendben tartani csak úgy lehet, ha a fizikai nevelésről, testi munkáról, tornagyakorlatokról, sétáról,

úszásról stb. is gondoskodunk. Hasznos volna, ha az iskolai testnevelés céljára „minden nagyvárosban, ahol jelentős számú tanintézet van, tornapályákat és csarnokokat létesítenének és jó tornászokat neveznének ki, akik a tanintézetek jelentkező tanulóinak ingyen, másoknak mérsékelt díj ellenében órákat adnának. Ilymódon fiatal tanítóink között hamarosan akadnának jó tornászok és rajtuk keresztül a torna meghonosodnék a tanintézetekben.”⁸³

Míg a testneveléssel a gyermek akaratának edzése és jellemének alakulása természetes alapot kap, az akarat fejlesztését Usinszkij a tevékenység folyamatához s ebben a siker élményéhez kötötte. „Hogy az akarat kialakuljon, ahhoz a gyakorlást kell biztosítani neki s ezeket a gyakorlatokat úgy irányítani, hogy az akadályok feletti győzelem érzését ne nyomja el a sikertelenség érzete. Az embernek a tökéletességre való törekvésében magában rejlik annak záloga, hogy a siker buzdítja őt... Az akarat megerősödik a tevékenységtől. 'Megtörni az akaratot' csak azért, mert az a gyermek akarata, nem pedig a nevelőé, a legnagyobb esztelenség.” Ezzel hangsúlyozottan Herbart e tekintetben vallott álláspontja ellen fordult.

Sajátos véleménye volt a büntetésről és jutalmazásról. Élesen bírálta a korabeli isko-

---

⁸³ 5. svájci levél, Софр. соч. 3/196.

lát, amelyben a fegyelmet a „legtermészetellenesebb” módon „a büntetések és jutalmakat osztó tanítótól való félelemre” alapozzák. „Ez a félelem a gyermekeket nemcsak számukra szokatlan, hanem káros testhelyzetre kényszerítette: mozdulatlanságra, unalomra és képmutatásra.” Határozottan ellenez mindenféle testi fenyítést vagy a gyermek önérzetének megsértését, pl. az osztály előtti megszégyenítést. A társakkal való összehasonlítást ennek versengésre ösztönző hatása miatt helyteleníti. „A nevelő soha ne dicsérje a gyermeket másokhoz hasonlítva, hanem csak a saját korábbi tökéletlenségéhez, vagy még inkább annak a tökéletességnek a normájához viszonyítsa, amely felé törekszenek.” Usinszkij a tanító jó példáját, „érzelgősség nélküli kedvességét, házsártosság nélküli igazságosságát, gyengeség nélküli jóságát” észrevétlen, de igen hatékony „higiénikus szer”-nek nevezte. De a buzdítók és büntetések „már nem ártalmatlan higiénikus szerek, amelyek a betegséget megelőzik vagy helyes, normális étellel és tevékenységgel meggyógyítják, hanem orvosságok, amelyek a betegségeket a szervezetből másik betegséggel szorítják ki. Mennél kevésbé szorul rá az iskola vagy a család ezekre a néha szükséges, de mindig gyógyászati és ezért mérgező szerekre, annál jobb.” S hogy még

mindig szükségesek, ez a nevelés művészetének nem tökéletes voltára utal.

Az ember mindenoldalú, harmonikus fejlesztésének legfontosabb kérdései közül az esztétikai nevelésnek is nagy figyelmet szentelt, s az erkölcsi és értelmi neveléssel szoros kapcsolatban tárgyalta. Az irodalmi művek, képzőművészeti alkotások, a zene művészi hatásában a gyermek szellemi fejlesztésének lényeges tényezőjét látta. Az iskolában különösen hiányolta a természet nagy nevelőerejének pedagógiai figyelembevételét. A szépen való gyönyörködést még a tudományok is szolgálhatják. „Többé-kevésbé minden tudományban van esztétikai elem, amelynek a közvetítésére a nevelőnek figyelmet kell fordítania.” Az oktatásnak és nevelésnek nem csak a tartalma, hanem a formája is fejlessze a szép iránti szeretet érzését.

Didaktikája

Usinszkij egész működésének fő célkitűzése: a gyermek értelmi fejlesztésének és erkölcsi nevelésének szoros összekapcsolásához a legjobb, legésszerűbb eszközöket megtalálni. Biztos érzékű didaktikus, aki tisztában van az ismeretek megszerzésének lélektani feltételeivel, tudja, hogy a gyermek számára az iskolai munkát elsősorban érdekessé kell tenni, s az érdeklődését folyamatosan fenn is

kell tartani. Az érdeklődés fenntartásának fő eszköze pedig a változatosság. A gyermek még nem képes koncentrációra, nem szabad kimeríteni egyetlen irányban. Meg kell őt tanítani a tanulásra és kb. 10. életévéig nem is terhelendő otthoni feladattal – mondja. A tanulás súlypontját – a külföldi példák nyomán – Usinszkij a házi feladatról az iskolai órára viszi vissza. A magyarázat, a begyakorlás, az ellenőrzés magán az órán történjék, mert a gyermek még nem érett meg az önálló munkára. Minden tanulót be kell vonni a munkába, s az órát a tanulók lehető minél nagyobb önállóságára kell építeni. Az aktív gondolkodásra nevelés egyik legjobb módszere a szókratészi kérdve-kifejtő tanalak.

A jelenségek összehasonlításában a különbözőségek és megegyezések felfedeztetése a tárgy megértésének, az ítélőképesség fejlesztésének fontos eszköze. „Az összehasonlítás az alapja mindenféle megértésnek és mindenféle gondolkodásnak.” Ez arra utal, hogy „a didaktikában az összehasonlításnak kell a fő módszerré válnia.”

Ha az osztály tevékenysége ésszerűen, feszülten van felépítve, a foglalkoztatás érdekes, de komoly, úgy hogy unalom nincsen, és a tanító erkölcsi természete is olyan, hogy a gyermekek megszerethetik őt, - akkor az osztály fegyelme a kezünkben van, nincsen szükség külön büntetésekre és jutalmazásra

vagy erkölcsi szentenciákra, amelyek rosszabbak a büntetésnél is. „Mindennek erkölcsösnek kell lennie az iskolában is, a tanításban is, úgy hogy ez önmagáért beszéljen, nem igényelve szentenciákat.”

Mint láttuk, Usinszkij kiemeli az anyanyelvnek az oktatásban való különleges jelentőségét, óriási didaktikai szerepét. Szerinte a gyermek egyedül a szavakon át hatol be környezeté szellemi életébe, a tárgyakba, a tanító elbeszélésébe. Ha a szó jelentése nem világos előtte és nem bánik a szóval szabadon, akkor örökké küszködni fog a tanulásban. Akit nem vezettek be a szó értelmébe, a mondatok összefüggéseibe, az a tanítót sem érti meg, könyvből tanulása pedig szóról-szóra való magolás lesz, mert otthon még a tanító mimi-kája, intonációja is hiányzik neki. Nyelvi érzéket kell nevelni. Feltétlenül szükséges, hogy az anyanyelv tanítása a kezdő-, sőt a középfokon is a legfőbb, központi tárgy legyen.

A látszat ellenére mégsem mondhatjuk, hogy túlbecsülte a nyelv didaktikai értékét. A szemléltetést az oktatás egyik legfontosabb eszközének tartotta. „Ha az elemi oktatást formák, színek, hangok alakjába öltöztetjük, – vagyis ha a gyermeknek minél több érzéke számára tesszük hozzáférhetőbbé, akkor egyben az oktatást is érthetőbbé tesszük a gyermek számára, és magunk is behatolunk a

gyermek gondolatvilágába.” A szemléltetés eszközei: tárgyak, modellek, rajzok, de főleg képek. Az orosz nyelv tanítója „olyan gyakorlatokat adjon a gyermekeknek, amelyek gondolatot ébresztenek és e gondolatnak szavakban való kifejezésére készítetnek”, ezért valamilyen tárgyat vagy annak képét mutatjuk meg neki. „Képeknek bemutatása és magyarázatuk a legjobb eszköz a nevelő kezében arra, hogy közel jusson a gyermekhez. Semmivel sem tudjuk gyorsabban ledönteni a falat, amely a felnőtt embert a gyermektől elválasztja, mint képek bemutatásával és megmagyarázásával.” „A gyermeki természet félreérthetetlenül követeli a szemléletességet.” A tanító szóbeli előadása, elbeszélése, melyet a tanulók meghallgatnak, majd reprodukálnak, szintén az oktatás kiváló lélektani eszköze.

Az ismeretszerzés lélektani feltételein és az ismeretek szemléleti-nyelvi alapjainak megerősítésén kívül Usinszkij az ismeretek bővítését és megszilárdítását is szem előtt tartva hangsúlyozza, hogy fokozatos hozzáadás, mindenoldalú begyakorlás, állandó ismétlés útján, az alapok megerősítésével együtt szervesen tágítani kell az ismeretek mennyiségét. Így a gyermek fejében a kevés, de legszilárdabb tudásra a tények és eszmék rendszere nő minden irányban. A „lélek organikus növekvése” eleinte igen lassan megy, de aztán ál-

landóan gyorsul. Új ágak hajtásával e fának gyökerei is évről-évre erősödnek, míg a régi módszerű tanítás olyan – mondja –, mint a részeg kocsis, aki csak hajszoja lovát, nem néz hátra, taligájából a rosszul megerősített holmi kihull, üresen tér haza, s csak azzal dicsekszik, hogy nagy utat tett meg.

Usinszkij az angol empirizmus és az aszszociációs pszichológia hatása alatt a szokásokra, begyakoroltatásra, bevésésre kissé nagy súlyt helyez, de annyi bizonyos, hogy az általa bevezetett értelmes elsajátítástól az értelmetlen magolást pontosan ugyanaz a szakadék választja el, ami az ő nevelő-oktatása és a Miklós-kor „nevelése” között mélyült.

Az orosz népiskola eddig nem készített elő a középiskolára. A 10-11 éves gyermek minden rendszeres felkészítés nélkül került a gimnáziumba. Usinszkij volt az első, aki ezen a bajon valóban segített azzal, hogy az anyanyelvet állította a tanítás központjába. Voltaképp a Gugel megkezdte utat folytatva, aki 1833-ban és 1839-ben megjelent könyveiben először alkalmazott orosz anyanyelvi gyakorlatokra épített didaktikát. Mint kezdő pedagógusra valószínűleg hatott a gatcsinai árva-ház P. Sz. Gurjev tollából származó részletes programja (1852) is, amely az anyanyelvet tartja a legfontosabb tantárgynak, sok hasznos tanácsot ad tanításához, hangoztatja a gyer-

mek öntevékenységet stb.⁸⁴ De Usinszkij mérhetetlenül többet tett, legyőzte elődje, Gugel rendszerének száraz, absztrakt jellegét, s elvont nyelvi gyakorlatok helyett a nyelvet valóban a gondolkodás fejlesztésének szolgálatába állította. Az anyanyelvre épülő tanítás pedagógiai előnyét abban látta, hogy „rendszerbe foglalja és megmagyarázza a gyermekeknek azokat az ismereteket, amelyeket közvetlenül az életből már megszereztek.” Az anyanyelv és az iskolában kapott további ismeretek szerves összekapcsolásával pedig biztosította a gyermeknek a tudatos és rendszeres tanulásra való előkészítését.

Az ismeretek elsajátításának középfokon is feltételei vannak. Usinszkij látja, hogy a tudomány mint ilyen nem való az iskolába, hanem pedagógiai szempontok szerint át kell dolgozni. Ezzel minden kor tankönyvszerzőinek örök problémáját érinti. A tudományos ismeretek átdolgozás nélküli, egyenes bevitele az iskolába megnyomorítja a tanuló gondolkodását: „a mi kétséges tudományosságú tudósaink fölényesen tekintenek erre [ti. a tankönyvírásra], és ha ráadják a fejüket, a tárgy pedagógiai kifejtése tekintetében szörnyű tökfilkónak bizonyulnak.”⁸⁵ Ő a tudo-

---

⁸⁴ Пётр Семёнович Гурьев (1807-1884) pedagógus, módszertan-író, eredetileg matematikus.

⁸⁵ Levele M. I. Szemevszkijnek, 1864. 02. 05. Собр. соч. 11/163.

mány didaktikai célokra történő átdolgozásának következő irányelveit állította fel:

1. Az ismeretek fokozódó differenciálása az oktatás előrehaladásának mértékében;
2. a felhalmozott emberi tapasztalatok logikai egyszerűsítése (az egyes tudományok által megtett út megőrzésével);
3. a tantárgynak a tudomány logikájával szigorúan megegyező felépítése, az adott tudomány alapfogalmainak, ezek kölcsönös összefüggéseinek és feltételezettségeinek pontos elkülönítése;
4. valamennyi tantárgy egységes ismeretrendszerbe állítása úgy, hogy az egyes tárgyak oktatása ne csak a tanulók logikai gondolkodását fejlessze és közelítse őket a tárgy tudományos megértéséhez, hanem egységes világnézet kialakulását is elősegítse bennük. „Nem a tudományoknak kell skolasztikus módra helyet találniuk a tanuló fejében – hangsúlyozza –, hanem az egyes tudományok által közvetített ismereteknek és eszméknek kell szervesen a világra és életére vonatkozó világos és lehetőség szerint széles körű szemléletté kiépülniük.”

Usinszkij különösen az oktatás menetének ismeretelméleti és pszichológiai alapokra helyezésével lett az orosz tudományos didaktika megalkotójává. Az oktatás – mondja –, amely egyszerre ismeretszerző-művelő és

nevelési folyamat, csak akkor teljesítheti művelő és nevelő feladatát, ha három feltételnek eleget tesz: kapcsolatban marad az élettel, megfelel a gyermek természetének, fejlettségének és a tanuló anyanyelvén történik. Az ismeretszerzés egyetlen forrása a létező objektív világ. Az oktatás az ismeretszerzési folyamat különleges neme, amely alapján véve ugyanazokat a fokozatokat járja végig, mint a megismerés: a tárgy megfigyelése (érzékszervi tapasztalat), az agyban való feldolgozása (elsődleges általánosítás, következtetés vagyis észlelés), végül a tudomány, az ismeretek eszmei-értelmi összefüggéseibe való beépítés. Az oktatás különlegessége az, hogy a tanító és növendéke közös munkájával megy végbe. Lényege szerint végigvezeti a növendéket a megismerés mindhárom fokozatán. Az egész folyamatot az ember veleszületett tevékenységi törekvése értelmében a növendék szabad, céltudatos és önálló tevékenységére kell építeni. E tevékenység irányítása a didaktikának, „az ismeretek átadása művészetének” fő célja. Usinszkij a gyermek természetes pszichikai sajátosságaival összehangolt tanításnak tíz „szükséges feltételét” állapítja meg: időszerűség, fokozatosság, szervesség, állandóság, az elsajátítás szilárd-sága, világosság, a tanuló öntevékenysége, a túl nagy feszültség és a túlságos könnyedség elkerülése, erkölcsösség, hasznosság. (Ezek

egy része -mint látjuk - az oktatás tartalmára, más része az oktatás pszichofizikai feltételeire vonatkozik.)

A 60-as években megvitatott középiskolai reformtervekkel kapcsolatban Usinszkij a gimnáziumi és a reális iskolatípus elkülönítésének híve volt, s a formális és reális oktatás régóta folyó vitájában is határozott álláspontot foglalt el. Szerinte az oktatásnak a szükséges ismereteket éppúgy nyújtania kell, mint fejlesztenie a tanuló formális képességeit, az elméjében eszmévé alakuló pozitív ismeretek ugyanis fejlesztik a tanulót. Az oktatás felépítése biztosítsa, hogy egyik irányba se történjék eltévelyedés. Az ész formális fejlesztését szolgáló észgimnasztikát alá kell vetni a személyiség mindenoldalú fejlesztési feladatának. Művelő ereje minden tantárgynak van s ez attól függ, hogyan tanítják. A „formális képzés” pusztán kitalálás, minden tárgy a tartalmával nevel. A tantárgyi anyagkiválasztás négy ismérve: a tárgy feleljen meg a tudomány színvonalának, az ismeret legyen fontos az ember életében, vegyék figyelembe a gyermek életkorát, az oktatás épüljön a haza „elsődleges, fokozott” tanulmányozására.

A tanítóképzésről

A nevelő személyiségét Usinszkij minden didaktikai segédeszköznél többre tartotta, mivel a nevelés őbenne, az ő élő művészetében válik hatékonyá. A tárgyat érdekkeltővé tenni, az érdeklődést a tanítás menetével, természetével ébren tartani a tanító feladata. A nevelő személyisége „a nap gyümölcsérlelő sugara a fiatal léleknek.” Hatása igen nagy, ez „az a nevelő erő, amelyet sem tankönyvekkel, sem erkölcsi szentenciákkal, sem a büntetések és serkentések rendszerével nem lehet helyettesíteni.” Tanítási receptek senkiből sem teremtenek igazi pedagógust. A nevelőnek ismernie kell az embert minden lelkiállapotában, de ismernie kell a pedagógia művészetét is, amely az emberről szóló vagy vele kapcsolatban álló tudományok eredményeire támaszkodik.

A tanár- és tanítóképzés helyes megszervezésének kérdése sokat foglalkoztatta. Az egyetemeken külön pedagógiai kar létesítését javasolja, amely az emberrel kapcsolatos tudományokat teljesen felölelné. A tervbe vett tudományágak: fiziológia, anatómia, pszichológia, logika, filozófia, földrajz, statisztika, politikai gazdaságtan, történelem.

Megállapítása szerint az orosz nemzeti nevelés leginkább népi tanítókból szűkölködik, akik „népiek nemcsak azért, mert a népet és

népiskolákban tanítják, hanem azért is, mivel valóban a népből kerültek ki, magukkal hozták annak legjobb, jellegzetes tulajdonságait, legtisztább vonzalmait, és ezeket a sajátosságokat és vonzalmakat valódi keresztény, európai műveltséggel világították át.”

„*Tanítóképző szeminárium tervezete*” című írásában⁸⁶ kifejti, hogy sem az egyetemi tanfolyamok, sem a gimnáziumok nem tudnak az elemi iskolai tanítók képzéséről gondoskodni, más céljaik vannak, tudós ismereteket és olyan problematikát nyújtanak, amire a tanítónak semmi szüksége nincsen. Nem mély vagy széles körű, hanem enciklopédikus, sokoldalú tudással, befejezett, határozott, világos ismeretekkel kell rendelkeznie, nemcsak az összes elemi iskolai tantárgyban, a hittant is beleértve, hanem a természettudományokban, az orvostudományban és a mezőgazdaságban is. Tudjon szépen írni, rajzolni, kifejezően olvasni, sőt, ha lehet, énekelni is. A tudáson kívül legyen meg benne a tanítás képessége, rendelkezék jellemmel, erkölcsiséggel és meggyőződésekkel, mert személyisége nagyobb nevelő hatást fejt ki, mint tudása. Szükséges, hogy meggyőződéseit a keresztény eszmeiség hassa át, ezért veszélyes az önteltségre vezető félműveltség; olvasmányait is helyesen kell irányítani.

---

⁸⁶ „Проект учительской семинарии” (ЖМНПр. 1861.). Собр. соч. 2/513-553.

Nyugati mintára tanítóképző szemináriumok szervezendők. Ezek zárt, bennlakásos intézetek, internátusok lennének, amelyek két, de legfeljebb négy év alatt készítenének elő a falusi néptanító egyszerű, szigorú, szegényes életére. Első lépésként egy mintaszemináriumot kellene létesíteni valamelyik nagyobb fiúárvaházban; az árvák számára úgyszintén természetes a tanítói pálya választása. Az árvaházban az elemi iskolán kívül legyen egy „előkészítő tanítóiskola”, ahová 15 éves korban lehetne belépniük a jelentkezőknek. A szemináriumhoz csatlakozzék gyakorlóiskola is.

A tanító egyéniség kinevelése az elemi iskolában kezdődik: a gyermekeket kisebb csoportokba kell beosztani egy-egy velük állandóan foglalkozó, velük együtt lakó, családias érzésű nevelővel, aki egyszersmind tanítójuk is. Az előkészítő iskolába és magába a szemináriumba való felvételnél a szerény, szelíd, türelmes, vallásos természetűeket kell előnyben részesíteni. Elhelyezésük a német példa szerint legfeljebb 2-3 ágyas szobákban történjék. A növendékeket önállóságra, mértékletességre, beosztásra kell nevelni. Az előkészítő iskolában, amelynek elvégzése egy, de akár négy évig is tarthat, a szükséges kis kiegészítésekkel vegyék át újra az elemi iskola már tanult anyagát, hogy az ismeretek világos, értelmes, határozott formája és elő-

adási módja jól bevésődjék. Nem kiváló tehetségűekkel foglalkozik az iskola, ilyeneket más pályára kell irányítani. Szilárd alapismeretek átadásán kívül a fő feladat a fiatalok vallásos és erkölcsi nevelése. Az arra alkalmas jelöltek már segíthetnek is az elemi iskolai tanításban. A szemináriumba lépés vizsgához lenne kötve.

A szemináriumban pedagógiai, pszichológiai, fiziológiai és egyéb előadásokat hallgatnak, gyakorlati, higiéniai, egészségügyi eljárásokat ismernek meg, esetleg kórházba is ellátogatnak; megismerkednek a falusi élet teendőivel, a mezei és kerti munkákkal, egyes könnyebb, otthoni kézműves mesterségekkel. Fő az, hogy minden ismeretük a gyakorlati élettel függjön össze. De fontos az egyházi-szláv nyelven való olvasás és a falun szükséges jogi-közigazgatási alapelemek elsajátítása is. A jelöltek az elemiben és az ezt megelőző „kisiskolában” gyakorolják a tanítást és próbatanítással fejezik be a szemináriumot. A végzettek minden iskola alsó fokozatán taníthatnak, ha ott nem szaktárgyi, hanem osztálytanítás folyik.

A szeminárium igazgatója, vagyis az árva-ház vezetője tartja a heti pedagógiai órákat, de tanít az előkészítő iskolában és az elemiben is. Gazdasági ügyekben segítségére lehet egy szakember. Az intézet öt-hat elméleti-gyakorlati képzettségű pedagógusa a szemi-

náriumi órákon kívül tanítson a többi fokoza-
ton és az árvaház gimnáziumában is; lakjanak
együtt a seminaristákkal, akik teljes értelmi
és erkölcsi neveléséért felelősek. Az árvaház
egyéb nevelő személyzete is részt vesz a
szeminárium tanári konferenciáin, ahol az
ösztöndíjas tanítójelöltek – a kiválóbbak sza-
vazati joggal – szintén jelen lehetnek. Az
intézménybe tanítói pályára készülő külső
hallgatók felvételi vizsgával és csak tandíjas-
ként vehetők fel; a szeminárium ellenőrizze
ezeknek a kötelezően együttlakó jelölteknek
az erkölcsi magatartását.

Kiképzetése után a pedagógus művelje
magát, olvassa a szakirodalmat. A szeminári-
um maradjon kapcsolatban végzett növendé-
keivel, segítse őket szellemileg az újabb
szakirodalom megküldésével, továbbképző
tanfolyamokkal, módszertani útmutatókkal,
de ha szükséges anyagilag is. Kívánatos volna
ösztöndíjasokat kiküldeni a német és svájci
tanító-szemináriumokba.

Usinszkij tanító-szemináriumi tervezete
egy nagyjából azonos szövegű, 1860-ban ké-
szült feljegyzésére támaszkodik, amelyben
ilyen szeminárium felállításának a gatcsinai
árvaházzal kapcsolatos konkrét lehetőségét
vázolta. Elgondolása így és ebben a formában
nem valósult meg. Viszont cikke annál hasz-
nosabbnak bizonyult: a később tömegével
keletkező zemsztvó-iskolák jelentős számú

elemi iskolai tanító kiképzését tették szükségessé, „tanítóiskolákat” kezdtek szervezni s ehhez Usinszkij tervezetét vették alapul – azon túl, hogy elemi iskoláikban tankönyvként is egyre több helyen az ő nevezetes tankönyveit használták.

Nyugat-európai tanulmányútja során – amelyről a „Svájci levelek”-ben számolt be – Usinszkijt a tanítóképzéssel kapcsolatban a legapróbb gyakorlati mozzanatok is érdeklik: szakmai szempontból, de azért is, mert népkarakterológiai érzékenysége az idegen és az otthoni jellegzetességek közt állandó összehasonlításokra készteti. Tetszik neki, hogy a tanítóképzők bennlakóinak milyen sokféle feladatot kell pontosan ellátniuk az intézetben, a konyhában, a kertben stb. Mindenki be van osztva valamire, s annak pontosan eleget is tesz. „Ilyen-e az orosz természet, vagy rossz a neveltetésünk e téren, de közöttünk nagyon ritka a gondos, *akkurátus* ember és magát az erényt is e német szóra kereszteltük. De ha össze tudnánk számolni, hány millióba és mennyi időbe kerül nekünk a mi orosz pongyolaságunk, akkor talán igyekeznénk gondoskodni arról, hogy ezt a német erényt legalább a gyermekeinkben kifejlesszük.”⁸⁷

Münchenbuchsee községben, Berntől északra pár km-re, meglátogatta a berni kanton fő tanítóképző szemináriumát; bement egy

---

⁸⁷ Софр. соч. 3/215.

továbbképző tanfolyam ún. „ismétlő” órájára is. Az osztályban „a legfurcsább órán vettem részt – írja 5. svájci levelében –. Úgy negyven tanító, akik között sok elmúlt 50 éves, teszi ki ezt a világ legkülönösebb osztályát. E tanuló-tanítók közül egyesek már ősz hajjal dicsekednek, mások igencsak jelentékeny kopaszodást mutatnak; sokuknak az orrán és arcán virágzó élénkpiros rózsák szerfölött meggyőzően tanúsítják, hogy tulajdonosaik az idejüket jámborul megosztották iskola és kocsmá között. Vannak annyira elhízottak, hogy értetetlen, miként tudták begyömöszölni magukat az iskolapadba; egyesek zubbonyban, mások zekében, megint mások egyszerűen mellényben; nehéz facipők, nyikorgó dohány-szelencék, óriási ezüstórák, szalaggal összekötözött szemüvegek. Van, aki szundikál, aki a szelencével nyikorog, aki barátságosan eltársalog a szomszédjával; vannak olyanok is, akik minden ceremónia nélkül elnyújtóztak és teljes hangerővel horkolnak. A szomszédom, egy őszes kisöreg, nagyon illedelmesen viselkedik: de fogadni mernék, hogy az órából nem hall és nem ért meg egy szót sem. Békés arca mintha ezt mondaná: »No és? Ideküldtek, – hát ideküldtek! Úgy látszik, így kell ennek lenni; a vezetőség tudja, hogy mit tesz; az állásomat meg nem fogom feladni, akármit is csináltok velem.« Egy tapintatos fiatalember állandóan lökdösi szétfolyó, kövér szom-

szédjét, aki teljesen elbágyadt a fülledt szobában, és félő, hogy a pad alá csúszik. – Ezeknek a tanítóknak tanítója, egy ékesen szóló ifjú ember, élénk színekkel ecseteli a tengeráramlatokat; dehát mi közülük van ezeknek az életüket leélt személyeknek a tengeri áramlatokhoz? – Itt a saját szememmel meggyőződtem arról, hogy öreg, megroggyant pedagógusoknál rosszabb és kellemetlenebb tanulók nincsenek a világon. És minek gyűjtötték ide ezeket? Ha az iskolai inspektorok büntetésül küldték ide őket, akkor természetesen elérték céljukat.” Usinszkij több órán is részt vett és megjegyzi, hogy a tanító sehol sem adott fel kérdéseket a hallgatóknak, ők viszont feltettek kérdéseket – ezekből meg „kilátszott, hogy csúfot akarnak üzni az oktatóból és a tudományból, kiérzett az öreg iskolai tanító humora, aki meg van győződve róla, hogy ő már minden bölcs dolgot magába szedett és ez a bölcsködés lényegében zagyvaság és pipadohányt sem ér.”⁸⁸

Hogy az orosz iskolák számára képzendő tanítók ne ilyenekké váljanak, a következőket tartja szükségesnek:

1. Tevékeny, lelkiismeretes iskolai felügyelet;
2. iskolai állandó és vándorkönyvtárak egyenest tanítók számára;

---

⁸⁸ Софр. соч. 3/190-192.

3. periodikus tanítógyűlések pedagógiai előadásokkal;
4. tisztességes fizetés, amely lehetővé teszi, hogy a tanító ideje egy részét önképzésére fordíthassa;
5. lehetőleg önálló, független helyzet biztosítása a közösséggel szemben, hogy a tanító ne legyen kénytelen alávetni magát műveletlen követeléseknek.

Usinszkijnak a tanítóképző szeminárium tervezetéről szóló cikke 1861-ben még a Szmolnij-beli bizakodó hangnemben íródott. De külföldi tapasztalatai – és valószínűleg betegsége miatti lehangoltsága is – később már általában kételkedővé tették az oroszországi nevelésügy megjobbításának lehetőségeivel szemben.

Megsemmisítő kritikát gyakorolt a népis-kolai rendelettervezetnek a tanítóképzőkre vonatkozó fejezeteiről. „Nem lehet nem észrevenni, hogy a tervezet itt a dolgok régi rendjének kerékvágásába került, amely rendet már régen el kellene temetni, mert főleg éppen ezen a renden múlik a mi köznevelésünk siralmas helyzete. Ezt a kárhozatos »rendet« pár szóval lehet jellemezni: a hivatal és a gazdaság legfelül, az adminisztráció középen, a tanítás a padlón, a nevelés meg az intézet kapuján kívül van.” A sorrendet meg kell

fordítani – mondja.⁸⁹ A pedagógiai szemináriumok, tanítóképzők helyes megszervezéséhez új elgondolásokra, eszmékre volna szükség, amit viszont csakis a tudomány közbeavatkozásával lehetne elérni. Míg Nyugaton a pedagógiát évszázados hagyományok és tudományos gondolkodáson alapuló eszmék irányítják, Oroszországban hiányzik mindez, nincsen meg az eszme, amely minden pedagógiai javításnak gyökere lehetne: „a gyümölcsöző pedagógiai idea szerintem *csak az egyetemeken*, a tudomány szilárd talaján fejleszthető ki.”⁹⁰

A pedagógia tudományos igényének megfogalmazása nem volt új dolog Oroszországban; 1840 óta működött pedagógiai tanszék a pétervári Pedagógiai Főiskolán, 1850/51-ben pedig létrejött a fővárosok (Moszkva, Pétervár), valamint Kijev és Harkov egyetemein is egy-egy pedagógiai tanszék. De új volt az, amit Usinszkij az egyetemektől – és talán nem is éppen a pedagógiai tanszékektől – elvárt: a nevelés orosz mivoltát és egységét biztosító „ideát” mint a sajátos orosz nemzeti nevelés „gyökerét” kialakítani. A követelés, amelyet tovább nem részletezett, így persze erősen elvont maradt, s inkább csak azért érdekes, mert erre az

---

⁸⁹ Uo. 3/199.

⁹⁰ Levele L. N. Modzalevszkijnek. 1866. 03. 30. Собр. соч. 11/187.

eredményre most már nem olvasmányáiból adódott meggyőződések, hanem Nyugaton szerzett saját tapasztalatai vezették rá.

A nőnevelés kérdései

Sokáig nem jelentett külön gondot a nőnevelés Oroszországban. A leányok a családban vagy magántanítótól sajátították el, amit az élet tőlük megkívánt. A 18. század rendi nevelésének korában létrejött néhány privilegiált, bennlakásos, zárt leánynevelő intézet – mint a Szmolnij is – már nem elégítette ki a 19. század polgáriasuló társadalmának igényeit. Elítélik a rendi nevelés felületes szalonismereteit, az idegen guvernőröket és guvernantokat, vitatni kezdik a nők egyenjogúságának és iskoláztatásának kérdését.

Először a 18. század neves publicistája, Ny. I. Novikov szállt síkra a nők művelődési jogaiért. G. Sz. Szkovoroda általános és mindenki számára egyforma nevelést, a lányoknak a fiúkéval egy színvonalon való iskolázását kívánja. Belinszkij, akire hatott George Sand is, helytelennek mondja, hogy a leányt nem embernek, hanem menyasszonynak nevelik: „A tudás és művészet világa, szóval az általános világa legyen ugyanannyira nyitott a nő, mint a férfi számára; azon az alapon, hogy a nő is, mint a férfi, mindenekelőtt ember.”

Természetes, hogy Usinszkij, mint a Szmolnij leánynevelő intézet inspektora különös figyelmet szentel a nőnevelés kérdéseinek. Elég erős szavakat talált a bírálatra. A tehetős, művelt osztály és a nép közötti szakadékot elsősorban a nők helytelen nevelésének tulajdonítja. A panziók, leánynevelő intézetek, nevelőnők nemzetietlen szellemet terjesztenek.⁹¹ Az a feleség, családanya, házaszszony, aki rosszul fejezi ki magát oroszul, de szívesen beszél franciául, s „a francia módi minden finomkodását megtanulva az orosz nemzeti sajátosságokban valami durvát és bárdolatlant lát, ... a családjába és ezen át a nemzeti életbe sokkal több idegen elemet vitt be, semmint húsz férfi, akik külföldi nevelésben részesültek. Ezek, még ha magas állásúak voltak is, csak a folyó felszínét mozgatták meg és mocskolták be. A nő magát a forrást mérgezte el.”

A nőt mindenekelőtt jó családayává kell nevelni; ennek legfontosabb kelléke, hogy jó keresztény legyen. „Bármilyenek is a nevelő metafizikai nézetei és meggyőződései, nevelési gyakorlatában szilárdan tartsa szem előtt, hogy a kereszténységen kívül az ember számára nincs erkölcsi eszmény, nincsenek erkölcsi alapok és következésképp erkölcsi

---

⁹¹ „Panziók” eredetileg társadalmi viselkedésre, francia nyelvre, táncra, illemre oktató magánintézetek voltak a 18. század második felétől.

törekvések sem, amelyekhez a gyermekek nevelésénél igazodnia kell.”⁹² A nevelés továbbá ébressze fel a nőben a nemzetiség érzését, feleljen meg korának, a kor tudásanyagának és feleljen meg a nő társadalmi helyzetének.

A nők egyenjogúságát is vallja. Abból indul ki, hogy „a férfi és a nő egyenjogú, egyformán önálló és felelős személy”, akik nevelését is egyenlővé kell tenni. Nemcsak az elemi és középfokú, hanem a felső iskolákat is meg kell nyitni a nők előtt. A kor legdemokratikusabb nőnevelési rendszerét, az észak-amerikait elemezve kiemelte annak pozitív vonásai között a kétnembeli ifjúság együttes nevelését (koedukáció) valamennyi iskolatípusban, valamint a nőknek a férfiakéval egyenlő jogát a felsőfokú képzéshez.

De külföldi tapasztalatai arról is meggyőzték, hogy a nőnevelés ott sem kielégítő.⁹³ Tudta azt is, hogy a nőknek a férfiakéval teljesen egyenlő értelmi és erkölcsi nevelése még sokáig nem valósulhat meg Oroszországban.⁹⁴

Usinszkij szerint azokra az ismeretekre is meg kell tanítani a leányokat, amelyek a kisgyermekek nevelésével kapcsolatosak; javasolja, hogy fiziológiát, pszichológiát és

---

⁹² Собр. соч. 3/486.

⁹³ Uo. 11/350. (Előadása 1864. 10. 03.)

⁹⁴ Uo. 3/487.

egészségtant tanuljanak. Ő vetette fel először azt a gondolatot, hogy a középfokú leányiskolák felső osztályaiban kötelező tárgy legyen a pedagógia. Sőt e célra - mint láttuk - szeretett volna pedagógia-tankönyvet is írni. Pártolta az iskoláskor előtti, óvodáskori nevelés rendszerének kifejlesztését. Megelőzte korát azzal a gondolatával, hogy nők nemcsak az alsóbb osztályokban, hanem tanárként, középfokon is taníthatnának, pl. kémiát, fizikát, geometriát. Lehet, hogy erre nézve külföldön szerzett tapasztalatokat.

Ipariskola. Vasárnapi iskola. Felsőoktatás

Usinszkij jellemzéséhez hozzátartozik néhány olyan állásfoglalásának, cikkének ismeretése, amelyek tárgyát voltaképp nem lehet az ő nevelési szakterületéhez számítani, de ismeretük hozzájárul szellemi arcképének gazdagításához.

Szót emelt a városokban tömegével látható, már-már züllésnek indult tanulatlan, még gyermek kisinasok, kifutófiúk erkölcsi és anyagi kihasználtsága ellen. Fontosnak tartja, hogy – különösen a városokban, elsősorban Pétervárott – *ipariskolák* létesüljenek. Ez minden városi és zemsztvó-vezetőség érdeke, mert szerinte az elhanyagolt fiatalok műveltségének és erkölcsi színvonalának emelése

szolgálja majd egészségük megőrzését, képes lesz megakadályozni annyi gyermek elzüllését a lelkiismeretlen segédek, mesterek miatt, és nemkevésbé kívánatos a bűnmegelőzés szempontjából. Szakmai felkészítésen kívül az ipariskola az elemi ismeretek bevezetésével nyújtson bizonyos fokú, meghatározott általános műveltséget is. „Az ipariskola feladatát tökéletesen teljesíti, ha az iskola három-négy év alatt egy romlatlan, egészséges, írni-olvasni tudó fiút kinevel úgy, hogy az képes legyen igazi dolgozóvá válni s olyan keresethez jutni, amely a megélhetéséhez elégséges.”

Az ipariskolák létesítése filantróp, jótékony, de egyben hazafias cél is, mert ha így orosz iparosokat, mestereket tudunk nevelni, „akkor nem jönnek majd hozzánk nagyszerű adottságaink és gyenge tulajdonságaink idegen kizsákmányolói, hogy meggazdagodjanak.”

Usinszkijnak az ipariskolák szükségességéről szóló cikke volt az első olyan oroszországi megnyilatkozás, amely az ipari képzés gondolatát felvetette.⁹⁵

A *Vasárnapi iskola* a „pedagógiai tavasz” légkörében keletkezett önkéntes tanítói szellem szülöttje volt az 50-es évek végén: lelkes értelmiségiek vasárnaponként a tudásra vágyó hallgatóságnak, gyermekektől az írástudatlan

---

⁹⁵ „Необходимость ремесленных школ в столицах” (С.-Петербургские Ведомости, 1868.). Собр. соч. 3/589-597.

felnőttekig, ingyenes elemi és továbbképző oktatást nyújtottak az iskolahelyiségekben.

Usinszkij a maga részéről nagyszerű és örvendetes jelenséggént üdvözölte ezeket az iskolákat, melyek a haszontalan és káros szórakozások helyett hasznos időtöltést jelentenek.⁹⁶ Nagy erkölcsi jelentőségük abban áll, hogy „közelebb hozzák a művelt embereket a munkásosztályhoz.” A nép mohón igényli a tudást. Ő maga is megnézett két Vasárnapi iskolát. „Mutattak nekünk egy szabó-fiút, aki elkésett az iskolából, mert reggel 6-ig átdolgozta az éjszakát. Elkésett, de mégis eljött. Nem világos utalás ez arra, hogy itt a nép tanításának az ideje?” Az írás-olvasás képessége akkor fontos az embernek, ha az olvasmány „fejleszti az eszét, hasznos ismeretekkel gazdagítja és megerősíti benne a keresztény erkölcsi elemet.” De nem minden olvasmány szolgálja ezt a célt. „Olvasni – ez még nem jelent semmit; hogy mit olvasunk és hogyan értjük azt – ez a fődolog.” Önmagáért tehát ne siettessük az írástudást, hanem gondoskodjunk vele együtt a növendékek állandó értelmi és erkölcsi fejlesztéséről. Először a tanulók eszét és szívét kell mozgásba hozni, felkelteni bennük az erkölcsi és értelmi táplálék étvágyát, hozzászoktatni ehhez a táplálékhoz – s akkor ki lehet nyitni a könyvet

---

⁹⁶ „Воскресные школы” (ЖМНП, 1861.). Собр. соч. 2/489-512.

előttük. A beszélgetéseknél szem előtt tartandó formális célok: a növendék értelmi képességeinek, figyelmének, emlékezetének, képzelőerejének, ítélőképességének fejlesztése, de főleg az önálló továbbtanulás szomjúságának felkeltése és erre való rászoktatás. A reális célok az oktatás anyagának kiválasztásában jelennek meg. Egész évre szóló oktatási terv kidolgozását javasolja; a következőket kellene tanítani: ó- és újszövetségi történetek, erkölcsi kötelezettségek, az istentiszteleti cselekmények megértetése, főbb orosz és világtörténelmi események, fizikai jelenségek, állatfajok, fejszámolás, mértani, geometriai alapfogalmak, rajzolás; fontos a különböző mesterségek ismertetése, mivel a munka tudatosítása, a saját mesterségük iránti figyelem felkeltése „a Vasárnapi iskola által a kézműves osztálynak nyújtható legnagyobb jótétemények egyike.” „Kézműveseink száználmas gazdasági, értelmi és vallási állapota legyen állandóan a Vasárnapi iskolák szeme előtt.” A módszerrel kapcsolatban hangsúlyozza az új technikai találmányok modelleken és képeken való bemutatásának fontosságát, a minták, térképek, rajzok és főleg általában a képi ábrázolások óriási oktatási jelentőségét; kimerítően részletezi az ábécé-tanítás, írás-olvasás kezdeteit; legyen a Vasárnapi iskoláknak saját könyvtáruk. Helyesli az iskolák férfi és női tagozatra bontását. Szerinte

hasznos volna nőket is bevonni az oktató munkába. Egyébként a Szmolnij intézetben maga is létesített ilyen iskolát, amelyben az intézet végzős tanítónőjelöltjei oktattak.

A *felsőoktatás* rendszere a maga államilag szabályozott állapotában nem elégítette ki a 19. század liberalizálódó orosz értelmiségének elvárásait. A természettudományok nem kapták meg az egyetemeken az őket megillető helyet. Az egyetemi tanácsok és a professzorok kénytelenek voltak a hatalom utasításaihoz alkalmazkodni.

Usinszkij az kívánta, hogy a felsőoktatás rendszere is népi-nemzeti legyen, vagyis hozzáférhető a nép széles rétegei számára, tartalmilag pedig feleljen meg az ország társadalmi, gazdasági állapotának, és önállóan, szabadon, a cári hivatalnokok beavatkozásától és az idegen, külföldi befolyásoktól mentesen fejlődhessék.

Rámutatott, hogy „a század ipari irányzata ipari tudományokat követel.” Szükséges a felsőoktatás gyökeres tartalmi megváltoztatása: a vezető helyet a természetről szóló tudománynak, különösen a fizikának és kémiának, az emberről szóló tudománynak – fiziológia, pszichológia, pedagógia –, végül a társadalomról szóló tudománynak, a politikai gazdaságtannak kell elfoglalnia.

Normális feltételeket követelt a professzorok munkájához. „A professzor számára

olyan helyzetet kell teremtenünk, hogy módja legyen csak a tudománnyal és hallgatóinak javával törődni. Le kell mondani a professzorok irányításáról, vezetéséről: vezesse és irányítsa őket maga a tudomány, és nyugodtak lehetünk, hogy ez semmi rosszra nem vezet.” Az egyetemi tanácsok működését nem szabad rendszabályokkal korlátozni. Az egyetemi felvételeknél a latin és görög nyelvismeretet csak a filológiai karon kell megkívánni, bizonyos jártasságot a latinban az orvosi és a jogi karon is, de a matematika és a természettudomány tanulmányozásához a holt nyelvek ismerete nem szükséges. Nagy jelentőséget tulajdonított a professzor és a diákok egymás közti viszonyának. A hallgatókkal való humanus és egyéni bánásmódot kívánta.

„Az ember mint a nevelés tárgya”

A nevelő tevékenység szilárd elméleti alapjának hiányát sok pedagógiai gondolkodó megérezte; voltak, akik meg is fogalmazták. A pedagógia elméleti szinten való művelését a 19. században a németek fejlesztették modern tudománnyá. Ekkor érvényesültek Herbart pszichológiai és metafizikai eszméi, amelyek döntően befolyásolták a nyugati országok nagy részének pedagógiai gondolkodását. Ébresztő hatásuk alól az oroszok sem vonhatták ki magukat.

Jóllehet már a 18. század végén megjegyezte Novikov hogy „... már van elég anyag ahhoz a tudományhoz, amelyet pedagógiának lehet nevezni”, az orosz nevelés csak most került szembe a sürgető valósággal. Az 1840-es évektől fokozódik az érdeklődés a nevelés fogalma, tartalma, célkitűzései, mikéntje, az elmélet és a gyakorlat kérdései iránt. Belátják, hogy ezen a téren is nagy az elmaradás a haladottabb Nyugattól. A pedagógiai cikkek csak az oktatási gyakorlat problémáit tárgyalják, nevelési recepteket közölnek. Odojev-szkij hiányolja a tudományos pedagógiát. Szerinte a pedagógia egyelőre a különböző nézetek „csatatere” és Oroszországban „még csecsemőkorát éli”, mindenki azt teszi, amit éppen jónak lát, a gyermekeket úgy tanítják, „ahogyan a kuruzslók gyógyítanak” – a végső cél azonban a megfigyeléseken alapuló, az előrelátást biztosító tudomány.⁹⁷ Belinszkij meglepően új, természettudományos gondolatot vetett fel: a nevelés alapját képező pszichológiának a fiziológiára kell támaszkodnia. Usinszkij egyetemi mestere, Redkin, aki Braubach giesseni pedagógusnak a pedagógia alapvetéséről szóló könyve (*Fundamentallehre der Pädagogik*, 1841.) nyomán hangoztatta, hogy „a pedagógiának hiányzik a szilárd alapja”, a kérdésnek már külön cikket szentelt („Min alapuljon a nevelés tudomá-

---

⁹⁷ Idézi Струминский: П. Г. Редкин 36.

nya”, 1846.). Ebben elsőnek tett kísérletet a nevelés mint tudomány követelményeinek felvázolására. Eszerint a nevelés tudomány, de egyszerismind művészet; a pedagógia fő előfeltétele az ember természetének alapos ismerete; „a nevelés legyen oktató, a tanítás legyen nevelő”.⁹⁸ Idézi Braubach elvét a nevelés végcéljáról: „Nevelj úgy, hogy növendéked sajátmaga nevelőjévé váljék!”

Az orosz neveléstudomány megteremtése, a tudományos pedagógiai „meggyőződések” kialakítása Usinszkij állandó alapkövetelései közé tartozott. Hegel hatásának önmagában való legyőzése után, a spekuláció és a metafizika világából az élethez megtérve, már pedagógusi működése elején a nevelési tevékenység tudatosítását szolgáló irodalom hiányára mutatott rá. A nemzeti nevelés alapeszméjének tudatosítását főleg az akadályozza meg – mondja –, hogy a jelenlegi nemzedéknek nincsen filozófiai és pszichológiai műveltsége, megszokottságból a nyugati nevelési eszméket veszi át, holott azok az egyes nemzetekhez kötöttek, végül az, hogy a higgadt megfontolás helyett szenvedélyek dúlnak. Az 50-es évek végének pedagógiai mozgalmaiban uralkodó fogalomzavar felkeltette benne a gondolatot, hogy megkísérelje a fogalmak tisztázását. Svájcban ideje volt a korabeli tudományos irodalomba elmélyedni, és

---

⁹⁸ Uo. 69.

tervét valóra váltotta. Célja: az orosz nevelőknek módot nyújtani ahhoz, hogy meggyőződéseikben tudományos alapra helyezkedhessenek.

Az orosz tudományos pedagógiát megalapozó fő műve, „*Az ember mint a nevelés tárgya*” I.-II.⁹⁹ voltaképp pszichológiai munka, az embert azokban a fizikai és pszichofizikai életjelenségeiben öleli fel, amelyek a pedagógiával valamilyen kapcsolatban vannak. Az élők közül csak az embert jellemző „tisza pszichológiai”, vagyis szellemi jelenségeknek, a nyelvnek, az esztétikai, erkölcsi és vallási érzésnek szánt harmadik kötetet, amelyet a két első kötet betetőzéseként rövid pedagógiával zárt volna le, már nem tudta megírni.

A könyv előszavában – J. Stuart Mill megállapítására hivatkozva – elválasztja a tudományt a művészettől.¹⁰⁰ A tudomány tárgya az ember akaratától független múlt vagy jelen, a természet s az emberi lélek jelenségei, a matematikai viszonylatok és formák; a művészet viszont a jövőre irányul s az ember alkotó, teremtmő törekvése nyilvánul meg benne. Ebben az értelemben a nevelés nem tu-

⁹⁹ „Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии,” I. 1868, II. 1869. (Az I. kötet címlapján szereplő évszámmal szemben újabb adat szerint a kiadás éve: 1867. L. Собр. соч. 9/591.)

¹⁰⁰ John Stuart Mill (1806-1873) angol politikus, közgazdász, pozitivistá filozófus. Fenti megkülönböztetése „Logikájában” szerepelt.

domány – mondja Usinszkij –, hanem művészet, éppúgy mint a politika és a gyógyítás. A pedagógia tehát nem tudományos tételek, hanem csupán a nevelő tevékenység szabályainak gyűjteménye. De a szabályoknak a tanulmányozása még senkit sem tesz jó nevelővé, mert ehhez magának az emberi természetnek és léleknek a megismerése szükséges. E mélyebb ismeretek gyűjteményét tágabb értelemben vett pedagógiának, a nevelési szabályok összességét szűkebb értelemben vett pedagógiának nevezi. Utóbbi csak a nevelési művészet teóriája, amely azonban az előbbi tudományokkal összefügg, belőlük következik. A célt ugyanis a művészet maga tűzi ki – idézi Millt –, s elérését kívánatosnak tartva átadja a tudománynak; a tudomány megvizsgálja s közli a művészettel, milyen feltételek mellett érhető el a cél; ha a művészet ezek után kedvezően dönt a cél elérésének lehetőségéről, akkor a tudomány tételeit a gyakorlat szabályaivá alakítja át.

De honnan veszi a művészet a célt? Ennek megvilágítása filozófiai feladat, s feltételezi előbb a nevelési tevékenység területének megismerését. Nem lehet célja a nevelésnek az embert boldoggá, tökéletesebbé tenni vagy természetével összhangba hozni (Rousseau). Ezek nem egyértelmű, bizonytalan eszmék. A gyakorlati nevelő számára azonban feltétlenül szükséges a célok pontos és világos meghatá-

rozása. A nevelésnek céljában meghatározott eszméjét csak a nevelők saját, nyíltan kifejezett és nyíltan elfogadott szilárd meggyőződéseinek útján lehet megvalósítani. „Éppen ezért, amíg nem lesz nálunk olyan helyzet, amelyben szabadon, mélyen és szélesen, a tudomány alapján kialakulhatnának a filozófiai meggyőződésekkel amúgy is legszorosabban összefüggő pedagógiai meggyőződések, a mi köznevelésünk nélkülözni fogja azt az alapot, amely csak a nevelők szilárd meggyőződéseiből alakulhat ki.” A nevelő nem hivatalnok, ha hivatalnok, akkor nem nevelő. Idegen eszméket meg lehet valósítani, idegen meggyőződéseket nem.

A nevelés eszközeinek meghatározásában az antropológiai tudományok szolgálnak alapul. Ezek az anatómia, fiziológia, patológia, pszichológia, logika, filológia, földrajz, statisztika, politikai gazdaságtan és a tágabb értelemben vett történelem: vallástörténet, civilizációtörténet, filozófiai rendszerek, irodalmak, művészetek története és végül a neveléstörténet. „Ha a pedagógia az embert minden vonatkozásban nevelni akarja, akkor előbb meg kell őt ismernie szintén minden vonatkozásban.” Az egyetemeken pedagógiai, illetve antropológiai karokat kell szervezni az e tudományokra alapozott pedagógiai művészet fejlesztésére. Amíg ilyen karok nem létesülnek, az irodalom útján kell hatni a nevelési

elmélet kialakítására. A pszichológia Németországgal és Angliával összehasonlítva igen elhanyagolt terület nálunk – írja. A többi alaptudomány sem fejlődött ugyan még tökéletessé, de azért nevelési elmélet már építhető rájuk. Ez majd a tudományok haladásával együtt fog tökéletesedni. A pedagógia „valamennyi művészet közül a legátfogóbb, legbonyolultabb, legmagasabb és legszükségesebb”. Nemcsak a tudományokra való támaszkodást kívánja meg, hajlam és képesség is kell hozzá. Eszménye örök és soha el nem érhető: a tökéletes ember. Még csak e művészet kezdetén vagyunk, nem tudunk sem tanítani, sem érzelmi, sem igazi akarati nevelést adni, pedig a tudományok tényei fényes jövőt jósolnak a pedagógiának.

Az úgynevezett „pedagógiai érzék” Usinszkij szerint nem egyéb, mint a saját lelki élményeinkből táplálkozó pszichológiai érzék, s megvan mindenkiben, aki az emberi lélekre hatni akar. A szónok, a költő, a színész, a politikus stb. ugyanezzel él a saját területén. A pszichológiai érzék az élet folyamán fejlődik ki, nem velünk született, viszont ha nincs meg, a tudományos pszichológia sem képes bennünk létrehozni. Ezen az érzéken kívül szükség van a pedagógiai tapasztalatra is, bár ennek következtetései igen bizonytalanok az eredeti okokat illetően. Szilárd pedagógiai szabályok levonására sem

az érzék, sem a tapasztalat nem elégséges, a pszichológia tudományos tanulmányozására is szükség van, hogy eljárásunk racionális és tudatos legyen. A nevelőknek az ember testi-lelki természetének tanulmányozására s az antropológiai tudományok felfedezte törvényekre kell támaszkodniuk. Ezek alapján önmaguk fogják a helyes pedagógiai szabályokat maguknak levonni.

Usinszkij komoly filozófiai műveltséggel rendelkezett, gyakran idézi Arisztotelész, Descartes, Spinoza, Locke, Rousseau, Kant, Hegel gondolatait, a történész Buckle-t; alaposan ismerte a korabeli pszichológia és fiziológia irodalmát; különösen hatott rá Spencer, Bain, Darwin, Comte, Lotze, Herbart, Wundt, Waitz, sokat tanult J. St. Mill említett művéből és Fr. Ed. Beneke nevelési-lélektani munkáiból; fiziológiai nézeteit honfitársa, I. M. Szecsenov megállapításai is befolyásolták.¹⁰¹ De Usinszkij nagyon kritikusan foglalt állást. Szerinte a pedagógiai valóság színvonaláig még egyetlen pszichológiai rendszer sem nőtt fel. Herbartot pszichológusként „nagy”-nak s egyszersmind „álmodozó”-nak mondja; nem tartja jónak metafizikáját és pedagógiáját: ő és Beneke is saját lélektani teóriáikra építet-

---

¹⁰¹ И. М. Сеченов (1829-1905) az orosz fiziológiai kutatás és iskola megalapítója. Fő művei: Рефлексы головного мозга, 1866; Физиология нервной системы, 1866; Физиология органов чувств, 1867.

ték a pedagógiát, de ez náluk spekuláció és metafizika, nem tudomány. Ő viszont a kétségtelen tényeket akarja rendbe állítani, bármelyik filozófusnál vagy pszichológusnál találta is legyen őket, s ahol a tények hallgatnak, oda a legvalószínűbb hipotézist állítja, megjegyezve, hogy ez csak hipotézis. Az irodalom felmutatta tények legbiztosabb ellenőrzője szerinte az önmegfigyelés, saját élményeink. Az empirikus, tapasztalatra épülő tudomány tiszteletében az angol gondolkodókhoz állt közel. Metafizika-ellenessége a pozitivizmus alapelvehez vezette: „a pozitív tudománynak nincsen joga, sem kötelessége túlmennie a tényen.” Nem épít elvi rendszert, saját elméletét „faktikus”-nak nevezi.

Határozottan foglalt állást a materializmussal szemben. A spekulációkra épített pszichológiánál nem kevésbé élesen ítélte el Vogt, Büchner, Moleschott fiziológiává oldott lélekmagyarázatait. Egyébként a materializmust mint a dolgok végső magyarázatát – éppúgy, mint a német idealizmust – metafizikai monizmusánál, tehát lényegénél fogva tartotta helytelennek, s nem csupán a korabeli „vulgáris” materializmussal állt szemben. Viszont nagyra értékelte, és a tudomány, a gondolkodás és a nevelési művészet számára rendkívül hasznosnak mondta a természettudományoknak az anyagra, anyagi tényezőkre épülő materiális irányultságát, melyet – kissé

óvatlan szóhasználattal – szintén „materialistának” nevez. A materialista filozófia érdekeit a jelenségek természeti, tapasztalható mivoltának tanulmányozására való indításai-ban látja; szerinte ezzel „javítják ki” Hegel metafizikáját.

Usinszkij könyve, a mű alcíme szerint egy „pedagógiai antropológia kísérlete” volt. Ennek megfelelően az ember szervezeti adottságaiból, tehát az idealista filozófusoktól eltérve az anyagi világból indult ki, és az oktatás és nevelés pszichofizikai alapjait igyekezett a kor tudományos eszközeivel megtalálni.

„Az ember mint a nevelés tárgya” rövidebb fiziológiai alapvetés után, amelyben az élők szervezetével, az érzékelésekkel, az idegrendszerrel, a reflexekkel, szokásokkal stb. foglalkozik, a pszichológiai jelenségeket a tudat, érzés, akarat fejezetei alá csoportosítva tárgyalja és mindenütt rögtön alkalmazza a pedagógiára. (Úgy látszik, a III. kötet még a logikát vette volna a fiziológia és a pszichológia után a pedagógia alaptudományául.)

Usinszkij megkülönbözteti az anyag és a lélek egymástól eltérő érzetét az emberben, de kizárja egymástól független meghatározásuk lehetőségét. „A lelket csak az anyag, az anyagot csak a lélek kizárásával tudjuk felfogni.” A lelket az anyagtól a tudat különbözteti meg, amelyet a külső világnak az idegrendszeren át közvetített benyomásai váltanak

ki. A tudat a tapasztalat eredménye, pszichofizikai aktus. Ennélfogva a pszichológiának vizsgálódásait az érzetekkel kell kezdenie. Az érzetek azonban nemcsak a tudat, hanem az akarat jelenségeinek is kiváltói. Az akarat szabad. A lelki jelenségek középpontjába azonban Usinszkij nem a tudatot vagy az akaratot, hanem az érzelmet, érzést állítja. Az érzelmek az érzékszervek által közvetített és észlelt érzékelések útján vagy a testi szervezet saját állapota révén a lélekben jönnek létre. A szív érzelmei: elégedettség, elégedetlenség, vonzalom, ellenszenv, harag, félelem, bátorság, szégyen stb., az értelem érzései: összehasonlítás, csodálkozás, kételkedés, várakozás, siker stb., a szív és az értelem közös érzései: unalom, bánat, csüggedés. Az érzelem minden lelki jelenség alapja, a tudat és akarat területén megnyilvánuló emberi tevékenység elsődleges oka és végső célja. Az érzelmek alapja viszont a velünk született eredeti törekvésekben rejlik. Az emberi személyiség pszichológiai szerkezetének legfelső rétege a szellemi sajátosságokat tartalmazza, ezek: az akarat, jellem, meggyőződések, hajlamok stb. Az értelmi, szellemi megismerés az eszmék útján jön létre. Az eszmék rendelkeznek a gondolatokkal. „Szigorúan véve nem szavakkal, nem fogalmakban és képzetekben, hanem eszmékben gondolkozunk, amelyek egybefűzik a szavakat, a fogalmakat

és a képzeteket. ...A szó a fogalmat fejezi ki, de nem az eszmét; mivel mind a szó, mind a szóba öltöztetett fogalom csupán az eszme kifejezését szolgálja, amely mindig a szavak között van, [az eszme] a szavak megválasztásában, de nem a szavakban fejeződik ki.” Az ember az élőlények színvonalát a szellemi jelenségekben – erkölcs, nyelv stb. – haladja meg. Mindez az öntudat révén jön létre. Maga a szó sem a tudat alkotása, tudata az állatnak is van, hanem az embert jellemző tulajdonságé, az öntudaté.

A pedagógia tehát végeredményben önálló mint művészet, de alaptudományokra épül. Az antropológiai alaptudományok közül legfontosabb számára a pszichológia. A nevelés mint gyakorlati tevékenység a pszichikai és pszichofizikai jelenségek területén zajlik le. „A nevelés az idegek azon tulajdonságán alapszik, hogy képesek elsajátítani a reflexek új asszociációit és megbontani a régieket ... Így magától megnyílik annak teljes és tágas lehetősége, hogy a szoktatás révén az emberi szervezetbe lényeges változásokat vigyünk be: ezek megadják neki azokat a képességeket, amelyekkel a természet nem ruházta fel.” A szokások és készségek, az emlékezet stb. idegfiziológiai alaptermészetéből kifolyólag az ember fizikai és elméleti erői korlátlanul fejlődhetnek. A szoktatásnak rendkívül nagy jelentősége van, s ezt a pedagógia még alig

használta ki. A meggyőződés a személyiség szükségleteinek a lélekben folyó harcából és a nevelésből együttesen keletkezik, s csak akkor válik a jellem alkotó részévé, amikor a tudatos cselekvésből szokás, ebből pedig hajlam fejlődik. Így szabadul fel az akarat és az ész új meg új területek meghódítására.

Usinszkij hangsúlyozza az erkölcsi nézetek és a cselekedetek, a tudat és a tevékenység egységét. A fejlesztő oktatás végcélja „nem maga a tudás, hanem az eszme, az idea, amely a gyermeki értelemben ennek vagy annak a tudásnak az elsajátítása révén kifejlődik.” Nevelési szempontból legfontosabb az igazság (a tudomány), a jóság (az ember humanisztikus eszméje) és a szépség (az igazság és jóság konkrét megtestesülése) általános eszméit, fogalmait a gyermek tudatában meggyökereztetni. A nevelő oktatás célja az, hogy a „nevelés eszméi a növendékek meggyőződéseivé, ezek szokásokká, ezek hajlamokká” váljanak. „Mindent az ember hajlamai döntenek el és azok a meggyőzések, amelyek benne a hajlamok erejére tettek szert.” Ez az egységes, erős jellem kialakításának útja. Az ilyen jellem nem ismer szakadékot az eszmék, meggyőzések és a gyakorlati tevékenység között.

Usinszkij könyvének megjelenésére a korabeli pedagógiai lapok azonnal reagáltak, dicsérték a szerző rendkívüli tudományos

tájékozottságát, méltányolták önállóságát, érdemeit a honi pszichológiai tudomány megteremtésében. Kifogás alá esett több alapvető tétele, rámutatnak a tapasztalat és a „faktikus” anyag túlzott értékelésére, egyesek a test-lélek dualizmusához való ragaszkodását vetik szemére. Eredetiségét azonban mindenki elismeri. A későbbi kritikusok - a szakpszichológia képviselői - szerint is szinte önálló „orosz pszichológiát” alkotott. A szovjet időszak első évtizedeiben mutatkozó világnézeti idegenkedés az 1940-es évektől helyet adott Usinszkij újraértékelésének; művét a pedagógia pszichológiai alapokra építésének első kísérleteként tartják számon, de változatlanul szemére vetik metafizikai dualizmusát és idealizmusát, bár szerintük „materialista vonásai”, „materialista tendenciái” voltak, „haladt a materializmus felé”, – s így „világnézete ellentmondásos” maradt.

Érdemeinek méltatói rámutatnak, hogy ő volt az első pedagógus, aki az orosz nevelés számára korának pszichológiai eredményeit összegyűjtötte, feldolgozta és értékelte, ugyanakkor, amikor a nyugati filozófusok még pszichológiai konstrukcióikat alkalmazták a pedagógiai tapasztalat világában. Munkája a gyermeklélektan megszületése előtti korszak pedagógiai pszichológiájának értékes kísérlete. A korabeli pszichológiából átvett tudományos tények, pl. az asszociációs fo-

lyamatok döntő szerepével kapcsolatos megállapítások azóta ugyan általában elavultak, Usinszkij pedagógiai következtetései viszont többnyire ma is érvényesek. Az angol empirizmusra és a pozitívizmusra támaszkodva felül tudott emelkedni Herbart lélektani rendszerén.

Kétségtelen, hogy „Az ember mint a nevelés tárgya” nagy jelentőségre tett szert az orosz pedagógiában. Világos fejtegetései, a személyes átéltség varázsa, minden formalizmustól mentes, közvetlen útmutatásai a vérbeli nevelő meggyőző sugalmazásaként hatottak, s fél évszázadon át a nevelők számtalan nemzedékének jelentettek teljes elméleti iskolázást. Az elmélet terén ilyen nagy feladatot maga elé tűző és ekkora szerepet játszó munka többé nem is jelent meg. Usinszkij szerette volna könyvét rövidített formában angolul is kiadni, de már nem jutott hozzá.

„Népiskoláink keletkezéséről”

Az orosz elemi oktatás még a 19. század második felében is rendkívül elhanyagolt terület volt. Hivatalos adatok szerint 1856-ban a teljes összbirodalomban 8227 különböző fajta népiskola volt 450 ezer tanulóval, ami az elemi iskolás korú gyermekek 1/12-ed részének felelt meg; a teljes lakosság 5-6%-a

volt írni-olvasni tudó.¹⁰² A nép ekkor kezd ráébredni tudatlanságára: 1869-ben Oroszországban már 33 ezer elemi iskolát számoltak – nem tudni, hogy ebből mennyi volt a „szabad megegyezésen” alapuló, épülettel, helyiséggel nem rendelkező „iskola” –, s minden 100 lélekre 0,6 elemi iskolás gyermek esett. Csernisevszkij egy adata szerint a 65-70 milliós birodalomban legfeljebb ha 5 millió ember tudott írni-olvasni!

A korszerű iskola megteremtését sürgető kapitalizálódó, polgári társadalom igényeit a 60-as években meghozott hivatalos iskolai reformok csak részben elégítették ki. A legnagyobb bajon nem segítettek: az elemi iskolák kiáltó hiányának megszüntetésére nem tettek semmit, az oly alaposan előkészített 1864. évi „Népiskolai rendelet”¹⁰³ nem intézkedett az általános kötelező oktatás bevezetéséről. A hivatalos megokolás szerint ennek hármask oka volt: a parasztnak nincsen az iskolára pénze, nincsen elég tanító, a kötelezőség bevezetése pedig még nem időszerű.

A társadalom azonban maga cselekedett. Az ugyancsak 1864-ben végre államilag létrehozott helyi önkormányzati szervek, a zemsztvók működésének megindulásával kézzelfogható eredmények voltak születőben. Az állam ugyan az iskolát a zemsztvók nem

---

¹⁰² Ососков 41.

¹⁰³ „Положение о начальных народных училищах”, 1864.

kötelező kiadásai közé sorolta és egyébként is igyekezett a társadalomnak az iskolák finanszírozásán túlmenő öntevékenységet korlátozni, az egyház pedig a liberalizmus mint világnézet terjedését ellenezte, a zemsztvók a 60-as évek végétől mégis, minden akadály ellenére, pezsgő életet vittek a vidék pedagógiai világába, tanítói gyűléseket, továbbképző tanfolyamokat szerveztek, különböző újíásokat hajtottak végre. A 70-es években kb. tízezer új zemsztvó-iskola létesült. Fokozatosan mindenfelé az egytanítós, háromévfolyamos típus terjedt el.

A népiskolai rendelet értelmében a plébániai iskolák kivételével a különböző hatóságok, minisztériumok, testületek, magánosok kezelésében levő valamennyi elemi iskola a Közoktatási Minisztérium tanügyi fennhatósága alá került. A tanügyi központosítás a fenntartók egyéb kötelezettségeit és jogait nem érintette, mégis erős kétkedést szült a régi rendet őrző – és pl. a zemsztvók iskolai működését is külön kormányzati szervvel, a Kerületi iskolatanáccsal¹⁰⁴ ellensúlyozó – cári hatalom intézkedéseivel szemben. A bizalmatlan orosz értelmiség képviselői közé tartozott Usinszkij is.

Élete utolsó két és fél évét a súlyosan beteg ember már otthon töltötte, és nagy művének harmadik kötetén dolgozott. Tevékenyen

---

¹⁰⁴ Уездный училищный совет

részt vett a főváros pedagógiai életében, lendületet vitt előadásával a Redkin elnöklete alatt működő Pedagógiai Társaságba s az orosz nevelői világ központjává tette. Széles körű levelezést folytatott iskolaszervezési és nevelési ügyekben. Anyagi gondjai nem voltak, viszont a nedves pétervári éghajlat alatt tuberkulózisa mindjobban elhatalmasodott rajta.

Egyre közelebb jutott a nép iskolai igényeinek megértéséhez. A problémákat éles látással, helyes történeti érzékkel, elvi magaslatról ítélte meg. Rámutatott az állami iskolázásnak a néptől való idegenségére. De reménykedett a nemzeti iskolázás egységes kialakulásában, – ha a népben megbíznak. Az általános, kötelező elemi iskola bevezetését követelte, ám a népoktatást teljesen a nép kezében szeretne volna látni. A hatóság és a felsőbb réteg csak meggyőzéssel, magyarázattal, példával, anyagi és szellemi segítséggel álljon a nép mellé. Sokat várt a zemsztvóiskoláktól, a népoktatás szilárd alapjának vélte őket. Korábban az egyháziaknak is szerepet szánt a népiskolában, a papságot tartotta a legjobb oktatóknak és nevelőknek. De a vallási-nemzeti nevelésnek ezt a tanítók személyében való közvetlen összekapcsolását végül elejtette, megértve, hogy a nép a világi és a vallási nevelés különválasztását kívánja.

A nevelés a társadalom ügyének, nem pedig az „adminisztráció” kérdésének tekintendő – hangoztatja mintegy végrendeletként „*Népiskoláink keletkezéséről*” szóló utolsó cikkében¹⁰⁵ – melyet az állami cenzúra már alig engedett át. A nép igazi iskolái – írja – a legtermészetesebb módon, a nép kívánságából és a zemsztvók közreműködésével kezdenek végre kialakulni Oroszországban. Az egyházi iskola eszméje nem gyökerezett meg mélyebben sem a népben, sem a papságban. A nép látja, hogy papja nem ér rá foglalkozni a tanítással, ezért saját tanítókat akar, akikkel ő egyezik meg, és saját iskolát, amelybe az állam sem avatkozik bele. A földművelő paraszt vissza akarja kapni fiát az iskolától, és fél minden szolgálati jellegtől, amellyel a hatalom az iskolázást Nagy Péter óta összekötötte. A felsőbb osztályok ma is a szolgálatra és rangra vezető utat látják az iskolában. „Nagy Péter hatalmas karjával Európa vitorlásához kötött, s mi ezt alig tudtuk nyomon követni, minduntalan át kellett alakulnunk, hogy el ne maradjunk.” Siettünk kiképezni a szükséges embereket, így az állam nem a nép iskolázásával törődött, hanem gimnáziumokat, egyetemeket, akadémiákat alapított. A felső rétegek európai színvonala és a nép tömegeinek elmaradottsága közt igen nagyra

---

¹⁰⁵ „Общий взгляд на возникновение наших народных школ” (Народная школа. 1870.). Собр. соч. 3/607-625.

nőtt a különbség. A nép azonban, felszabadulása után most kialakítva saját iskoláját, ezt családi ügyének tekinti és senki beavatkozását nem kívánja. A zemsztvók is csak felvilágosítással, meggyőzéssel, anyagi és szellemi segítséssel érnek el eredményeket, nem erőszakkal, tilalmakkal vagy szabályozgatással. A hatalomnak nincsen oka bizalmatlanságra, a nép a legkonzervatívabb réteg, semmiféle vallási vagy politikai eltévelyedésbe nem fogja engedni az iskolát, – míg az állami adminisztrációban a folyton változó legkülönbözőbb „irányzatok komédiája” játszódik le az utóbbi időben. Egyébként a jelenlegi nemzedék tisztában van az állami felügyelet eredményeivel. Az iskola ügyeiben a szülőknek kell tevékeny részvételt engedni minden vonatkozásban, és nem lesz baj. A paraszt is kézben tudja tartani iskoláját. És ha felügyeletről van szó, ott az egyház és a zemsztvó, érdekük az iskola lojális szelleme, majd vigyáznak rá.

Usinszkij sok munkáját, tervét volt kénytelen 47 éves korában abbahagyni. 18 éves idősebb fiának véletlen szerencsétlenség folytán bekövetkezett hirtelen halála igen lesújtotta, és a betegségtől legyengült szervezete nem bírta tovább a küzdelmet. 1870. december 21-én (mai időszámítás szerint 1871. január 3-án) halt meg Ogyesszában.

Kijev mellett a Vidubickij kolostorban temették el.

Usinszkij „az orosz pedagógia atyja”

Usinszkijt, az embert elsősorban hangsúlyozott patriotizmusa s az orosz nép ősi érényeibe vetett hit jellemezte. Ösztönösen védekezik a ridegebb, racionális nyugati életforma ellen.

Megkísérli az olvasóval átéreztetni azt a különbséget, ami az orosz – szerinte tipikusan „szláv” – ember közvetlen érzéseket tükröző döntései és a Nyugat latolgató, kiszámított gondolkodásmódja között fennáll. Az angol, német, francia nevelésből egyaránt hiányzik az emberi kapcsolatoknak az a mesterkéetlensége, mélysége és szívmelege, amit a szláv családra talál jellemzőnek. „Van valami megfoghatatlanul hideg, tartózkodó, kifejezésre nem jutó ezekben az úgymond kitűnő kapcsolatokban, amelyek értelmesen kiszámítottak, sőt lehet, hogy nagyon hasznosak, de kellemtlenek a szláv ember patriarkális szívének, amelyeket észreveszünk a nálunk élő külföldi családokban és a nyugati írók családregegyeiben.”¹⁰⁶

Másrészt pontosan érzi és agyával felméri a Nyugat haladottságának fényében csak

---

¹⁰⁶ Собр. соч. 2/471.

még élesebben kirajzolódó orosz nevelésügyi elmaradottságot. Már legkorábbi munkáitól, írásaitól kezdve ugyanazt az ősi, még a kijevi kultúrában gyökerező orosz magatartást képviseli, hogy a fejlettebb országok eredményeitől nem szabad elzárkózni – mint a szlavofilek ajánlják –, hanem amit csak lehet át kell venni, de az átvétel csak az orosz igényeknek megfelelően, szervesen történjék. Ennek a szerves átvételnek volt kiváló képviselője a nevelés terén Usinszkij. Kétségtelen az is, hogy benne az orosz hazafiság, eredetiség, nemzetiség bizonyos patriarkális nosztalgia irányába való eltolódottsága élete végéig megmaradt.¹⁰⁷ Megmutatkozott ez pl. az egyházi szláv nyelv nagy jövőjébe vetett hitében is.¹⁰⁸

Usinszkij kiemelkedő alkotó volt, valóban jelentős lépéssel vitte előre a kor orosz nevelésügyét. Gondosan, kiváló pedagógiai érzéssel és irodalmi tehetséggel megírt tankönyvekben, a „Gyermekvilág”-ban és az „Anyanyelvünk”-ben gyakorlatilag mutatta be az anyanyelv útján való fejlesztő-nevelő oktatást és a tanítás helyes didaktikai menetét. Jó lélekismerő volt, tudta, hogyan kell bánni a gyermekekkel, tanítványai szerették. „Az orosz pedagógia atyja”, ahogyan kortársai nevezték, lényé mélyén művész, ezért is ne-

---

¹⁰⁷ Егге Медынский mutat rá: Основы, Собр. соч. 1/24-40.

¹⁰⁸ Собр. соч. 7/260.

hezebb őt a pedagógiai elmélet terén megítélni.

Több vonatkozásban mindenesetre övé az elsőség. Ő az első egyike, akik a pedagógia tudománymivoltának kérdésével Oroszországban foglalkoztak. Tudományfogalma a kor természettudományának sugallatára erősen empirikus, nem is tudja a pedagógiára alkalmazni. A pedagógia nem tudomány – mondja –, hanem „művészet”, ami azonban nála J. St. Mill formális, logikai fogalmán túlmenően az ember szellemi élete által tartalmi meghatározottságot kap: „Minden gyakorlati tevékenység, amely az ember legmagasabb erkölcsi s egyáltalán szellemi szükségleteinek kielégítésére törekszik, tudniillik azokéra, amelyek kizárólag az ember tulajdonai és természetének megkülönböztető vonásait teszik, már művészet.” Egyébként a „művészet” formális szempontból Millnél és Usinszkijnál egyaránt a tudomány empirikusan vizsgálódó mivoltával élesen szembeállított gyakorlati tevékenységet jelenti, amelyben az élet cselekvő, alkotó, teremtő momentuma a döntő. Tudomány és művészet e kiélezett ellentéte folytán a tudományok és a nevelés között is szakadék keletkezett. Ezt a szakirodalom szemére is szokta vetni Usinszkijnak.

Álláspontja már életében is heves vitákra adott alkalmat, így pl. 1864-ben a Pedagógiai

Társaságban tartott előadása alkalmával. Irodalmi forrásai és kortársainak nézetei eltérőek; mint említettük, Beneke is művészetnek tartotta a pedagógiát, Belinszkij tudománynak, Redkin szerint tudomány, de egyszerűsmind művészet, Tolsztoj szerint művészet. A problémát természetesen a „tudomány” fogalmának a kor gyorsan fejlődő természettudományaiból vett szuggesztív mintája okozta, a „szellemi”, vagy „társadalmi”, tudomány fogalmát majd csak a 19. század vége teremti meg. A nevelés gyakorlatában egyébként nem vallott merev álláspontot, teljesen tisztában volt azzal, hogy a gyakorlat nem csak a pedagógus művészi képességeinek kérdése – ami végeredményben pl. Tolsztoj pedagógiai művészetét akár igazolhatná is –, hanem ezen túl: tanítási mesterség. „A gyermek tanítása a művészet és a mesterség határterülete, s bírnia kell mind az első szabadságával, mind a második szabályozottságával.”¹⁰⁹

Mint tudós: kritikus szemű, analitikus megfigyelő, pontos, józan következtetésekkel. Viszont nemzeti érzésének lírai mélységeiben fogant sommás megfogalmazásai, pl. az orosz nemzetiség-pravoszlávia-tudomány végső elvi összefüggése s a nevelésben ját-

---

¹⁰⁹ 7. svájci levél. Собр. соч. 3/241.

szott szerepe tekintetében kihívták a bírálók ellenvetéseit.¹¹⁰

Feltűnik nagy pszichológiai beleérzése mások lelkivilágába. Minden írása, tanácsa tükrözi, hogy milyen alaposan ismerte a kisgyermekek lelkét, érzéseit. Oroszországban ő volt az első, aki a tanulás pszichológiai feltételeinek, az emlékezőtehetségnek, a figyelemnek részletes elemzését kidolgozta. Pszichológiai érdeklődésének kezdetei valószínűleg moszkvai egyetemi éveire mennek vissza. A nevelés lélektani alapjainak kidolgozására később „monográfia”-sorozatot tervezett, de ez „*A figyelem*” c. tanulmányával be is fejeződött.¹¹¹ Elsőként tett különbséget általános didaktika és szaktárgyi módszertanok között.

A nevelés tényeit a maguk konkrétságában mélyen átélte, s elméletét tudatosan élményei tárgyszerű körére korlátozta. Nem elvont fogalmakban gondolkodott, célja nem pedagógiai alapelvek vagy törvények szigorúan összefüggő logikai rendszerének, valamely „szisztémának” a létrehozása, nem foglalkozott a nevelés rendszeres elvi meghatározásával, céljával, módszereinek kidolgozásával. A korabeli természettudományos pszichológia és fiziológia nyújtotta lehetőségeket örömmel kihasználta, s ezeket az ő idejében feltűnő

---

¹¹⁰ L. Каптерев cikkét.

¹¹¹ „Внимание” (ЖМНП, 1860.). Собр. соч. 2/362-424.

érzéssel és őszinteséggel képviselte. Irtózott minden „spekuláció”-tól, kizárta az ennek tartott metafizikát is. Nem félt a hit vesztélyeztetésétől, ellenkezőleg, az új igazságokban is a kereszténység lélektani igazolását látta. A tényekre, „faktum”-okra épülő tudomány feladatát mindenestre elkülönítette a hitre épülő vallás szerepétől. „A tudomány csak az ésszel felfoghatót tanulmányozza, a vallás az ember szellemét az örök és örökké fel nem fogható felé irányítja. A tudatos gondolkodás a tudomány alapja; a mindenkivel veleszületett hit a vallás alapja.” Elméletének filozófiai behatárolását nem tűrte, tiltakozott az ellen, hogy akár idealistának, akár materialistának tartsák. Viszont nem egyszer átvett materialista megfogalmazásokat, anélkül, hogy filozófiai horderejüket lemérte volna.

Usinszkij ellentmondásainak forrása éppen az elvi rendszerezéssel szemben mutatkozó ellenszenv volt. A haladó, „materiális” tudományokból a szükséges tényeket ki akarta válogatni. Ez a válogatás azonban olyan elvi egyértelműségből fakadó kritikai készséget kívánt, amelyre csupán pszichológiai érzékenysége – határozott filozófiai állásfoglalás nélkül – már nem bizonyult elégségesnek.

Látja, érzi az orosz társadalom nagy ellentéteit, s minden rokonszenve az egyszerű, dolgozó népé. Hitt a felvilágosítás, a nevelés átalakító hatásában – akárcsak Tolsztoj és oly

sokan mások. Harcolt a nevelés szervtelensége és élettelensége ellen. Működésével, könyveivel legyőzte a megmerevedett nevelésügyi formalizmust. Organikusan látott, új életet vitt az iskolai világba. Benne virágzott ki a Lomonoszov óta érlelődő s Belinszkij eszméiben tükröződő orosz nemzeti nevelés gondolata; elsőként teremtetett valóban nemzeti sajátosságokra épülő pedagógiát. A nemzet népiskoláinak létrejöttével párhuzamosan ő alkotta meg a nemzeti nevelés elméletét. „Az ember mint a nevelés tárgya” c. fő művével többet tett a pedagógiának a tudomány szintjére emelése érdekében, mint előtte Oroszországban bárki más.

A 19. században Nyugaton elég későn érvényesülő herbarti nevelőoktatás programját Usinszkijnek sikerült a „fejlesztő oktatás”-t megvalósító tankönyveivel Oroszországban még jókor és Herbarttól függetlenül a gyakorlatba bevezetnie. Ennek jelentőségét, értékeit már kortársai is világosan felismerték, tudták, hogy Usinszkij az anyag módszeres és didaktikai feldolgozásának művésze.¹¹² Pedagógiai éleslátását az idő egyre jobban igazolta, megbecsülése a halála óta eltelt nemzedék- és rendszerváltások alatt is egyre nőtt. Az ő elveit vallották, gyakorlatát követték, tankönyveit vették alapul a kor kiváló orosz pedagógusai, Ny. A. Korf, Ny. F. Bunakov, V. I.

---

¹¹² Софп. соч. 7/345.

Vodovozov, V. Ja. Sztojunyin, D. I. Tyihomirov.

„A pedagógiában Usinszkij után szinte nem is jutottunk előbbre – írta E. Budde nyelvész-professzor 1901-ben –, pedagógiai elvei közül egyetlenegy sem évült el és nem helyettesíthető újjal, jobbal; a pedagógia területén Usinszkij oly előrettekintő és messzire látó volt, hogy csak azt lehet mondani, hogy a pedagógia ma az Usinszkij által kijelölt úton halad.”¹¹³

Usinszkij gondolatai a szovjet korszak pedagógiájában és a kutatásban tovább éltek, foglalkoztak velük, bár személyét és különösen a vallásra vonatkozó nézeteit sohasem tudták elfogulatlan őszinteséggel ismertetni – inkább kihagyták vagy ideológiai elmaradottságaként jellemezték. De nagysikerű olvasókönyveit nem lehetett a gyakorlatban mással pótolni. Ezeket – a szovjet nevelés számára elfogadhatatlan vallásos-morális vagy alattvalói hűségre nevelő részek kiiktatásával – a Szovjetunió egykori területén sokszor kiadták, és valamennyi nemzetiség nyelvére lefordítva közkézen forognak.

Jelenleg – az 1990-es évek végén – Usinszkij újraértékelésének jelei mutatkoznak az ismét magára találó orosz pedagógiában. Beigazolódnak Modzalevszkij még 1881-ben

¹¹³ Е. Будде: О значении Ушинского... (Русская школа, 1901, № 7-8). Id. Струминский, Собр. соч. 7/355.

mondott szavai: „Szilárdan meg vagyunk győződve, hogy mennél inkább kifejlődik a mi pedagógiai irodalmunk és mennél tökéletesebbé válik az orosz iskola, annál jobban kell növekednie K.D. Usinszkij jelentőségének.”¹¹⁴

Usinszkijt nevelői tevékenységének és gondolkodásának nemzeti és emberi értékei valóban az orosz történelem nagyjai közé emelik. Az orosz nevelés vele nemcsak törvényadóját kapta meg, hanem benne érte el apoteózisát is. Született nevelő volt s egyszerismind népe nemes sajátosságainak megtestesítője. A pedagógiába a maga eredeti ihletét vitte, életet teremtett, és nemzedékek elébe szabott új irányt. Tankönyvei, elméleti munkái egészen máig az orosz nevelés gyakorlati, didaktikai és tudományos alapvetésének számítanak. „Usinszkij a mi igazi nemzeti pedagógusunk, pontosan úgy, mint Lomonoszov a mi nemzeti tudósunk, Szuvorov nemzeti hadvezérünk, Puskin nemzeti költőnk, Glinka nemzeti zeneszerzőnk.”¹¹⁵

Legemberibben talán mégis M. Pavlovszkij professzornak az ogyesszai székesegyházban mondott búcsúszavai fejezték ki Usinszkij el nem múló, valóban egyetemes pedagógiai érdemét: „Íme a fáradhatatlan férfiú, akit oly

¹¹⁴ Собр. соч. 11/455.

¹¹⁵ Л. Н. Модзалевский, *id.* Сов. Пед. 1974/1. с. 5.

régóta várt az orosz iskola és család, aki könyveivel megkönnyítette a tanulást, és a gyermek és tanítója számára keserűből édessé varázsolta az iskolát.”¹¹⁶

S ki az, aki nem tartoznék egy ilyen nevelőnek szívből jövő, mélységes hálával?

---

¹¹⁶ Id. E. Ф. Збандуто: Одесская пресса о кончине Ушинского. (Сов. Пед. 1974/2. с. 117.)

R ö v i d í t é s e k

АПН	Академия Педагогических Наук, Pedagógiai Akadémia
вып.	выпуск, füzet, rész
ЖМНПр.	Журнал Министерства Народного Просвещения Közoktatási Minisztérium Lapja
избр. пед. соч.	избранные педагогиче- ские сочинения, válogatott pedagógiai munkák
Л.	Ленинград, Leningrád
М.	Москва, Moszkva
ред.	редигировал, szerkesztette
РСФСР	Российская Советская Фе- деративная Социалисти- ческая Республика, Orosz- országi Szovjet Föderatív Szo- cialista Köztársaság
с.	страница, lap, oldal
Собр. соч.	Собрание сочинений, gyűj- teményes művek; 3/104. = 3. kötet 104. lap
Сов. Пед.	Советская Педагогика, Szovjet Pedagógia (folyóirat)
сост.	составил, összeállította
СПб.	Санкт-Петербург, Szentpétervár
т., тт.	том, тома, kötet, kötetek
Уч. зап.	Учёные записки, évkönyv
ч.	часть, rész

Irodalomjegyzék

- Ананьев, Б. Г.: К. Д. Ушинский—великий русский психолог. Сов. Пед. 1945/12.
- Арямов, И. А.: Материалистические черты «фактической теории» Ушинского и его психолого-педагогического учения. Сов. Пед. 1945/9.
- Бушля, А. К.: Нравственное воспитание в педагогическом учении К. Д. Ушинского. Сов. Пед. 1945/12.
- Водовозова, Е. Н.: К. Д. Ушинский в Смольном институте, 1911. In: Собр. соч. 11/455-540.
- Ганелин, Ш. И.: Ушинский и средняя школа. Сов. Пед. 1945/12.
- Гончаров, Н. К.: Материалистические черты в педагогической системе К. Д. Ушинского. Сов. Пед. 1945/12.
- Гончаров, Н. К.: «Педагогическая антропология» К. Д. Ушинского — начало новой эры в педагогике. Сов. Пед. 1961/1.

- Гончаров, Н. К.: Родное слово в педагогической системе К. Д. Ушинского. Сов. Пед. 1964/10.
- Гончаров, Н. К.: Педагогическая система К. Д. Ушинского. «Педагогика» М. 1974.
- Готалов-Готлиб, А. Г.: Русская педагогическая журналистика первой половины XIX века и К. Д. Ушинский. Сов. Пед. 1941/3.
- Грунский, Н. К.: Жизнь, деятельность и взгляды К. Д. Ушинского. Юрьев, 1912.
- Данилов, Н. А.: Дидактика К. Д. Ушинского. Сов. Пед. 1945/12.
- Деватор, Р. Л.: Проблемы среднего образования в трудах К. Д. Ушинского. Сов. Пед. 1974/3.
- Девин, П. И.: Значение Ушинского в истории педагогики. Сов. Пед. 1937/2.
- Днепров, Э. Д.: Мировозренческие истоки педагогического творчества К. Д. Ушинского. Сов. Пед. 1974/4.
- Жильцов, М.: К. Д. Ушинский о значении и средствах прочного запоминания учащимися

- учебного материала. Сов. Пед. 1946/1-2.
- Казанский, Н. Г.: К. Д. Ушинский о развитии самостоятельности учащихся в процессе обучения. Уч. зап. Ленингр. Гос. Пед. Инст-а им. А. И. Герцена, т.52. 1944.
- Каптерев, П. Ф.: История русской педагогики. In: «Педагогика» 1996/2. с. 68-83.
- Константинов, Н. А.: Народность, как основа педагогической системы К. Д. Ушинского. Сов. Пед. 1946/4-5.
- Корнилов, К. Н.: К. Д. Ушинский как психолог. Уч. зап. Моск. Гос. Пед. Инст-а им. Ленина т. XXXIII. 1946.
- Лордкипанидзе, Д. О.: Ушинский. In: Педаг. Энциклопедия, т. 4/449-455.
- Лордкипанидзе, Д. О.: «Человек как предмет воспитания» – венец русской классической педагогики. Сов. Пед. 1968/1.
- Лордкипанидзе, Д. О., Днепров, Э. Д.: Педагогическое наследие К. Д. Ушинского. In: К. Д. Ушинский, Избр. пед. соч.

- т. 2. «Педагогика», М. 1974.
- Малаховский, В. А.: К. Д. Ушинский о воспитательном значении родного слова. Сов. Пед. 1946/3.
- Медынский, Е. Н. : Великий русский педагог К. Д. Ушинский. Сов. Пед. 1945/12.
- Медынский, Е.: Основы педагогической системы К. Д. Ушинского. In: Собр. соч. 1/24-40.(1948)
- Модзалевский, Л. Н.: К биографии К. Д. Ушинского, 1881. In: Собр. соч. 11/430-454. (1952.)
- Неровных, В. А.: К. Д. Ушинский о построении урока. Сов. Пед. 1963/5.
- Озерская, Ф. С.: К. Д. Ушинский и земская школа. Сов. Пед. 1985/2.
- Ососков, А. В.: К. Д. Ушинский о всеобщем обучении. Сов. Пед. 1974/2.
- Песковский, М. Л.: К. Д. Ушинский. СПб, 1892.
- Петрова, Е. Н.: О некоторых принципах преподавания русского языка в системе Ушинского. Сов. Пед. 1945/12.

- Поварова, Е. В.: К. Д. Ушинский о народном учителе и его подготовке. Сов. Пед. 1984/2.
- Покровский, С.: Государственно-правовые воззрения К.Д. Ушинского. «Вестник Воспитания» 1911/5.
- Редкин, П. Г., Избранные педагогические сочинения (сост. В. Я. Струминский), М. 1958.
- Рехневский, Ю. С.: Константин Дмитриевич Ушинский. (Некролог, 1871.) In: Собр. соч. 11/402-429.
- Рождественский, Н. С.: Методические идеи учебников К.Д. Ушинского. Сов. Пед. 1974/3.
- Рождественский, С. В.: Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения 1802-1902. СПб, 1902.
- Струминский, В. Я.: Новые материалы о К. Д. Ушинском. Сов.Пед. 1941/3.
- Струминский, В. Я.: «Человек как предмет воспитания» К. Д. Ушинского. Сов.Пед. 1942/3-4.

- Струминский, В. Я.: К. Д. Ушинский и начальная школа. «Нач. Школа» 1945/9.
- Струминский, В. Я.: О журнально-литературной деятельности К. Д. Ушинского в 1852-1856 гг. Сов.Пед. 1945/12.
- Струминский, В. Я.: Проблема народности воспитания в педагогической системе К. Д. Ушинского. «Известия АПН РСФСР», 1946/5.
- Струминский, В. Я.: Архив К. Д. Ушинского. Сов.Пед. 1946/12.
- Струминский, В. Я.: Первые шаги К. Д. Ушинского на педагогическом поприще. Сов.Пед. 1947/5.
- Струминский, В. Я.: «Детский мир и хрестоматия» К. Д. Ушинского. In: Собр. соч. 5/557-569. (1949.)
- Струминский, В. Я.: «Родное слово» Ушинского – классическая учебная книга начальной русской школы дореволюционного времени. In: Собр. соч. 6/380-385. (1949.)
- Струминский, В. Я.: «Родное слово» К. Д. Ушинского, т. 3-й (пер-

воначальная практическая грамматика). In: Собр. соч. 7/349-357. (1949.)

- Струминский, В. Я.: Основы и система дидактики К. Д. Ушинского. Учпедгиз, М. 1957.
- Струминский, В. Я.: О педагогическом наследстве К. Д. Ушинского. Сов.Пед. 1957/1.
- Струминский, В. Я.: П. Г. Редкин – русский педагог второй половины XIX века. In: П. Г. Редкин, Избр. пед. соч. М. 1958.
- Струминский, В. Я.: Очерки жизни и педагогической деятельности К. Д. Ушинского. Учпедгиз, М. 1960.
- Ушинский, К. Д.: Родное слово I-III. 1902, 1907, 1908.
- Ушинский, К. Д.: Человек как предмет воспитания I-II. 1873, 1891.
- Ушинский, К. Д.: Детский мир I-II. 1908-1909.
- Ушинский, К. Д., Материалы для Педагогической антропологии т. III. и материалы для биографии. СПб, 1908.
- Ушинский, К. Д., Собрание педагогических сочинений (ред. В.

- И. Чернышев). I. (1913⁴), II. (1913²).
- Ушинский, К. Д., Избранные педагогические сочинения (ред. В. Я. Струминский). М. 1945.
- Ушинский, К. Д., Собрание сочинений тт. 1-11. АПН РСФСР, М.-Л. 1948-1952.
- Ушинский, К. Д., Архив К. Д. Ушинского тт. I-IV. АПН РСФСР, М. 1962.
- Ушинский, К. Д., Избранные педагогические сочинения 1-2. «Педагогика», М. 1974.
- Ушинский, К. Д., Библиографический указатель трудов и литературы о жизни и деятельности К. Д. Ушинского. (1848-1984.) АПН СССР, М. 1985.
- Фотеева, А. К.: Произведения К. Д. Ушинского в изданиях для детей. Сов. Пед. 1974/2.
- Френкель, И. А.: Проблема воспитания и развития в психолого-педагогических исследованиях К. Д. Ушинского. Сов. Пед. 1955/12.
- Фролков, Л.: К. Д. Ушинский. СПб, 1881.

- Харабуга, Г. Д.: К. Д. Ушинский о физическом воспитании. Сов. Пед. 1962/2.
- Чернышев, В. И.: К. Д. Ушинский и реформа Смольного и Александровского институтов. «Известия АПН РСФСР», вып. 33. М. 1951.
- Шабаева, М. Ф.: Идея народности в педагогике Ушинского. Уч. зап. Моск. Гос. Пед. Инст-а им. Ленина т. XXXIII, 1946.
- Щитова, Н. А.: Проблема потребностей в педагогической системе К. Д. Ушинского. Сов. Пед. 1973/9.
- Экгольм, И. К.: Теория К. Д. Ушинского о языке и мышлении. Сов. Пед. 1953/11.
- Экгольм, И. К.: Вопросы происхождения языка и мышления человека в труде К. Д. Ушинского «Человек как предмет воспитания». Сов. Пед. 1968/1.
- Экгольм, И. К.: Развитие мышления и речи учащихся в системе первоначального обучения К. Д. Ушинского. Сов.Пед. 1974/3.
- Юров, Д. Ф.: Анализ «Родного слова»

Ушинского. Сов.Пед.
1938/3.

*

- Большая Советская Энциклопедия тт.
1-30. М. 1970-1978³.
Педагогическая Энциклопедия 1-4. М.
1964-1968.
Энциклопедический Словарь
(Брокгауз-Ефрон, И. А.) тт.
1-82+5. С.-Петербург,
1890-1907.

*

- Kováts Gyula*: K.D. Usinszkij „az orosz nemzet nevelője.” Magyar Paedagógia, 1947.
Kováts Gyula: Usinszkij, Tolsztoj és a korukbeli orosz nevelés. Bp. 1978.
Köte Sándor: Usinszkij. In: Pedag. Lexikon (Báthory-Falus) III. 1997.
Lordkipanyidze, D.O.: K.D. Usinszkij pedagógiai tanítása (ford. Pálfi István). Bp. 1955.
Szabó Miklós: A pedagógus Tolsztoj. Bp. 1987.
Usinszkij, K.D., A nevelés kérdései (ford. Lovas György). Bp. 1957.
Usinszkij, K.D., Az oktatás kérdései (ford. Lovas György). Bp. 1958.

Név- és tárgymutató

ábécé 83, 84, 87, 127

„A figyelem” 153

„A kamerális képzésről” 23

akarat, -nevelés 100, 139, 141

„akkurátus” 116

Alekszandrovszkoje ucsiliscse 45

„A munka pszichikai és nevelési jelentősége” 63

anyagkiválasztás 110

apoteózis 157

Aquinata priorissa 78

Arisztotelész 136

asszociációk 140

asszociációs pszichológia 106, 142

ateizmus 70

„Athenaeum” (folyóirat) 28

Augsburg 78

„Az anyanyelv” 81

azbuki 83, 85

„Az élet kérdései” 7, 30

„Az erkölcsi elemről az orosz nevelésben” 54

„Az orosz nyelv elemi oktatásáról” 90

Bain, A 136

Beckoj, I. I. 44

Belinszkij, V. G. 5, 20, 22, 26, 32, 48, 56, 72, 94, 121, 130, 152, 155

Belügyminisztérium 24

Beneke, Fr. Ed. 37, 136, 152

Bern 116

berni kanton 76, 116

Bizánc 60, 80

bohóckodó hangnem 65

Braubach 130, 131

Buckle, H. Th. 136

Budde, E. 156

Bunakov, Ny F. 89, 155

Buszljajev, F. I. 66

Büchner, L. 137

büntetés 12, 14, 40, 100, 101, 103, 104, 111

Campe, Joach. H. 68

cenzor 40

cenzúra 6, 44, 62, 147

cinizmus 58

college 39

Comte, A. 18, 136

családi nevelés 35, 55

Csaszoszlov 83

Csernisevszkij, Ny. G. 15, 26, 144

Darwin, Ch. R. 136

Descartes, R. 136

Dickens, Ch. 26

didaktikai materializmus 72

Diesterweg, Fr. A. W. 18, 68

d'Israeli, B. 26

Dobroljubov, Ny. A. 15, 56

dualizmus 142

egoista 52

egoizmus 55

„egyeduralom, pravoszlávia, nemzetiség” 9

egyenjogúság (nőké) 121, 123

egyetem 9, 10, 57, 111, 120 128, 147

egyházi szláv nyelv l. óegyházi

elemi iskola 56, 67, 71, 84, 88, 89, 95, 113, 114, 116, 144, 145

elemi oktatás 74, 83, 88, 91, 104, 143

„előkészítő tanítóiskola” 113, 114

empíria 26

empirikus 137, 151

empirizmus 106, 143

enciklopédizmus 70, 71
érdeklődés 102, 103, 111
érzelmeik, érzések 139
esztétikai nevelés 86, 102

„faktikus” 26, 137, 142
fegyelem 101
„fejlesztő oktatás” 89, 141, 155
félelem 101
fonetikus módszer 85
formális képzés, oktatás 110
forradalmi demokraták 48
„fő nevelő” 41
frivolitás 58
Fröbel-társaság 18

gentleman 39
George Sand 121
gimnázium 10, 12, 13, 17, 19, 29, 42, 57, 67, 71, 106,
110, 112, 115, 147
Glinka, M. I. 157
Goethe, Joh. W. 19, 68
Goncsarov, I. A. 68
Granovszkij, T. Ny. 17, 18, 20
Gugel, E. O. 29, 30, 37, 66, 106, 107
Gurjev, P. Sz. 106
guvenör, guvernant 121

gyakorlóiskola 103
Gyemidov Jogi Líceum 21
gyjak, gyjacsok 83

hajlamok 34, 139, 141
„hamleti kor” 58
„hangoztató módszer” 85, 86, 87
Harkov 120
Hegel, G. W. Fr. 18, 19, 94, 131, 136, 138
Heidelberg 74, 85

Helvétius, Cl.-A. 30
 Herbart, Joh. Fr. 14, 30, 94, 100, 129, 136, 143, 155
 herbartizmus 14
 Herder, Joh. G. 68
 Herzen, A. I. 5, 14, 56
 „higiénikus szer” 101
 hipotézis 137
 hittan 61, 76, 96, 112
 Hoffmann, E. Th. A. 19
 humaniórák 93
 humanitás 61
 Humboldt, A. 20

 idea 67, 120, 141
 idealista 18, 138
 idealizmus 137, 142
 idegen nyelv 83, 96
 inspektor 29, 42, 43, 44, 118, 122
 Interlaken 79
 internátus 39, 40, 41, 42, 94, 113
 iskolakötelezettség 77
 ismeretszerzési folyamat 109

 Jacotot, J. J. 30
 játék 65, 98
 jellemnevelés 36, 59, 98, 100
 jezsuiták, jezsuita iskolák 39
 jobbágyszabadítás 6, 50, 51, 62
 jutalmazás 12, 14, 40, 100, 101, 103

 Kant, I. 136
 Karamzin, M. Ny. 47, 68
 Katalin II. 11
 katonai gimnázium 10, 71, 97
 kereszténység 35, 49, 50, 60, 61, 76, 122, 154
 kerületi iskola 71
 Kerületi iskolatanács 145
 Kijev 120, 149

kinyilatkoztatás 160
 „kisiskola” 114
 klasszikus irányú iskola-gimnázium 13, 70, 95, 97
 klasszikus nyelvek 33, 96, 129
 koedukáció 123
 Kolcov, A. V. 68
 Korf, Ny. A. 89, 155
 „Kortárs” (folyóirat) 25, 26, 31
 kötelező iskola, oktatás 9, 77, 144, 146
 Közoktatási Minisztérium 69, 97, 145
 Közoktatási Minisztérium Lapja 12, 46, 54, 74, 75
 Krilov, I. A. 68, 84, 93
 kuruzslás, kuruzslók 38, 130

 latin nyelv 97, 129
 Lautiermethode 85
 Lermontov, M. Ju. 68
 liberalizmus 9, 46, 48, 70, 145
 Locke, J. 136
 Lomonoszov, M. V. 48, 155, 157
 Lotze, R. H. 136

 magiszterség 21
 „magyarázó olvasás” 86
 Marija Alekszandrovna 43, 74, 80
 „Marija Császárné Intézményeinek Hivatala” 44, 71, 76
 Marija Feodorovna 44
 Marsak Sz. 72
 „másfelekezetűek ügyosztálya” 24
 materiális 70, 137, 154
 materialista 60, 138, 142, 154
 materializmus 9, 70, 137, 142
 „Meggyőződés” (lap) 58
 meggyőzések 34, 36, 43, 49, 56, 57, 58, 59, 94, 95, 112, 120, 122, 131, 132, 134, 139, 141
 Megváltó 60
 Miklós I. 5, 6, 62

Mill, John Stuart 132, 133, 136, 151
míntaszeminárium 113
modern nyelvek oktatása 97
Modzalevszkij, L. Ny. 19, 79, 80, 88, 120, 156
Moleschott, J. 137
moloch 96
Moszkva 120
moszkvai egyetem 17, 20, 21
munkára nevelés 97, 98, 99
Münchenbuchsee 116
művészet 37, 59, 111, 121, 131, 132, 133, 134, 135,
140, 151, 152

Nagy Péter 147
Napóleon 47
narodnyik 8
„Nemesi Leánynevelő Társulat” 44
nemzeti jelleg, nemzetiség 34, 35
népiskola 9, 14, 62, 76, 86, 98, 106, 112, 143, 155
Népiskolai rendelet 76, 119, 144, 145
népkarakterológia 116
népoktatás 8, 62, 146
néptanító, népi tanító 111, 113
„Nevelési Szemle” 31
nevelőnő 122
nevelőoktatás 14, 41, 94, 106, 141, 150, 155
nevelőtanár 42
Novalis 19
Novgorod-Szeverszk 16
Novikov, Ny. I. 30, 32, 121, 130

Nyekraszov, Ny. A. 26
nyelvi érzék 104
nyelvten, -oktatás 91, 92, 93
Nyikolaj Alekszandrovics 43
Nyikolajevszkoje ucsiliscse 45
nyugatosok 5, 18, 20, 22, 47

obsitosok 83
 Odojevskij, V. F. 30, 32, 86, 130
 ógyházi szláv nyelv 83, 85, 114, 150
 Ogyessza 148
 „Olvasmányok tára” 25, 26, 28
 Origenész 61
 orvoslás, orvostudomány 32, 37, 112
 osztályfelügyelő 11, 13
 osztályguvernőr 40
 osztálynevelő 73
 osztálytanítás 114
 osztálytanító rendszer 77, 95
 osztatlan iskola 86
 óvodáskorú nevelés 124
 önnevelés 27, 57

 Pál I. 44
 panziók 122
 Pása (Pavel) 97
 patriarkális 16, 49, 50, 56, 60, 84, 149, 150
 Pavlovskij, M. 157
 „pedagógiai érzék” 135
 Pedagógiai Főiskola 120
 Pedagógiai gyűlés 47
 pedagógiai kar 111, 134
 pedagógiai közvélemény 37
 „pedagógiai nihilista” 80
 pedagógiai tanszék 120
 „pedagógiai tavasz” 8, 30, 37, 125
 Pedagógiai Társaság 47, 146, 151
 pedantizmus 62, 65
 Pestalozzi 30, 76
 Pétervár I. Szentpétervár
 Pirogov, Ny. I. 6, 12, 13, 30, 46, 53, 58, 74
 Piszarev, D. I. 12
 plébániai iskolák 145
 pozitívizmus 18, 137, 143
 pravoszlávia 9, 50, 54, 62, 152

próbatanítás 114
 pszichológia 38, 61, 111, 114, 123, 128, 130, 131,
 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 153
 Puskin, A. Sz. 68, 84, 157
 reális irányú iskola, reáliskola 10, 70, 110
 reális oktatás 13, 110
 Redkin, P. G. 18, 28, 31, 47, 61, 130, 146, 152
 rezonőr 67
 Ritter, Karl 18, 20
 Róma 79
 Rousseau, J. J. 133, 136
 „rút orosz valóság” 48

 Sándor II. 6, 14, 43
 Sarlatán 7
 Scherr, I. Th. 86
 spekuláció 34, 131, 137, 154
 Spencer, H. 136
 Spinoza, B. 136

 „szabad megegyezései iskola” 83, 144
 „szabad nevelés” 14
 szaktárgyi oktatás 77, 95
 Szecsenov, I. M. 136
 személyiség (nevelő) 38, 41, 59, 111, 112
 Szemevszkij, M. I. 79, 107
 szemléltetés 67, 80, 84, 87, 90, 104, 105
 Szentpétervár 24, 28, 120, 124
 Szkovoroda, G. Sz. 30, 31, 121
 szlavofilek 20, 22, 32, 48, 150
 „szó adománya” 90
 szókratészi tanak 103
 szoktatás 59, 140
 „szórakoztató pedagógia” 87
 szovjet értékelés 142, 156
 Szovjetunió 156
 Sztarcsevszkij, A. V. 26

Sztojunyin, V. Ja. 156
Sztruminszkij, V. Ja. 89
Szuovorov, A. V. 157

„tanítóiskolák” 116

„Tanítóképző szeminárium tervezete” 112

tankönyvszerkesztés 107, 108

„társadalmi tudomány 152

„Tengerészeti gyűjtemény” 7

Teremtő 63, 69

természettudomány 48, 70, 96, 112, 128, 129, 137,
152

testi büntetés, fenyítés 62, 101

testnevelés, torna 99, 100

Thackeray, W. M. 26

Tolsztoj, D. A. 71, 95

Tolsztoj, L. Ny. 8, 12, 68, 69, 71, 72, 78, 79, 80, 152,
154

training 59

tronörökös 43

Tula 16

Turgenyev, I. Sz. 5, 26, 68

Tyihomirov, D. I. 156

utópia 57, 58

Uvarov, Sz. Sz. 9, 47

Üdvöztető 55

„ügyosztály III.” 6

„ügyosztály IV.” 44

vallás 60, 61, 64, 154

vallásosság 61

Vasárnapi iskola 8, 124, 125, 126, 127

verstanulás 91

Vevey 85

„Vezérfonal” 86, 87, 92
Vidubickij kolostor 149
Vodovozov, V. I. 89, 156

Vogt, K. 137
„vulgáris” materializmus 137

Waitz, Th. 136
Westminster Review 40
Wundt, W. 136

zemsztvó 144, 145, 147, 148
zemsztvó-iskolák 72, 89, 115, 145, 146

Zsoltárok 83
Zsukovszkij, V. A. 68